

I Ćild
Seirlər

II Ćild
Poemalar

III Ćild
Pyeslər

IV Ćild
Nəsx

V Ćild
Elmi, ədəbi-tənqidli əsərlər

VI Çıld
Publisist eserler

VII Çıld
*Mektublar,
tercümlər,
aforizmlər*

“Prometey”in kitabxanası

NƏRİMƏN HƏSƏNZADƏ

Secilmis Təxəlori

7 cilddə

3-cü cild

P y e s l a r

Bakı — 2011

“Prometey”in kitabxanası

N.Həsənzadə. Seçilmiş əsərləri. 7 cilddə. 3-cü cild (Pyeslər).

Tərtibçi:

Nazim Həsənzadə,
*filologiya elmləri üzrə
fəlsəfə doktoru*

Ön sözün müəllifi:

İsa Həbibbəyli,
akademik

Redaktor:

Güldanə Əmrullahqızı,
*filologiya elmləri üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent*

Nəriman Həsənzadənin yaradıcılığında dramaturgiya mühüm yer tutur. Onun “Bütün Şərq bilsin”, “Atabəylər”, “Pompeyin Qafqaza yürüşü”, “Midiya sarayı” mənzum pyesləri, “Nabat xalanın çörəyi” (səhnələşdirəni Mingəcəvir Dram Teatrının baş rejissoru Zülfüqar Abbasov), “Kimin suali var?” (televiziya tamaşaşı – rejissoru Lütfi Məmmədbəyov) əsərləri respublikamızın müxtəlif teatrlarında müvəffəqiyyətlə tamaşaşa qoyulmuşdur. “Bütün Şərq bilsin” əsəri Mayakovski adına Moskva Dövlət Akademik Teatrında uğurla göstərilmiş, mükafata layiq görülmüşdür...

N.Həsənzadənin “Seçilmiş əsərləri”nin yeddicildliyinin 3-cü cildinə “Atabəylər”, “Pompeyin Qafqaza yürüşü”, “Midiya sarayı” mənzum pyesləri daxil edilmişdir.

N.Həsənzadə. "Bütün Şərq bilsin".
Azərbaycan Akademik Milli Teatrı. 1982

Hörmətli Nəriman Həsənzadə!

Sizi – xalqımızın tanınmış şairini 70 illik yubileyiniz münasibətilə ürəkdan təbrik edirəm.

...Siz zəngin ənənələrə malik olan müasir Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndələrinindənəsiniz.

...Xalqımızın keçmişini canlandıran mənzum səhnə əsərləriniz öz bədii məzkiyyətləri, məzmun dolğunluğu və mövzu aktuallığı ilə teatrlarımızın repertuarlarında layiqli yer tutmuşdur...

N.Həsənzadənin "Şöhrət" ordeni ilə
təltif olunması münasibətilə
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər Əliyevin müəllifə ünvanladığı məktubdan
(Bakı şəhəri, 3 dekabr 2001-ci il)

*...Millətin şüuru oyansın gərək,
Qorusun vətəni göz bəbəyitək.*

MÜASİRLİK İŞİĞINDA BƏDİİ YANAŞMA

Xalq şairi Nəriman Həsənzadənin lirikasında dramatizm elementlərini asanlıqla görmək mümkün deyildir. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında saf, xalis lirikanın yaradıcıları sırasında Nəriman Həsənzadənin xüsusi yeri vardır. Şeirləri təpədən dırnağa qədər lirizm hadisəsidir. Hətta Nəriman Həsənzadənin danışq tərzində də lirik bir həzinlik qabarıq müşahidə olunur. Poeziyamızın son dövründə Nəriman Həsənzadə qədər fərqli şairanə tələffüzə malik sənətkar göstərmək çətindir. Danışq tərzindəki həzinlik, axıcılıq, kövrəklik şairin lirikasının da əsas xüsusiyyətlərini təşkil edir. Yaxud da Nəriman Həsənzadənin həyata və insanlara münasibətinin ifadə tərzi sanki lirikasındaki əsas notlar üstündə köklənmişdir. Nəriman Həsənzadənin tərcüməyi-halında da mərdanə və şairanə bir kövrəklik və müdriklik yaşayır. Bu mənada Nəriman Həsənzadənin lirikası ilə xarakteri, sənəti və ömr yolu bir-birini üzvi surətdə tamamlayır. Nəriman Həsənzadə çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında varlığı bütünlükə şeirdən yoğrulmuş nadir şairlərindəndir. Şeirləri də Nəriman Həsənzadənin özü ilə birlikdədir. O, yalnız qələmə aldığı şeirlərin müəllifi olaraq bitmir, bütövlükdə tərcüməyi-hali və mənəviyyatı ilə sanki yazılmış və hələ yazılıacaq tam külliyyatının daşıycısıdır. Xalq şairi Nəriman Həsənzadə sənəti ilə bütövləşmişdir:

*Mənim də həyatım sözdü, şeirdi,
Bir isti nəfəsəm, bir səsəm belə.
İnsana dilzeyim ancaq xeyirdi,
Şər gəlməz əlimdən istəsəm belə.*

Nəriman Həsənzadə

Nəriman Həsənzadənin şeirlərində müəyyən epik cizgilər müşahidə edilməkdədir. Əvvəla, şairin təhkiyəsində epik üsulun əlamətləri vardır: "Mən səni sevəndə yaz havasıydı"; "Evimdə pianino çalınmır nə zamandı"; "Şəhərdən ayrılib mən bağa gəldim"; "Sən baxdın həsrətlə, həsədlə mənə" və sair. Lakin Nəriman Həsənzadə ifadə etdiyi epik anı dərhal poetik cəhətdən mənalandırmaqla lirikanın içində əridir. Buna görə də epik əlamət təsvirciliyə aparmayıb, lirikanı zənginləşdirən keyfiyyətə çevirilir. Hətta şairin bəzi şeirləri müəyyən həyat hadisəsinin, müşahidə olunmuş konkret bir vəziyyətin lirik baxımdan mənalandırılmış epik lövhəsi təsiri bağışlayır. Amma şairin təqdimatında həmin epik lövhə insanı heyran edəcək, həyacanlandıracaq və düşündürəcək qədər lirik bir obraz səviyyəsinə yüksəlir. "Arabaçı", "Ayaqqabilar", "Süpürgəçi" şeirləri epik səciyyəli müşahidənin poetik baxımdan orijinal mənalandırılmasından yoğrulmuşdur. Buna görədir ki, epik tərzdə ifadə olunan "Ayaqqabilar" şeiri lirik-fəlsəfi poetik nümunə səviyyəsində ümumiləşir:

*Qapımızın ağızında,
Əvvəl ancaq ikiydi.
Onlar da mənimkiydi.
Dörd oldu sonra bir gün.
Üç il keçdi sərasər
Gah axşam, gah da səhər
Hey açılıb örtüldü
Bizim doğma qapılar.
Bir gün də altı oldu
Həmin ayaqqabilar.
İkisi bər-bəzəkli,
Dördü bəzəksiz oldu.
Artdı ayaqqabilar
Sonra da səkkiz oldu.
Keçir günlər, həftələr,
Yaş üstünə gəlir yaş.
Kiçik ayaqqabilar
Böyüyür yavaş-yavaş.*

Fikrimcə, Nəriman Həsənzadənin yaradıcılığında dramaturgiyaya gələn yol lirikasındaki epik əlamətlərdən başlanır. Kiçik həcmə malik olmasına baxmayaraq, "Ayaqqabilar" şeiri bir ailənin dramı təsiri bağışlayır. Bu, Nəriman Həsənzadənin şeir yaradıcılığındaki dramatizmin, hərkətin poetik cəhətdən mənalandırılmış, obraz'a çevrilmiş "ayaqqabalarıdır". Doğrudur, bu qəbildən olan şeirlərində dramaturgiya üçün zəruri olan konflikt görünmür. Lakin bir ailənin tərcümeyihalında bəzəkli kiçik ayaqqabılardan böyük ayaqqabılara qədər keçilən yolun poeziyasını təqdim edən şairin çox asanlıqla həmin prosedəki çətin, gərgin məqamları da göstərmək imkanlarını təsəvvür etmək olar. Bu mənada epik mahiyyətli poetik nümunələr Nəriman Həsənzadənin lirikadan dramaturgiyaya keçidinin başlangıcıdır. Bu qəbildən olan şeirlər Nəriman Həsənzadənin lirikasındaki dramatizmin tumurcuqlarıdır. Ümumiyyətlə, şair Nəriman Həsənzadə dramaturgiyaya epik düşüncədən keçərək gəlmışdır. Epik-dramatik poemaları lirikasındaki dramatik məşqlərin qanuna uyğun məntiqi davamı kimi meydana çıxmışdır. Nəriman Həsənzadə Azərbaycan ədəbiyyatında "epik-dramatik" formatda poemanın əsas yaradıcılarından biridir. "Nəriman" (1968), "Zümrüd quşu" (1976), "Kimin sualı var" (1984) epik-dramatik poemaları "Arabaçı" və "Ayaqqabilar" şeirlərindən sözüllüb gələn epik-dramatik əlamətlərin qanuna uyğun məntiqi yekunudur. Bu poemalar ümumilikdə Azərbaycan ədəbiyyatında epik-dramatik poema janrinin uğurlu nümunələridir. "Epik-dramatik" janrda yazıldığı bəyan edilsə də, həqiqətən də epik və dramatik xüsusiyyətlər üstünlük qazansa da, bu əsərlərdə lirikanın da kifayət qədər payı vardır. Epik-dramatik poemalarındaki bəzi parçalar ayrıca müstəqil bir şeir kimi səslənir. "Nəriman" poemasında görkəmli dövlət xadimi Nəriman Nərimanovun məşhur Genuya konfransında çıxışı ərəfəsindəki düşüncəlerinin ifadəsi olan aşağıdakı parça ictimai lirikanın qiymətli nümunəsi sayılı bilər:

*Alındı, satıldı bəlkə yüz kərə,
Bakinin varını dünya bölüşdü.
İşqili gecələr yad şəhərlərə
Qaranlıq döngələr Bakıya düşdü.*

*Boğuldı məmləkət alovda, qanda
Yadlar elə bildi öz evindədir.
Babəkin məzəri Azəristanda
Qılınçı Drezden muzeyindədir.*

*Əzilən bir elin, ya yurdun bilin,
Nəğməsi çox qəlbə, ürəyə yatdı.
Adı çəkiləndə Şərqdə Vazehin,
Qərbdə Bodenştet şöhrətə çatdı.*

*Susdu ozanların telli sazları
Od oldu kəndinin alın tərində.
Babam Nizaminin əlyazmaları
Çürüyür Londonun muzeylərində.*

*...Solmadı eşqimiz, məhəbbətimiz,
Sevdiksə o qəlbə oxşaya bildik.
Ölkədən ölkəyə daşındıqca biz,
Əsrən-əsrə yaşaya bildik.*

Əslində mükəmməl ictimai lirika nümunəsi olan parçada daxili bir gənclik, vətəndaş narahatlığı, dramatizm mövcuddur. Bütün bunlara görə epik səciyyəli, ictimai məzmunlu lirik şeirdən epik-dramatik poemaya keçid Nəriman Həsənzadənin yaradıcılığında dramaturgiyanın yetkinləşməsi mərhələsi hesab oluna bilər. Hətta müşahidələr göstərir ki, "Nəriman" və "Zümrüd quşu" poemalarında dramatik xüsusiyyətlər epik xüsusiyyətləri üstələmişdir. Bu poemalarda dialoq və monoloq epik təsvirlərdən qat-qat çoxdur. Həm də epiklik zatən poemaya xas keyfiyyətdir. Liro-epik, epik-dramatik poemaların olmasına baxmayaraq, ümumiyyətlə poema bir janr kimi əsasən epik növə daxildir. Nəriman Həsənzadənin "Nəriman" və "Zümrüd quşu" poemalarında epik məqamlar olsa da, bu əsərlər əsasən dramatik poemalardır. Əgər bu poemalardakı bəzi lirik rüçətlər, haşıyələr, əlaqələndiricilik funksiyasını yerinə yetirən epik təsvirlər olmasaydı, həmin əsərləri

dram növünə aid nümunələr də hesab etmək mümkün olardı. Azərbaycan ədəbiyyatında dramatik poemalar o qədər də çox deyildir. Hüseyn Cavidin "Azər"i və Səməd Vurğunun "Kom-somol poeması", "Hürmüz və Əhriman" və "Aygün" poemaları dramatik poema janrinin ən kamil nümunələridir. Nəriman Həsənzadənin "Nəriman" və "Zümrüd quşu" poemaları ən yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatında dramatik poema janrinin mükəmməl hadisəsidir. Bu əsərlər, eyni zamanda, Nəriman Həsənzadə üçün həm də dramaturgiyanın ərəfəsi və astanasıdır. Şairin "Nəriman" epik-dramatik poemasının dram formatında hazırlanıb Azərbaycan teatrlarında uğurla tamaşa qoyulması üçün əsər üzərində ciddi, əsaslı bir dəyişiklik etməyə ehtiyac qalmamışdı. "Bütün Şərq bilsin" tamaşası sadəcə olaraq "Nəriman" dramatik poemasının səhnənin şərtlərinə və imkanlarına uyğunlaşdırılmış variantıdır. Bu tamaşa ilk növbədə Azərbaycan xalqının böyük oğlu Nəriman Nərimanovun tale dramıdır. Bundan başqa, "Bütün Şərq bilsin" tamaşası hələ XX əsrin səksəninci illərində dövlət müstəqilliyi ideyasını və milli mənafeyi özünə məxsus şəkildə səhnədən səsləndirən əsər kimi də mühüm əhəmiyyətə malikdir. Fikrimizcə, "Bütün Şərq bilsin" tamaşasının uğurlu səhnə təcəssümü Nəriman Həsənzadənin dramaturq kimi də özünəinaminin ifadəsidir. Məhz bu tamaşadan sonra ədəbi ictimaiyyət və oxucular görkəmli şair Nəriman Həsənzadəni həm də istedadlı dramaturq kimi qəbul etmişdir.

Nəriman Həsənzadə "Atabəylər" (1984), "Pompeyin Qafqaza yürüşü" (1997), "Midiya sarayı" dram əsərlərini tarixi mövzuda yazmışdır. Azərbaycanda özünəməxsus inkişaf yoluna malik olan tarixi dram ənənəsi Nəriman Həsənzadənin tarixi dramları ilə daha da zənginləşmişdir. Bu əsərlər mənzum tarixi dramlar kimi də ciddi əhəmiyyətə malikdirlər. Ədəbiyyatımızda mənzum tarixi dramların (mənzum tarixi faciə də daxil olmaqla) ən yüksək zirvəsini Azərbaycan romantizminin banilərindən olan Hüseyn Cavid və xalq şairi Səməd Vurğun fəth etmişlər. Təəssüs ki, Səməd Vurğunun "Vaqif" mənzum tarixi dramının yarandığı vaxtdan (1938) keçən təxminən qırx ildən artıq zaman ərzində bu janrda ədəbi-mədəni mühitin fövqünə qalxa bilən sanballı bir əsər meydana

Nəriman Həsənzadə

çıxmamışdır. Xalq şairi Nəriman Həsənzadənin "Atabəylər" mənzum tarixi dramı (1984) ilə mövcud boşluq aradan qalxmışdır. "Atabəylər" Azərbaycan ədəbiyyatında mənzum dramaturgiyanın da, tarixi dramların da inkişafında mühüm sənət hadisəsi sayılmağa layiqdir. XX əsrin səksəninci illərində yazılmasına baxmayaraq, bu əsərdə ideoloji təməyüllər deyil, dövlətçilik maraqlarının və milli mənafelərin əks etdirilməsi əsas kimi qəbul edilməsi zamanına görə müəllifin vətəndaşlıq cəsarətinin və uzaqqorənliyinin ifadəsi idi. "Atabəylər" geniş mənada Azərbaycan milli dövlətçilik ideyasının dramıdır. Nəriman Həsənzadə hələ müstəqillikdən qabaq yazdığı bu əsərlə Atabəylər dövlətinin simasında Azərbaycanda müstəqil dövlət qurub yaratmağın mümkünlünü diqqət mərkəzinə çəkmışdır. Bakıda Akademik Milli Dram Teatrında və Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında böyük uğurla tamaşa yaradı, qastrol səfərləri vasitəsilə ölkəmizin demək olar ki, əksər regionlarında müvəffəqiyyətlə nümayiş etdirilən "Atabəylər" mənzum tarixi dramı xalqımızın milli dövlətçilik düşüncəsinin formallaşmasına ciddi təsir göstərən əhəmiyyətli əsərdir. Əsərdəki Atabəy Qızıl Arslan Azərbaycan dövlətçiliyinin əzəməti ilə yanaşı, daxili ziddiyətlərini, saray mühitinin faciəvi məqamlarını da açmağa imkan verən möhtəşəm obrazdır. Müəllif Qızıl Arslanın ətrafında cərəyan edən hadisələri, tarixi prosesləri dərindən öyrənmiş və bədii ədəbiyyatın, dram sənətinin yüksək imkanları səviyyəsində təqdim edə bilmüşdür. Bu mənzum tarixi dram Azərbaycan tarix elminin Atabəylərini təkrar etmədən, amma tarixdən qidalanaraq milli ədəbiyyatımızın Atabəylərini yaratmaq sahəsində əldə edilmiş böyük və yekun nəticədir. Əsərdə Azərbaycanın "qızıl dövrü" kimi qiymət verilən Atabəylər dövlətinin yüksək səviyyəsi, həm də Qızıl Arslan kimi müdrik, vətənpərvər, ölkə mənafeyini hər şeydən üstün tutan hökmdarların bütöv və parlaq siması ilə müəyyən olunur. Aşağıdakı parça geniş və böyük mənada Azərbaycan hökmdarları obrazı haqqında ümumişmiş siyasi düşüncəni meydana qoyur:

*Danışq aparın qonşularla siz,
Gərək tapdanmasın heysiyətimiz.*

*Hörmət, mədəniyyət xətrinə gərək,
Kiməsə baş əyib, təzim etməyək.
Yaşayır dünyada xeyir də, şər də,
Hikmətlə uyuşmur heç vaxt ədavət.
Tarixə hörmət var həyatda, bir də
Hörmətə tarixi bir münasibət.
Amma qonşularla gərək dil tapaq.
Nifaq yox, ittifaq, hər seydən qabaq.*

Nəriman Həsənzadə Atabəylər dövlətinin qüdrətini həm də sənətkar Əcəmi dühasının vüsəti ilə təqdim edir. "Atabəylər" dramında tarixilik Qızıl Arslanla yanaşı, Əcəmi ilə bağlı hadisələrlə də canlandırılır. Böyük memarın Atabəy hökmədarı Şəmsəddin Eldənizin xanımı Möminəxatunun şərəfinə ucaldığı möhtəşəm məqbərə dövrün əhəmiyyətli mədəniyyət hadisəsi səviyyəsində təqdim olunur. Bununla, belə, türk-müsəlman dünyasında qadına ucaldılmış bu birinci nəhəng abidənin müəllifi Əcəmi Naxçıvanı əsərdə həm də mütəfəkkir şəxsiyyət kimi nəzərə çarpdırılır. Nəriman Həsənzadənin təqdimatında "şeirdə, sənətdə duyduğu ovsunu hördüyü daşlarda" ifadə etmək istedadına malik olan, kaşı naxışlarla yazdığı kərpic hərfləri "divara hörülülmüş sədaqəti" kimi qəbul edən Əcəmi milli təfəkkürə malik, geniş dünyagörüşlü sənət və fikir bahadırıdır. Böyük sənət ustادının dilindən səsləndirilən aşağıdakı misralar Əcəmi fenomeninin fəlsəfəsini dolğun şəkildə ifadə edir:

*Doğma ananı da duymaq üçün sən,
Gərək süd əməsən onun dösündən.
Ana laylasına yatasan gərək,
Ata nəfəsinə oyandığın tək.
Dilimiz yaranır süddən, sümükdən,
Bunsuz öz-özünə möhtacdır Vətən.*

Azərbaycan elmi-ədəbi fikrində ilk dəfə olaraq XII əsrin iki qüdrətli sənətkarı – Nizami Gəncəvi və memar Əcəminin Naxçıvanda görüşməsi hadisəsi "Atabəylər" dramında təsvir edilmişdir.

Nəriman Həsənzadə

Müəyyən dərəcədə yazıldığı illərin romantik pafos meylini ifadə etsə də Nəriman Həsənzadə "dövrün məşəli" kimi mənalandırdığı sənət nəhənglərinin layiqli ədəbi-tarixi qiymətini oxucuya-tamaşaçıya çatdırıa bilmüşdür:

*Əcəmi, ... Nizami, ... Dövrün məşəli!
Sən quran əlisən, o yazan əli.
Bu iki sənətkar burda doğuldu,
Daşımız, sözümüz qiymətli oldu.*

Nəriman Həsənzadənin şair fəhmi ilə hiss edərək səhnədə canlandırdığı Nizami-Əcəmi görüşünün tarixi həqiqət olduğunu bir qədər sonra Azərbaycan elmi fikri ciddi axtarışlar sayəsində təsdiq etdi. Görkəmli şərqşünas professor Rüstəm Əliyevin Nizami Gəncəvinin Naxçıvana səfəri haqqında elmi açıqlamaları bədii təxəyyüldə ehtimal olunan görüşün tarixi gerçeklik olduğunu yəqinləşdirdi. Bu fakt Nəriman Həsənzadənin tarixə bədii yanaşmasının elmi məntiqə əsaslandığını nümayiş etdirir.

Əsərdə vahid dövlət içərisində dramatik konflikt saraydaxili qütbəşmə və çəkişmələr əsasında qurulmuşdur. Qızıl Arslan, Nizami, Əcəmi, Cahan Pəhləvanın oğlu Əbübəkr, Bağban, Ozan Azərbaycan dövlətçiliyinin bütövlüyünü təmsil edən ümummilli ideallı bütün enerjisi ilə ifadə edirlər. Cahan Pəhləvanın arvadı, saray çəkişmələrini ölkə miqyasında ziddiyətlər və fəlakətlər səviyyəsinə çatdırıran İnanc xatun Azərbaycan dramaturgiyasında yaradılmış mürəkkəb qadın obrazıdır. "Bəzəkli ilana" bənzədilən bu fəndgir qadının dərinliklərini incəliklərinə qədər açması Nəriman Həsənzadənin özünəməxsus dramatik xarakterlər yaratmaq ustalığının göstəricisi sayıyla bilər. Oğlu Mahmud, Cahan Pəhləvanın əmirləri Ayəba, Ruz, Qızıl Arslanın ögey qardaşı, səlcuqların sonuncu nümayəndəsi Toğrul bəy və başqaları milli dövlətçilik ideallarının deyil, hakimiyyət hərisliyinin, şəxsi maraqların, mənsəb-pərəstliyin daşıyıcıları kimi təqdim olunurlar. Bədii təxəyyülün məhsulu olan Gülaçar obrazı ilə müəllif gərgin və mü-

rəkkəb saray mühiti əhatəsində yüksək mənəviyyatı yaşatmağın mümkünüyünü, yaxud zəruriliyini göstərmək niyyətini meydana qoymuşdur. Nəticə etibarilə Nəriman Həsənzadə eyni qütbü təmsil edən bu obrazların fərqli mövqelərini, fərdi cizgilərini bacarıqla rəsm etmişdir. Nəticədə "Atabəylər" mənzum tarixi dramı həm də xarakterlər dramı kimi yadda qalır.

Şeirdə əsasən kövrək, həzin, incə, lirik duyğuları tərənnüm edən Nəriman Həsənzadə dramaturgiyada sərt, mürəkkəb, ciddi mətləbləri və xarakterləri ifadə edərək həyatın, ictimai-siyasi mühitin görünən və görünməyən qatlarını açan sənətkar kimi diqqəti cəlb edir. Doğrudur, belə məqamlarda şairin vətəndaşlıq lirikasındaki ciddi fikir və ideyalarla səsləşən tezislərin, cizgilərin dram əsərlərində daha da inkişaf etdirilməsini, şeirdən drama qədərki təkamül proseslərini izləmək mümkündür. Bununla belə, Nəriman Həsənzadənin dramaturgiyasında, xüsusən, "Bütün Şərq bil-sin" və "Atabəylər" dramlarında əksini tapan vətəndaşlıq motivləri şeirlərindəki oxşar məqamlarla müqayisədə necə deyərlər, bir neçə oktava yuxarıdır. Təzadlı hadisələrdən, saray intriqalarından, "İsfahan qütbü" və Atabəylər xanədanı çəkişmələrindən yaranan faciələr yekun qənaətlər kimi müəllifə "Vətəni birliyə çağırmaq", ölkə üçün qılınçın və sənətin birliyinin hikmətini açmaq, milli şüurun oyanışının zəruriliyini diqtə etmək mənasında tutarlı vasitəyə çevrilmişdir. Təxminən otuz il əvvəl, fərqli ictimai quruluş zamanı yazılmış və "Atabəylər" tamaşasının yekun müddəası kimi düşünülmüş aşağıdakı misralar indiki dövrümüz üçün də (sabah üçün də) aktualdır:

*Millətin şüuru oyansın gərək,
Qorusun vətəni göz bəbəyi tək.*

"Atabəylər" mənzum tarixi dramı cəmiyyətin əsas təbəqələrini əhatə edən milli birlik ideyasının uğurlu tamaşasıdır. Bu əsər Azərbaycan ədəbiyyatının və milli teatrın böyük nailiyyətidir.

Nəriman Həsənzadə

Nəriman Həsənzadənin "Pompeyin Qafqaza yürüşü" mənzum dramı (1997) da tarixə müasirlik işığında bədii yanaşma əsasında meydana çıxmışdır. Əsərdə bizim eradan əvvəlki birinci əsrənə Roma sərkərdəsi Pompeyin Qafqaza yürüşü əsasında Qafqazda, o cümlədən Azərbaycan Albaniyasında gedən ictimai-tarixi proseslər öz əksini tapmışdır. Ümimuyyətlə, Nəriman Həsənzadə mövzu etibarilə Azərbaycan poeziyasının və dramaturgiyasının üfüqlərini geniş mənada Qafqaza qədər yüksəltmişdir. Şair "Zümrüd quşu" poemasında görkəmli rus şairi Aleksandr Puşkinin Qafqaz-Ərzurum səfərinin fonunda Qafqazın azadlıq ruhunu böyük ilhamla təsvir etmişdir. O, 1995-ci ildə yazdığı "Qafqaz" adlı lirik poeması ilə Azərbaycan poeziyasının bənzərsiz Qafqaz-naməsini yaratmışdır. Haqqında çox yazılmışına baxmayaraq, Nəriman Həsənzadənin "Qafqaz" poeması Qafqazın yeni və təkrarsız bədii obrazı kimi yadda qalır:

*Qafqaz mənim əcdadımın vətənidid,
Əzabımın, fəryadımın vətənidid,
Ölənimin, itənimin vətənidid.
Qafqaz mənim vətənimin vətənidid.
Tarixini xişla yazdı torpaq üstə,
Ağ çalmalı bir əsgərdi ulu Qafqaz,
Dayanıbdı ayaq üstə.
Sancılıbdı bayraq kimi
Dağ-dağ üstə.
...İskəndərdən üzü bəri,
Pompeylərin, sezarların ayağının izi bəri.
Neçə dilin bir əzbəri.
...Qafqaz boyda daşıdlılar Qafqaz, səni,
Xəzər səni, Kürüm səni, Araz səni.
Sonra sərhəd, sonra sərhəd dirəkləri.
Bu da Qafqaz hakiminin
Qafqazdakı şah əsəri!*

"Qafqaz" poeması "Pompeyin Qafqaza yürüşü" mənzum tarixi dramının proloqu təsiri bağışlayır. Nəriman Həsənzadənin şeirində də, dramaturgiyasında da Qafqazın mənəvi zənginliyi və ucalığı yaşayır. "Pompeyin Qafqaza yürüşü" əsəri həmin mənəvi zənginliyin və ucalığın dramatik cəhətdən bədii təsdiqindən ibarətdir. Əsərdə əsas hadisələr canlandırılmazdan əvvəl Qafqaza ümumi poetik nəzər salınır, buranın əzəməti və mahiyyəti diqqət mərkəzinə çəkilir:

*Qaf dağı... Esxilin yazdığı əsər,
Burda Prometeyi zəncirləyiblər.
Mələklər, iblislər burda görünür,
Burda qar ərimir, qara qurd düşür.
Deyirlər qədimdən burda yer yanır,
Torpaq buxarlanır, su alovlanır.*

Ölkəsindən qaçaraq Kolxida knyazlığında siğınacaq tapmış hökmdar Murdatı ələ keçirmək üçün Roma sərkərdəsi Pompeyin Azərbaycan Albaniyası ərazisindən keçərək hərbi yürüş etmək niyyətinin axarında yadelli işgalçı və vətənpərvər xalq motivi əsərin ana xəttini təşkil edir. Alban çarı Uruzun müdrikliyi hökmədar və xalq probleminin səhnə təcəssümü üçün geniş meydan açmışdır. Nəriman Həsənzadə Çar Uruzun simasında utopik ideal hökmdarı deyil, real, gerçək, xalqa və torpağa bağlı vətənsevər ölkə başçısı obrazını yaratmışdır. "Qafqazın qartalı" adlandırılın İberiya knyazı Çar Artakla Alban hökmdarının möhkəm və etibarlı ittifaqının Azərbaycan və Gürcüstan xalqlarının birliyi və müttəfiqliyinin möhkəm bünövrəsini təşkil etməsi ideyası Nəriman Həsənzadənin ümumi Qafqaz evi baxışlarının əsasında dayanır. Hələ eradan əvvəl Ermənistən çarı ikinci Tiqrəninin Qafqazın birliyi düşüncəsindən çox uzaq olub, saxta "Böyük Ermənistən" ideyasını gerçəkləşdirmək yolunda ikiüzlü və məkrli siyaset yerit-

Nəriman Həsənzadə

məsinin ön mövqeyə çəkilməsi erməni xislətinin tarixi genezisini aydın təsəvvür etməyə şərait yaradır. Oğul şahzadə Tiqrəninin hakimiyyətə yiyələnmək baxımından öz atasına xəyanətkar mövqedə dayanması ilə bağlı məqamların səhnəyə çıxarılması uydurma "Böyük Ermənistən" ideyasının da mahiyyətində hakimiyyət maraqlarının üstünlük təşkil etdiyini tamaşaçıya çatdırmaq üçün tarixdən alınaraq ədəbiyyata gətirilmiş real hadisələrdir.

"Pompeyin Qafqaza yürüşü" tarixi dramındaki Məlikə Aydan ana obrazı müdrik, mütəfəkkir Azərbaycan qadınlarının mənəvi simasını dolğun şəkildə ümmükləşdirir. Alban çarının anası olan Məlikə Aydan geniş mənada dövlət başçısı səviyyəsində düşünməyi bacaran, ölkə üçün ağıllı və qəhrəman hökmədarlar tərbiyə edib yetişdirə bilən vətənpərvər Ana kimi mənsub olduğu xalqın da ucalığını və uzaqgörənliliyini ifadə edir:

*İçindən yeməsə qurd bir ağacı,
Min il ömr eləyər dəmir ağacı.
Keçib ehtiyatla dağdan, qayadan,
Düz yola çıxanda yixılur insan.
...Bədən yarasının bir qəmi yoxdu,
Vətən yaralansa, məlhəmi yoxdu.*

"Atabəylər" dramındaki mürəkkəb, məkrli İnanc xatun obrazı və "Pompeyin Qafqaza yürüşü" əsərindəki ağıllı, müdrik Məlikə Aydan surəti Nəriman Həsənzadənin Azərbaycan ədəbiyatına gətirdiyi hərtərəfli şəkildə işlənmiş, bütün qütbləri ilə təqdim edilmiş orijinal qadın obrazlarıdır. Eyni zamanda, "Atabəylər"dəki Gülaçar və "Pompeyin Qafqaza yürüşü"ndəki İlkcan dramatik obrazlar olmaqla yanaşı, taleyi və xarakteri etibarilə lirizmi ilə yadda qalan qadın obrazları kimi də diqqəti cəlb edirlər.

Bütövlükdə "Pompeyin Qafqaza yürüşü" mənzum tarixi drami Şərqi müdrikliyinin işığında xeyirin qələbə ələcəgənə inam hissi ilə

tamamlanır. Həmçinin Nəriman Həsənzadə əsər boyu işgalçılığın, namərdliyin heç vaxt qələbə çala bilməyəcəyini də bədii cəhətdən əsaslandırır. Müəllif Qafqazın mənəvi zənginliyini və ucalığının Qərbin qılıncından daha kəskin və uzunömürlü olduğunu da göstərə bilir.

Nəriman Həsənzadənin "Midiya sarayı" dramı geniş yayılmış Astiaq əsatirinin dram formasına salınmış, səhnələşdirilmiş şəklidir. Əsərdə hakimiyət çəkişmələri, xəyanətin acı aqibəti, mənəvi iflasa məhkumluğu ideyası təlqin olunur. Saray həyatından bəhs etməsi, qarşı tərəflərin gərgin dramatik çəkişmələrinin göstərilməsi, şər notlarının qabarlılığı "Midiya sarayı" əsərinin Nəriman Həsənzadəni digər dramlarına yaxınlaşdırır. Lakin yaxın, oxşar mövzuda qələmə alınmasına baxmayaraq, Nəriman Həsənzadə məsələyə fərqli bucaqdan baxmağı bacarmışdır. Bu əsərdə xəyanət kimi təqdim olunan hədisənin mahiyyətində əslində saraylarda anlaşılması çətin olan insani bir münasibət də vardır... Bununla belə, fikrimizcə, "Midiya sarayı" əsəri natamamdır, bitməmişdir.

Göründüyü kimi, xalq şairi Nəriman Həsənzadə Azərbaycan dramaturgiyasını tarixi mövzular və müasirlik ideyası ilə zənginləşdirmiştir. XX əsrin axırlarında Azərbaycan ədəbiyyatında mənzum dramaturgiya ənənəsinin yaşadılması və inkişaf etdirilməsi Nəriman Həsənzadənin mühüm ədəbi xidmətidir. Onun dramatik xüsusiyyətləri ilə seçilən mənzum dramları şeiriyyət baxımından da kamil əsərlərdir. Bu əsərlərdə mənzum dram olmaq naminə şeirin formal tələblərinə əməl etmək meyli görünmür. Əksinə, Nəriman Həsənzadənin mənzum dramları Azərbaycan poeziyasının da nailiyyəti sayla bilər. Bu əsərlər mənzum dram janının yüksək tələblərinə tam cavab verir.

Tarixi mövzuları əhatə etməsi Nəriman Həsənzadənin mənzum dramlarının özünəməxsusluğunu, fərqli səciyyəvi xüsusiyyətlərini müəyyən edir. Dramlarından görünür ki, Nəriman Həsənzadə tarixi mövzuda əsərlər yazmaq üçün doktorluq dissertasiyası, yaxud

ciddi bir monoqrafiya hazırlayan tədqiqatçılar qədər, hətta bəlkə bir qədər də artıq mənbələrlə tanış olmuş, araşdırımlar aparmışdır. Lakin o, tarixi proseslərə və şəxsiyyətlərə münasibətdə baş vermiş hadisələri vəznə və qafiyəyə salmaqla işi bitmiş hesab etmişdir. Bu əsərlərdə tarixin axarını qorumaq şərti ilə bədii təxəyyülün geniş imkanları aydın şəkildə diqqəti cəlb edir. Tarixilik və elmlilik bədii məqsədin, sənətkar ideyasının ərsəyə gətirilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün istinad edilən mənbə funksiyasını həyata keçirir. Tarixə bədii yanaşma hətta seçilmiş mövzuya bəlli bir səviyyədə bələd olan oxucunun və ya tamaşaçının da həmin dövrün hadisələrinə və şəxsiyyətlərinə dair təsəvvürlərini dərinləşdirməyə, genişləndirməyə xidmət edə bilir. Bundan başqa, tarixi mövzuya bədii yanaşma xalq şairi Nəriman Həsənzadə üçün sadəcə və qətiyyən ədəbi yaradıcılığın qayda-qanunları çərçivəsində olub keçənləri yada salmaq, bərpa etmək, çatdırmaq mənalarını daşımaqla bitmir. Bədii yanaşma geniş mənada Nəriman Həsənzadənin tarixlə müasir dövr arasında körpü yaratmaq, müasirlərinə yeni və iibrətamız söz demək məqsədinin həllinə meydan açır. Və xalq şairi Nəriman Həsənzadə tarixdən bu günə çatdırılması zəruri və əhəmiyyətli olan sözü ən yüksək bədii səviyyədə və müasirlik işığında ifadə etməyin böyük ustadıdır.

İSA HƏBİBBƏYLİ,
*Naxçıvan Dövlət Universitetinin
rektoru, akademik*

BÜTÜN SƏRQ BİLSİN

*...Nəft mənim ölkəmə fəlakət oldu,
nə xeyir, nə də ki, bərəkət oldu.
Gəlmələr apardı, kimsəsiz olduq,
yandıran əzgələr, yanın biz olduq...*

“Nəriman” poemasından. 1960

Азәрбајҹан ССР Мәдәнијјәт Назирлији

ҺҮСЕЈН ӘРӘБЛИНСКИ АДЫНА СУМГАЙЫТ
ДӨВЛӘТ ДРАМ ТЕАТРЫ

Нәriman һәсәнзадә

(Азәрб. ССР әмәкдар инчәсәнәт хадими)

БҮТҮН ШӘРГ БИЛСИН

(Ики һиссәли епик—драматик поема)

Гурулушчу режиссор—**Мәраһим Фәрзәлибәјов**

Рәссам—**Мүбәриз Элијев**

Бәстәкар—**Чаваншир Гулијев**

Елми мәсләһәтчи—**Фиридун Қөчәрли**
академик

ИШТИРАК ЕДИРЛƏР

Нəриман Нəриманов

— **Мəлик Дадашов**
(Азərb. SSR xalq artisti)

Әзизбəјов
Биринчи апарычы
Икинчи апарычы
Үчүнчү апарычы
Дəрдүнчү апарычы
Шыхлински
Никар ханым
Мəһəммəд Һади
Нəсиб бəј
Зејналабдин Тағыјев
Сəриjjə
Полис рəиси
Рəпспиң арвады
Чиjəлəк
Гəлəндəр
Гəриб
Биринчи сəрсəри
Икинчи сəрсəри
Үчүнчү сəрсəри
Дəрдүнчү сəрсəри
Бешинчи сəрсəри
Сəрсəри гыз
Жандарм
Кəллə
Киши
Гадын
Режиссер
Актюр
Биринчи фəhlə
Икинчи фəhlə
Ректор
Натиг
Нəзарəтчи
Һəkim
Гары
Биринчи мүхbir
Икинчи мүхbir

— **Казым Абдуллајев**
— **Сəмајə Садыгова**
— **Мəзəнир Сүлејманов**
— **Ирадə Һəсəнова**
— **Сабир Гурбанов**
— **Рамиз Новruzov**
— **Һичран Мəһбалыјева**
— **Валеή Кərimov**
— **Рамиз Гијасов**
— **Огтај Мирзəјев**
— **Елмира Һашымзадə**
— **Вагиф Элијев**
— **Афаг Бəшир гызы**
— **Һəгигəт Нəбијева**
— **Тоfig Бајрамов**
— **Кəraj Əlibəјов**
— **Камил Мəһəррəмов**
— **Рəвшən Алмурادов**
— **Эждəр Һəмидов**
— **Ханоғлан Аббасов**
— **Зəнид Гурбанов**
— **Нəркiz Əhmədova**
— **Шaһmar Гəрибов**
— **Вагиф Рəсulov**
— **Мəммəд Ələkberov**
— **Севда Мəммədjarova**
— **Ағalar Məhdiyev**
— **Сабир Гурбанов**
— **Зəнид Гурбанов**
— **Исмајыл Ələskərov**
— **Һidaјət Ələkberov**
— **Эждəр Һəmiarov**
— **Әшrəf Султанов**
— **Вahidə Садыгova**
— **Нəvrəstə Һашымova**
— **Күлсəlmaz Гafarovə**
— **Ағalar Məhdiyev**

N.Həsənzadə. "Bütün Şərq bilsin" ...

Səkilde: Azərbaycan KP MK-nın Birinci katibi Heydər Əliyev (ortada) N.Həsənzadənin Azərbaycan Akademik Milli Dram Teatrının səhnəsində göstərilən "Bütün Şərq bilsin" pyesinin yaradıcı heyəti (Sündüyit Dövlət Dram Teatrının truppası — red.) ilə birlikdə.

Öndə sağdan: pyesin rejissoru Mərahim Fərzəlbəyli, Afaq Başırqızı,

Xalq artisti Məlik Dadaşov (Nərimanov rolunda) və pyesin müəllifi, şair-dramaturq N.Həsənzadə (1982).

Şəkildə: "Bütün Şərqi bilsin" pyesinin Moskvada, V. Mayakovski adına Akademik Dövlət Dram Teatrında
təmənasından sonra Bakı şəhər məri Əlis Ləmberanski (sağda: Moskva mətbətinə müsahibə verir)
və Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyinin nümayəndəsi Təbrük xanım Qasımovaya, teatrşünas Salman Dadaşov.
Arxada sağdan: pyesin müəllifi, sair-dramaturq N.Həsənzadə (1986)

Seçilmiş əsərləri. 7 cilddə, 3-cü cild. Pyeslər

Şəkildə: Moskva tamaşaçıları. İkinci sıradə əşərin müəllifi N. Həsənzadə

Nəriman Həsənzadə

N.Həsənzadə. "Bütün Şərqi bilsin". N.Nərimanov - Məlik Dadaşov, Qoçu - Tofiq Bayramov

Seçilmiş əsərləri. 7 cilddə, 3-cü cild. Pyeslər

N.Hesenzadə. "Bütün Şərq bilsin". Ərəblinski adına Sumpayit Dövlət Dram Teatrı,
Nəriman Nərimanov - Məlik Daşsov, Ciyalıq - Hacıqədə Nəbiyev, Qərib - Gəray Əlibayov

Şəki Dram Teatrı. 1978-ci il. N. Həsənzadə: "İmzalar içində" *
N.Nərimanov - Respublikanın əməkdar artisti Muxtar İbador;

Güllüm xanım - Respublikanın əməkdar artisti Qəmər Məmmədova; Qadın - Sərvət Əhmədova.

* "Bütün Şərq bilsin" pyesi Şəki əlu adla qoyulmuşdur (tərtibçi).

Seçilmiş əsərləri. 7 cilddə, 3-cü cild. Pyeslər

Şəhidi: N.Həsənzadə (soldan 3-cü) sənət doslari ilə (1982)

Şekilde: “Bütün Şörgü bilsin” tamaşasının sonunda (Sunqayıt) tamaşaçılardan N.Hesenzadəni və Xalq artisti M.Dadaşovu alışıyor

ATABƏYLƏR

Tarixi xronika

XII əsr

İŞTİRAK EDİRLƏR:

A t a b ə y Q ı z ı l A r s l a n
İ n a n c X a t ı n
N i z a m i
Ə c ə m i
T o ğ r u l b ə y
Ə b u b ə k r
M a h m u d
A y ə b a
R u z
G ü l a ç a r
Ə b u ş ə r
Y a d a d a m

Salnaməçi, bağban, kənizlər, əsgərlər,
elçilər, ozan, rəqqasələr

Hadisələr 1186-1191-ci illərdə baş verir.

Naxçıvan. Mömünə xatın məqbərəsi.

S a l n a m ə ç i

Bismillahir-rəhmanir-rəhim!

Dünyanın adil hakimi, böyük müzəffər, islamın və müslümün başçısı Cahan Pəhləvan Atabəy Əbucəfər Mühəmməd ibn Atabəy Eldəniz islamın və müslümün paklığı Mömünə Xatına bir xatırə olaraq bu türbəni tikib başa çatdırmağı əmr etmişdir.

Lütfkar haqq-taalanın ona rəhmi gəlsin!

Min yüz səksən altıncı il!

(*Türbənin qapıları açılır, əsərin bir neçə personajı çıxır və Salnaməçi onları bir-bir təqdim edir*).

1-ci personaj: Arranın və Azərbaycanın hakimi Atabəy Qızıl Arslandı.

2-ci personaj: Cahan Pəhləvanın azərbaycanlı qadının-dan olan oğlu Əbubəkrdi.

3-cü personaj: Cahan Pəhləvanın fars qadını İnanc Xatından olan oğlu Mahmuddu.

4-cü personaj: Qızıl Arşanın ana qardaşı Toğrul bəydi. Səlcuqların sonuncu nümayəndəsidi.

5-ci personaj: Cahan Pəhləvanın əmirləridi - Ayəba və Ruz.

6-ci personaj: Ruzun sevgilisidi - Gülaçar.

7-ci personaj: Azərbaycanın böyük şairi gəncəli Nizamidir. "Xosrov və Şirin" poemasını Cahan Pəhləvana həsr etmişdir.

N i z a m i

(*Divarda yazı oxuyur*)

“Biz gedirik,ancaq qalır ruzigar,
Biz ölüruk, əsər qalır yadigar...”

(*fikirli*)

Bir el məsəli var, qədimdən qalır, -
Tikən gedəridir, tikilən qalır.
Yerə şöhrət olub yerdən ucalan,
Gedən yaradandı... qalan yaranan...

Xoşdur bu türbənin hüsnü, camalı,
Susmuş musiqidir, toxunmuş xalı.
Torpağa səcdədir, qadına hörmət
İnsanı yaradan ana təbiət
Burda sənətkara qısqana bilər,
Daşlara toxunsan... oyana bilər.

S a l n a m ə ç i

(*Əcəmi daxil olur*)

Azərbaycanın böyük memarı naxçıvanlı Əcəmi ibn Əbü-
bəkrdi. Türbənin tikilməsini Atabəy Şəmsəddin Eldəniz on-
dan xahiş etmişdi.

N i z a m i

Ustad, çox məmənnunam dəvətinizdən,
Ellər danışacaq xidmətinizdən.

Ə c ə m i

Eşq olsun mübarək qədəminizə!
Şair, gəlişiniz bayramdır bizə.

Xaqani Şirvandan gələydi gərək,
Dəvət eləmişdim... gecikdi, demək.
Deyirlər, Məkkədə ziyanətdədi,
Beyləqani ilə ibadətdədi.

(pauza)

Gəncədən birbaşa Nəxşicahana?!

N i z a m i

Birbaşa türbəyə,
Necə şahanə!
Necə müasirdi, necə qədimdi,
Bu mənim ən uzaq səyahətimdi.
Tikilən qalacaq... bu həqiqətdi.
Tikmək özü belə bir təriqətdi.
Aranda söylənir sizdəki hünər,
Salam göndəribdi bizim tərəflər.

Ə c ə m i

Aran, Gəncəbasar, şeir yuvası,
Hələ telli sazin gözəl avazı!
Orda ozanlardan dərs alıbdılar.
Atabəy yurduna səs salıbdılar.
Gəncə - anasıdır bütün Aranın,
Şairi xoşbəxtidir belə ananın.

N i z a m i

Doğru buyurdunuz, var olun, ustad,
Övlada atayıq, vətənə övlad.

Atabəy Eldəniz sağ olaydı kaş.
Sənət möcüzədir... adicə bir daş
Sonra Xatın olur, Eldəniz olur.
İnsan daşa dönür... daş əziz olur.

Ə c ə m i

Şerdə, sənətdə duyduğum ovsun,
İstədim hördüyüm daşlarda olsun.
Bu gün gəlməlidir Cahan Pəhləvan,
Deyirlər, sağalıb, yaxşıdı Xaqan.
Bu gün türbəmizin açılışıdır,
Onun sağlığına dövran yaxşıdır.

(*Məlikə İnanc əyanlarının müşayiətilə daxil olur*)

S a l n a m ə ç i

Atabəy Cahan Pəhləvanın arvadı Məlikə İnanc xatındır.

İ n a n c X a t ı n

Şair xoş gəlibdi... Bu yerlər hara?

N i z a m i

Gəldim ki, baş əyim böyük memara.
Məni bu türbənin açılışına
Özü dəvət edib, borcluyam ona.

İ n a n c X a t ı n

Əcəmi, bu işin xeyir-mübarək!

N i z a m i

Ölkə səcdəsinə yerisin gərək.
Örpəkli gəlintək pakdır, təmizdir.

Ə c ə m i

Cahan Pəhləvana hədiyyəmizdir.
Ona duası var elin-obanın.
Səhhəti necədir böyük Xaqqanın?

I n a n c X a t ı n

Loğman söz versə də, yatır Pəhləvan,
Nə tanrı rəhm edir, nə dava-dərman.
Dünya sehrikardı...öz təcrübəm var,
Harda sevinc gördüm, orda da qəm var.

(fikirli)

Gəlin siz, Əcəmi, Nizami, siz də.
Sarayda görüşək, ailəmizdə.
Orda söhbət edək, məsləhətləşək,
Niyyətim bu idi... bu sözü demək.

N i z a m i

Bizdən salam deyin əlahərzətə,
Deyin, duaçıyıq biz o qüvvətə,
Görmək arzusuyla çırpinır ürək.

Ə c ə m i

Deyin duaçıyıq.

İ n a n c X a t ı n

Gəlin, görüşək.

(*gedir*)

N i z a m i

Ağirdı Cahanın xəstələnməsi,
Yoxdur ölkəmizdə onun əvəzi.
Ustad, elimizdə bir məsəl də var,
Sərkərdə yixilsa, ordu dağılar.
Çoxdan eşitmışdım, Cahan xəstədir.
Ürək səksəkədə, qulaq səsdədir.

Θ c ə m i

Mən də bu gəlişdən deyiləm agah,
Bizi öz evinə dəvət edir şah:
Qasid göndərsəydi, ya da bir çapar,
Bizi dərgahına çağırardılar.

N i z a m i

Məlikə qəmliydi, gördünüz, ustad,
Bir az şübhəliydi, bir az narahat.

Θ c ə m i

Gedək, əziz şair, möhtərəm qonaq,
Biz evdə görüşək, saraydan qabaq.

(*Gedirlər*)

I PƏRDƏ

I ŞƏKİL

Atabəylər sarayı.
Cahan Pəhləvanın şərəfinə oxunan dua eşidilir.
İnanc Xatın narahatdır.

S a l n a m ə ç i

Qüdrətli hökmdar, böyük Atabəy, Əcəm dünyasının Xaqani, islam və müslümün başçısı Cahan Pəhləvan Eldəniz oğlu El-şah 1186-cı ilin axırlarında vəfat etmişdir.

İ n a n c X a t ı n

Atabəy dövləti, bu qədim saray,
Ondan yadigardı, haray, ay haray!
Cahana siğmadı Cahan Pəhləvan,
O tədbirli oldu öz atasından.
Səlcuqlar baş əydi hər əmrimizə,
İraq səltənəti diz çökdü bizə.

(dua davam edir)

Orda şərəfinə dua oxunur,
Burda yaram üstə bir əl toxunur.
Orda sağlığına bel bağlayıram,
Burda qəm içində yas saxlayıram.
Aparıb xəlvəti dəfn elədik biz,
Yaşadı şöhrətlə, getdi xəbərsiz.

Nəriman Həsənzadə

Düz iki ay keçir ölüm günündən,
Bir allah bilir ki, nə çəkirəm mən.
Xalqa demişik ki, yatır can üstə,
Dünya qərar tutub bir yalan üstə.

(*Kənizlər gəlib qulluq göstərmək istəyirlər*)

Xalxallar¹ ayıldır məni, ey kəniz!
Yaddır ürəyimə bu mərəkəniz.
Sükut istəyirəm, ölü bir sükut!

(*Kənizlər gedirlər*)

Başımın üstündə sıxlışır bulud,
İndi Qızıl Arslan baş sərkərdədir.
Onun fikri nədir, məramı nədir?
Sərhəng... Pəhləvanın kiçik qardaşı!
Hələ Əbübbəkr... o bizə qarşı!
Dünən bir hərəmdən olan bu uşaq,
Sabah məmləkətə sahib olacaq?!
Onu Qızıl Arslan çox əzizləyir,
Amma bu düyüünü İnanc izləyir.

M a h m u d

Ana, fikirlisən?

I n a n c X a t ı n

Neyləsin anan?

¹ *Ayaqda zinqirov*

M a h m u d

Ana, atamızdan sən yadigarsan.
Ana...

İ n a n c X a t ı n

Sağ ol, oğlum, bu diqqət üçün,
Can dözmür bu əzab-əziyyət üçün.
Doyunca ağlamaq dərdi unudur,
Onu bacarmıram... fəlakət budur.
Bir toy paltarı var, bir yas paltarı, -
İnsanın həyatı, bir də məzarı.
Bu dünya əzəldən bir quru səsdir,
Onu dindirməsən, qaradınməzdir.

M a h m u d

Gəl, ana, qoy öpüm sənin üzündən,
Vətən anamızdır, anamız vətən.

İ n a n c X a t ı n

Yetər, arxalandın doğma vətənə,
Vətən arxalansın qoy indi sənə.
Əmin Qızıl Arslan sənə yad deyil,
Amma taleyindən narahat deyil.
Cahanın taxtında sən özün əyləş,
Qanuni oğlusan...
Mahmud, fikirləş.
Daha bu cahanın Cahani yoxdur,
Gövhər var ölkədə, sayanı yoxdur.

Ad sənin olsa da, güc sənin deyil:
sən vətən desən də, vətənin deyil.
Başı, baş əyməklə saxlamaq olmur,
Qızılısız torpaq da bir torpaq olmur.
İndi var-dövləti keçirsən ələ,
Hörmət qazanarsan xəzinə ilə.

M a h m u d

Ana, Əbubəkr... öz ailəmiz?..

I n a n c X a t i n

Atabir, anadan ayırsınız siz,
Gərək unutmasın əslini insan,
Cahanın qanuni arvadı mənəm,
O yoxdu... yaşıdan bu adı mənəm.
Bir gözdə görünməz baş ilə bədən,
O hərəmdən olub, sən Məlikədən,
O beşikdə yatıb, sən əllər üstə,
İndi sən evdəsən... O, yəhər üstə.

(Pauza)

Yaddan gözləyirik zərbəni, hər vaxt
Ən yaxın adamdan alırıq ancaq.
Yaxından düz vurar nişan alan kəs,
Uzaqdan yanılar... hədəfə dəyməz.

M a h m u d

Əmimiz oğlu bəs? Toğrul bəy, Toğrul?

I n a n c X a t ı n

Onun da niyyəti başqadır, oğul.
Gözünü yumantək Cahan Pəhləvan,
Toğrulun atası bizdən nagahan
Qoşun yeritmişdi.
Elə o bahar,
Səlcuqlar paytaxtı tutmaliydlar,
Atabəy dövləti əzilməliydi,
Sizin də başınız kəsilməliydi.

M a h m u d

Hamamdan çıxanda, deyirlər ona
Kimsə zəhər verib... allah var, ana.
Şərbət əvəzinə içib hökmədar.

I n a n c X a t ı n

Sənə kim deyibdi?

M a h m u d

Kənar adamlar.
Atama sağ ikən o qardaş deyib,
Atam ölən kimi qoşun yeridib.
Onun nəzərində ədalət budur,
Qohumluq özü də şübhə doğurur.

I n a n c X a t ı n

(kənara, fikirli)

Bir az sadəlövhü Mahmud deyəsən,
Həyatda hər şeyi görür o, üzdən.
Bir kiçik piyalə, bir azca şərbət,
Əlli min dinara... beləydi qiymət.
Sənə halal olsun Əbuşər qoçaq,
Səni Qızıl Arslan gətirdi bir vaxt
Qaçıb gizləndiyin Türkmənistandan.
Onun da torunu qurarıq, dayan!

(*Gedir*)

Səs

(*Mahmud qulaq asır*)

Yetər, arxalandın doğma Vətənə,
Vətən arxalansın qoy indi sənə.
Cahanın taxtında sən özün əyləş,
Qanuni oğulsan...
Mahmud, fikirləş!

(*Cahan Pəhləvanın şərəfinə oxunan dua eşidilir.*
Nizami, Əcəmi, Qızıl Arslan və başqları daxil olub
bir-birilə salamlaşırlar).)

Nizami

“Yeddi göy altında ey dünya şahı!
Beşinci ölkənin sənsən pənahı.
Əmrində bu qədər ölkə, şəhər var,
Qapında sütündü saraylı şahlar...”

(*Məlikə daxil olub salam verir*)

Məlikə, Arandan, Gəncəbasardan,
Çiçək göndəriblər - min dava-dərman.
Deyiblər çatdırın şah sarayına,
El ağızı duadır, inanın ona.
Bu güldən dəmləyib, içsə deyirlər,
Böyük hökmədara tez şəfa verər.

Ə c ə m i

Daşduzdu, Məlikə, Nəxşicahandan,
Ölkə xəbər tutub, yatır Pəhləvan.
Bu duzun suyunda yuyunsa hər kəs,
Yüz il ömr eləsə, ağrıldım deməz.
Bu qayda qədimdən qalır yadigar,
Həkim siz yaşayıb həkim babalar.

1 - c i k ə n i z

(*Daxil olur*)

Bir qarı gəlibdi, ağbirçək arvad,
Deyir ki, göndərib məni camaat.
Ağzımda dua var, gözüm də ovsun.
Allahın köməyi üstündə olsun.
Deyir, mən dünyanın şəfa əliyəm,
Deyir, bu qapıda mən ölməliyəm.
Pəhləvan balamız sağalmalıdır,
Deyir, Məlikənin özü halıdır.

İ n a n c X a t ı n

Kəniz, xəbər ver ki, gecikib arvad,
Gecikib bütün xalq, bütün camaat.
Dünya Cahansızdı, Cahan dünyasız.

(*Dua oxunur*)

Dünya da vəfasız, o da vəfasız!
Ölkənin başçısı ölübdür, demək.
Asan görünməsin... ehtiyat gərək.
Özünün qoyduğu vəsiyyət budur,
Necə yazıbdısa, eləcə durur.

S a l n a m ə ç i

(*Daxil olur*)

Ölümündən bir az qabaq Cahan Pəhləvan övladlarına vəsiyyət etmişdi ki, əmiləri Qızıl Arslana tabe olsunlar; həm də Toğrul bəyin qulluğunda dursunlar, məsləhətləşsinlər, ona ürəklərində kin bəsləməsinlər, itaətindən çıxmasınlar... yardım göstərsinlər.

Bu vəsiyyəti əvvəlcədən pozan İnanc Xatın oldu.

I n a n c X a t ı n

(*hayəcanla*)

Toğrul bəy isteyir Qızıl Arslanı,
Onun adamları bilmirəm hanı?
Qasid göndərmışdım, gəlməliyidilər,
Gəlib fikrimizi bilməliyidilər.

Q ı z ı l A r s l a n

Mahmud, nəvazış et, sıxlır anan,
Cahanın fikridir yəqin sarsıdan.

O, Sultan Səncərin əvəzi idi,
Taleyin ölkəyə töhfəsi idi.

S a l n a m ə ç i

O, böyük hövsələ sahibi, xoşxasiyyət, ədalətli, müdrik bir hakim idi. Onun hakimiyyəti vaxtında tabeliyində olan ölkələr sülh şəraitində, təbəələri ilə əmin-amanlıqla yaşayırdılar.

(*Gedir*)

N i z a m i

Ölüm xəbərinə olmur inanmaq,
Nə demək mümkünü, nə bunu danmaq.

Ə c ə m i

Əllərim soyudu, buza döndü can,
Nizami, gör kimi apardı zaman!
Ondan yadigardı hər böyük əsər,
Xatın türbəsi də - əmanətimdi.
Eşqiylə düzdüyüm kərpic hərflər
Divara hörülmüş sədaqətimdi.

N i z a m i

Köçdü o dünyaya bu dünya oğlu,
Yer altı yer üstdən şöhrətli oldu.

(*Pauza*)

“Vəslin həvəsi ömrümü son ana yetirdi,
Hicran qəminin xəncərini qana yetirdi.
Ömrün gəmisi ruzigarın dalğalarında
Tufansız ötüb gör necə ümmana yetirdi.
Tordan qurtaran quş ki, qayıtmaz tora bir də,
Keçmiş ömrü kim yenidən cana yetirdi.
Bilsən, niyə biz bilməmişik qədrini vəslin,
çünki bizi bəxt qəflətən ehsana yetirdi”.
Ustad, Qızıl Arslan çox narahatdır,
Qəlbində tufan var, üzdə rahatdır.

Ə c ə m i

Aqil adamların fəhmi, diqqəti
Qabaqca hiss edir hər fəlakəti.

Q ı z ı l A r s ı a n

(*Onlara yaxınlaşır*)

Biz bunu bilirdik - ölübdü Cahan,
Keçə də bilmirdik İnanc Xatından.
Cahansız bu dünya bizə dar gəlib.

(*Pauza*)

Bu gün çox mötəbər adamlar gəlib.
Sizə minnətdaram.

Ə c ə m i

Var olun sizi!

Ə b u b ə k r

Əmim qoruyacaq şərəfimizi.
 Atamın yoxluğu artıq hiss olur,
 Bir para əmirlər şübhə doğurur.
 Əmim ələ alsın gərək dövləti.

İ n a n c X a t ı n

Cahanın bu idi öz vəsiyyəti.

(*Qızıl Arslana müraciətlə*)

Cahanın yatdığı şanlı torpaq da,
 Sizi tələb edir ordu da, xalq da.
 Şüarlar deyilir şərəfinizə,
 Tanrı bəxş eləyib bu haqqı sizə.
 Məncə, əmirlərin yekdildir sözü,
 Sizə tərəfdardı rəiyət özü.

(*Pauza*)

Sarayda bu gündən Mahmud da gərək
 Bir rütbəyə çatsın Əbubəkrtək.

Q ı z ı l A r s l a n

Mahmud, Əbubəkr... qardaşdı onlar,
 Gərək ayrılmاسın qardaş olanlar.

İ n a n c X a t ı n

(*Gedib qılınca gətirir*)

Ana südü kimi halal edirəm!
Qoy Cahan Pəhləvan, qibleyi-aləm,
Sizin şəxsinizdə olsun bərqərar,
Qılınc onunkudur, alın, hökmdar.
Özü tapşırılmışdı, indi buyurun,
Siz də sözünüzün üstündə durun.
Sizə göz dikibdi bütün məmləkət.

Qızıl Arsan

Sözümüz qılıncla deyilir, fəqət,
Sənə and içirəm, Cahan Pəhləvan,
Nə qılınc susacaq, nə Qızıl Arslan.
Qılınc götürməsə, tarixdə bir xalq,
Ayaqlar altında itib-batacaq!

İnanç Xatın

Sizə Toğrul bəydən şəxsi namədir,
Çaparlar gətirib... üstəlik - salam,
Bizə sədaqətdi, sizə ehtiram.

Qızıl Arsan

(*Məktubu oxuyur*)

Şəxsi fərmanıdır, dəvətnamədir.
Təşrif aparmağı təklif buyurur.
Arada əvvəlki sədaqət durur.

Əcməni

(*Nizamiyə*)

Cahanın əvəzi Qızıl Arslandır,
Əsl hünərvərdir, o qəhrəmandır.
Hərbi rütbəsi var, şanı, şöhrəti,
Sevir sənətkarı, şeri, sənəti.

N i z a m i

Fəlakət göylərdən bu taxta düşdü,
Bizim gəlişimiz pis vaxta düşdü.
Görünür, taleyin buydu yazısı,
Hələ açılmayıb hikmət dünyası,
Nədəndir, soyudur insanı torpaq?

Ə c ə m i

Gəlir Qızıl Arslan.

N i z a m i

Biz vidalaşaq.

Q ı z ı l A r s l a n

Nə qədər xoş oldu mənə bir yandan,
Sizinlə görüşüm, allah sarıdan.
Ölkədə vəziyyət ağırdı bir az.
Gözləsək, sonradan vaxt bağışlamaz.
Sizi yola salım.

Ə c ə m i

Yox, yox, hökmdar.

N i z a m i

Siz zəhmət çəkməyin.

Q ı z ı l A r s ı a n

Mənə xoş olar.

İ n a n c X a t ı n

Sizi dəvət etdim şah sarayına,
Saray sükutunun lal harayına.
Yiyəsi hardadır bu cah-cəlalın?!
Sizi yola salım...

Ə c ə m i

Yox, yox, siz qalın.

(*Gedirlər*)

İ n a n c X a t ı n

(*Arxasınca*)

Gedin, hökmdar,
Orda üzəngini Əbuşər tutar.
Toğrul bəy halidir tədbirimizdən,
Tanrı qoy üzməsin əlini bizdən.
Siz Əbübəkr dən narahatsınız,
Mənim Mahmuduma tamam yadsınız.

Qızıl Arslan

(*Daxil olur*)

Əbusər, hardasan?

Əbur

Gəldim, hökmdar.

Qızıl Arslan

Bizi Həmədana çağırıbdılar,
Sən də bizimlə get, qalma dəstədən.

(*Gedir*)

Əbur

Şahım, bu dəvətə minnətdaram mən.

İnanç Xatın

Yaramaz kişiyyə ağciyər olmaq,
Tərəddüb fəlakət gətirir ancaq.
Al bunu

(*Kisə uzadır*)

Üstəlik qayıdan kimi
Sarayda yaşarsan... öz yuvan kimi...

(*Əbusər gedir*)

Qalxıb İsfahanda qanlı bir üsyan,
Deyirlər qəhr olsun Cahan Pəhləvan.
Atabəy dövləti dağılsın gərək.
Bizim taleyimiz nə göstərəcək?!
Qoy olsun... məhv olar ya İsfahanda,
Ya görüş zamanı o, Həmədanda,
Toğrul bəy qənimdi Qızıl Arslana,
O zaman sevinər oğul və ana.

II ŞƏKİL

İnanc Xatın və oğlu Mahmud

Kəniz

(*Daxil olur*)

Sultan Toğrul bəydi, bir də əmirlər,
Nədir məramları, bizə demirlər.
Görmək istəyirlər, Məlikə, sizi,
Tanrı hifz eləsin şərəfinizi.

(*Gedir*)

İnanç Xatın

Get özün qarşila, Mahmud, əlli ol,
Söhbət zamanı da sən tədbirli ol.
Sənə kömək üçün gəlib o bəylər,
Toğrul bəy səlcuqdu, sən atabəylər!

(*Toğrul bəy, Ayəba, Ruz, yad adam daxil olurlar*)

Təvəllül bəy

Məlikə, heyranam iradənizə.

İnanç Xatın

Toğrul bəy xoş gəlib.

(*Ayəbaya və Ruza*)

Borcluyam sizə.
Əyləşin, buyurun... bu ev, bu otaq.

(*Toğrul bəyə*)

Mərhüm atanıza doğmaydı bir vaxt.
Siz də gələrdiniz... dəyişdi zaman.
İndi nə atanız, nə də Pəhləvan.
Bu dünya hərəyə bir əcəl verir.
Zəhəri, şərbəti eyni əl verir.
Gülüş də, kədər də olur bir üzdə,
Min acı dadırıq bir ömrümüzdə.
Durur gözünüzdə ata xiffəti,
Ölkə unutmayıb bu xəyanəti.
Toğrul bəy, atanız mərhüm... o zaman
Vəba yayılmışdı...
Bəlkə vəbadan?!

Ə b u ş ə r

(*Kənara*)

Fikri yayındırır, mərhaba, İnanc,
Sən özün oldun ki, o “vəba”, İnanc.
Elə bu sarayda, saraydan xəlvət,
Bu əldən o ələ keçdi xəyanət.
Açıqca uzanır bu əriş-arğac,
Məkrli İnancı Məlikə İnanc.

İ n a n c X a t ı n

Mahmud - Pəhləvanın halal oğludur,
O taxtda otursun - ricamız budur.

Var-dövlət, cavahir, daş-qas, xəzinə
Yüz il xərcləsəniz, tükənməz yenə.
Sizin hünəriniz, cavanlığınız,
Toğrul bəy, qibtəyə layiqdi yalnız.
Toğrul bəy, sultanlıq şərəfinizə
Mən and içirəm ki, sadiqəm sizə.

T o ğ r u l b ə y

Məlikə, mən sizi düz başa düşdüm,
Xəlvəti gəldim ki, özüm görüşüm.
Fərman göndərmişəm Qızıl Arslana,
Təşrif gətirəcək o, Həmədana.

(*Məlikə yad adamdan şübhələnir*)

Məlikə, Yad adam yaxındı bizə,
Bir şübhə gəlməsin ürəyinizə.
Mən bunu hiss etdim baxışınızdan.

Y a d a d a m

Şübhə doğurursa, bədbəxtdir insan.
Sizə müraciət cəsarətimdi,
Bir xidmət buyurun... səadətimdi.

İ n a n c X a t 1 n

Xoşdur.

R u z

(*Ayəbaya*)

Şübhəlidir, məncə, bu hərif.

A y ə b a

Toğrul bəy özüylə onu gətirib?!

İ n a n c X a t ı n

Biz taxta çıxarıb Qızıl Arslanı,
Üstə qaldırarıq tez İsfahani.
Şirvanşah Əhsitan yeriyər üstə,
Qara buludlardan od ələr üstə.
Qədimdən düşməndi Atabəylərə
Toğrul bəy, inanın ulu göylərə.
O sınar əlində səlcuqla, farsın
Aran, Azərbaycan xəbər tutmasın.

A y ə b a

Cahan Pəhləvanın varisi ancaq,
Cahan Pəhləvanın oğlu olacaq.

İ n a n c X a t ı n

Bizim tərəfdədi Ayəba və Ruz,
Qoşuna başçılıq - sizin borcunuz!

R u z

(*Fikirli*)

Qızıl Arslan ilə bu gün vuruşmaq -
Cahan Pəhləvəni yixmaqdı sabah.

I n a n c X a t ı n

Ruz məndə indidən şübhə doğurur!

A y ə b a

Hərbi adamlarda siyaset olmur,
Fikrini gizləmir, üzə şax deyir,
Düşmən üstünə də o şax yeriyir.

I n a n c X a t ı n

Siyasət ağıldı, bir də ehtiyat,
Bunu bilməyəni məhv edir həyat.

T o ğ r u l b ə y

(Kənara)

Baş - qadın başıdı, kişi ağılı var.

I n a n c X a t ı n

Yəqin, dediyiniz hərbi adamlar
Sonuncu fikrini əvvəlcə deyir,
Sonra qadın kimi üzr istəyir.

R u z

Məlikə, ağırdı ittihamınız,
Sizdən götürürəm bu sözü yalnız.
Adı döyüşçünü Cahan Pəhləvan,
Çox yüksək tuturdu öz dərgahından.

İ n a n c X a t i n

Məndən inciməyin, ərk etdim sizə.
Sözüm toxunmasın ürəyinizə.

R u z

Bu da siyasətdi?

İ n a n c X a t i n

Bəli, siyasət.
Siyasətdən kənar nə var ki...

(*Gülür*)

R u z

Dəhşət!

T o ğ r u l b ə y

Biz gedək.

İ n a n c X a t i n

Toğrul bəy, sizə yaxşı yol.
Ayəba, yaxşı yol.

(*Gedirlər*)

Tanrı, kömək ol!

(Mahmuda)

İndi nə əmin var, nə dost, nə tanış,
Sənin düşmənindi bütün yaranış.
Ya nifrət etməyi bacar dünyada,
Ya əzil, tapdalan ayaqlar altda!

(Gedir)

III ŞƏKİL

R u z və G ü l a ç a r daxil olurlar.

R u z

Kimsə məndən ötrü darixir hər dəm,
Kimsə yasa batır görəndə məni.
Kiməsə bayramam, kiməsə matəm,
Kiməsə əbədi həyat yelkəni.
Kimsə yol gözləyir, əlində çiçək,
Kimsə kölgə kimi izləyir məni.
Hardasa payıma sevinc düşəcək,
Hardasa bir kədər gözləyir məni.
Dostlar üz əvvəlki — məni qoydular,
Hakimlər üzümə hökm oxudular.

G ü l a ç a r

Bilmirəm kim sənin xətrinə dəyiib,
Dəyişib əvvəlki o söz, o söhbət.
Sənin gözlərində qəm çiçəkləyib,
Mənim ürəyimdə o qəmə hörmət.

R u z

Sən elə incəsən, sən elə həssas...

G ü l a ç a r

Fikirin oxunur daim gözündən,
Gülüş azaldırdı yaşını bir az,
Qəm yaşlı göstərir səni özündən.

R u z

Oxşa saçlarıımı, səpil ruhuma,
Sənə yaxın olum, dünyadan uzaq.
Qaldır dabanını, sarıl boynuma,
Qoy sükut danışın: ikimiz susaq.
Sənə yaxın olum, dünyadan uzaq.
Dözümüm azalır hərdən elə bil,
Düşüb əriyirəm təzə qar kimi.
Sənin nəvazişin mənasız deyil,
O çatır dadıma xilaskar kimi.

G ü l a ç a r

Gəl yanına innən belə,
Soruş məni, axtar məni.
Ürəyində apar məni,
Gözlərində qaytar məni.
İçimdədir odum-közüm,
Göz olubdur sirrim-sözüm.
Heç bilmirəm deyim, dözüm?
İntizardan qurtar məni.

R u z

Öyrəş mənsiz yaşamağa, mənim gülüm,
Bir az mənsiz yaşa daha, mənim gülüm,
Bu həyatda hər kəsin öz həyatı var,
Hər dildə bir bayatı var.
Bəlkə də hər bayatıda
Bir torpağın fəryadı var.
Bu, həyatdır, sərtdir üzü,

Sınaqlardan keçiririk ömrümüzü,
Mənim gülüm.

G ü l a ç a r

Özün oyat məni, əzizlə məni,
Əyləndir bu axşam xoş üzlə məni.
Vermə öz əlindən bir ələ məni,
Tale əzizləsin qoy hələ məni.

R u z

Nə qədər ağırdı səndən ayrılib,
Başqa bir iqlimə səfər eləmək.
Sonra da, hardasa könlünü alıb,
Bir qəlb ağrısıyla “darıxma” demək.
Qalsam, kimliyimə cavabdehəm mən,
Getsəm, kimliyimi soruş özündən.

G ü l a ç a r

Bizi görüşdürdü, həyata əhsən!
Hanı o şuxluğun, şaqraq gülüşün.
Kimdənsə ayrılməq niyyətindəsən,
Mən sənə nə deyim... tələsmə, düşün.

R u z

Bir az möhlət istəyirəm ömürdən,
Nə qədər ki, bu dünyada biz varıq,
Bu dünyani yaşadarıq, yaşarıq,
Sən olarsan, mən olaram - ikimiz,
Həyat şirin, dünya gözəl, sən əziz.

G ü l a ç a r

Kimsə qarğayıbdır elə bil mənə,
Gərək gecələrim yuxusuz olsun.
Gərək mən kiminsə qalam qeydinə,
Sonra da yanmağım özümə qalsın.

R u z

Gördüm həyatimdə kimsəsizliyi,
Yaxşılıq axtarıb, tapdım pisliyi.
Gülaçar, ölübü Cahan Pəhləvan,
Milli qürurumuz, şanlı qəhrəman.
Ürəyim elə bil dar qəfəsdədir.

G ü l a ç a r

Mən də eşitmışdım, ağır xəstədir.

R u z

İçimdə bir qüvvə, dərd əyir məni,
Elə bil fəlakət izləyir məni,
Sindirmaq istəyir tutub elə bil,
Sən gəldin, yox, daha bu mümkün deyil.
Ən güclü qüvvəsən bu yer üzündə,
Bəlkə heç bilmirsən bunu, özün də.

G ü l a ç a r

Ruz, sən qəhrəmansan, həm də pəhləvan,
Görmüşəm, güləşdə üçünü yıxan...

(*Gülür*)

R u z

Gülaçar, məhəbbət nədir dünyada?

G ü l a ç a r

İnsanla doğulur, yaşayır o da,
Doyunca gülməkdi, həm də ağlamaq,
Deyirlər, çətindi gizli saxlamaq.

R u z

(*Fikirli*)

Məhəbbət! Nə deyim bu ülvi ada,
Hamiya bir gözlə baxmayır o da.
Birinə ömür-gün yoldaşı verir,
Başqa birisinə göz yaşı verir.

Gülaçar

Ruz, səni soruşur arabir anam,
Mən də ana olmaq arzusundayam.
Bəsdi bu yürüşlər, yoruldu torpaq,
Biz də bir ev olaq, ailə quraq.
Mən laylay oxuyum, uşaq bələyim...

R u z

Nə gözəl arzudur, mənim mələyim!

G ü l a ç a r

Sən mənim ərim ol.

(*Gülür*)

R u z

Gülaçar, dayan,
Məni ürəyimdən yaralayırsan.

G ü l a ç a r

Allah eləməsin, elə demə, Ruz.
Sonra bir qızımız, bir də oğlumuz.
Qız dünya gözəli, oğlan da tufan!
Adını qoyarıq Cahan Pəhləvan.

R u z

(*Onu qucaqlayır*)

Bu söz bir hikmətdi, sağ ol, Gülaçar,
Yaşasın, ölməsin böyük adamlar.
Adları adlara qoyulsun gərək,
Biz də yaşayarıq, onda ölmərik.
Onda bilirsənmi, xalq da xalq olar.
Bir adı düz min il yaşatmaq olar.

(*Pauza*)

Gülaçar, bax bu gün biz görüşürük,
Sabah Həmədana yola düşürük.

G ü l a ç a r

Nə var Həmədanda?
Bu xəbər nədir?

R u z

Sabah Qızıl Arslan özü gedəcək,
Taxta çıxmalıdır - bu, ənənədir,
Toğrul bəy sultanlıq elan edəcək.

(Pauza)

Gülaçar, mənim də öz xiffətim var,
Cahan Pəhləvana sədaqətim var.
Onun qoşununa sərkərdə mənəm.
Mən... Qızıl Arslana indi düşmənəm.
Mahmud... Pəhləvanın halal oğludur,
Taxt-tac onunkudur.

G ü l a ç a r

Dəhşətdi bu, Ruz,
Qoy geri çəkilsin sizin ordunuz.
Ruz, sən əl qaldırma Qızıl Arslana,
O da qəhrəmandır, sadıq qal ona.
Onun hünərinə sən baş əyibsən,
Qızıl Arslan deyib fəxr eləyibsən.
Ruz, qayıt bu yoldan!

R u z

Yoxdur faydası.

G ü l a ç a r

İgid oğulların budur vəfəsi!
Qırır bir-birini igid oğullar,
Qızların yolunu bağlayır onlar.
Ruz, qayıt bu yoldan!

R u z

Gecdi, Gülaçar,
Bir yandan bağlayan, bir yandan açar.

G ü l a ç a r

Sənə and içirəm, Ruz, mənə inan,
Bir imtahan oldu bu əhd-peyman.
Ruz, qayıt bu yoldan!

R u z

(Əsəbi)

Qayıtmaq olmaz;
Sən qayıt, mən getdim... tökülən dolmaz.

G ü l a ç a r

Mən öz ürəyimdə gətirdim səni,
Mən sənin yanında itirdim səni.

(Ağlayır)

R u z

Bu işə doğrudan qol qoydum nahaq,
Açıq xəyanətdi gizli ittifaq.
Məlikə Toğrula badalaq gəlir,
Toğrul Məlikəyə...
Daha vaxt gəlir.

Mənim də taleyim beləymış əlbət.
Qayıtsam — xəyanət,
Getsəm — xəyanət!
Yaşa, məhəbbətim, yaşa Gülaçar,
Sənə sədaqətlə öləcəyəm mən.
İnan, harda məni xirdalasalar,
Yanına böyüüb gələcəyəm mən.
Əlvida, Gülaçar!

II PƏRDƏ

I ŞƏKİL

Həmədanda Toğrul bəyin iqamətgahı.

S a l n a m ə ç i

(*Daxil olur*)

İnanc Xatının düşmən olduğunu bilsələr də, əmirlərin bir qismi bu nəticəyə gəldilər ki, Cahan Pəhləvanın varisi onun doğma qardaşı Qızıl Arslan olmalıdır. Onlar Qızıl Arslana öz sədaqətlərini bildirdilər və xahiş etdilər ki, qoyulmuş qanun-qaydaya görə Həmədana gedib dövləti idarə etməyi öz öhdəsinə götürsün.

Sultan Toğrul bəy isə bütün tərəfdarlarına bildirdi ki, Qızıl Arslanı öz Atabəyi təyin etməyə məcburdur və bu vəzifəyəancaq onun qoyulması barədə fərmanı göndərmişdir.

B a ğ b a n

(*Daxil olur*)

Gəlir Qızıl Arslan, ona halaldı,
O da çinar kimi qalxdı, ucaldı.
Görüm ayağına daş toxunmasın,
Duası yollarda bəd oxunmasın.

(*Gedir*)

T o ğ r u l b ə y

İnancın qəribə bir aləmi var,
Qadın hikkəsi var, kişi zəhmi var.
Ağlasa yollara duman, çən düşər,
Hirslənsə, kainat gözündən düşər.
Məlikə İnanca vəd verdim, görək,
Bizim görüşümüz nə göstərəcək...
Ayəba, Ruz hanı?

A y ə b a

Çox narahatdı,
Bir az əsəbiydi... indi babatdı.
Bəzən hirslənir də əsib-coşaraq.
Başından bir yara almışdı bir vaxt.
Cahan Pəhləvanın Ruz sağ əliydi.

T o ğ r u l b ə y

Yox, gərək Ruza da deyilməliydi,
Gəlir Qızıl Arslan Əbubəkr'lə,
İsfahandan gəlir indi məkrlə.
Orda yatızdırıb o, üsyanları,
Gedək, ləngitməyək işləri barı.

(*Gedirlər*)

B a ġ b a n

(*Qayıdır*)

Deyirlər, istəmir Toğrul bəy özü,
Atabəy nəslini götürmür gözü.

Y a d a d a m

(*Daxil olur*)

Qoca, əmirlərdən kim var bu yanda?
Nə gördüm mən gördüm o İsfahanda.
Cahan Pəhləvanın əleyhdarları,
Qaldıra bilmışdı bütün bazarı.
Əllərdə nizələr, bellər, kürəklər.
Orda qarışmışdı tacirlə nökər,
Amma Qızıl Arslan yetişən kimi
Ayağına düşdü xalq kövşən kimi.

(*Gedir*)

B a ğ b a n

Xeyir xəbər üçün xoşbəxt ol səni,
Burda yatmamışam bütün gecəni -
Atam atasına bağban olubdu,
Atabəy Eldəniz insan olubdu.

Y a d a d a m

Əbuşər, Toğrul bəy görüşən zaman,
Nizəni sancarsan düz arxasından.

Ə b u ş ə r

İsfahandan gəlir, ehtiyat gərək.

Y a d a d a m

Orda öldürübdü, burda öləcək.

(*Gedirlər*)

B a ğ b a n

Namərdlər, onların məramına bax,
İlahi, kim kimə əl qaldıracaq?!
Onda Həmədanda qalxar bir üsyan,
Nə Toğrul bəy qalar, nə bağ, nə bağban.

(*Gedir. Qızıl Arslanın şərəfinə alqış səsləri eşidilir*)

Y a d a d a m

(*Əbusərlə kənardan müşahidə edirlər*).
Gəlir, Toğrul bəyə təzim edərək.

S ə s l ə r

- Hökmədar!
- Eşq olsun!
- Var ol!
- Mübarək!

Y a d a d a m

Biri fikirlidir, biri mehriban,
Əsl qəhrəmandı o Qızıl Arslan.
Hədiyyə paylayır özü... nə qədər...
Əmirlər, əyanlar, qullar, kənizlər.
Geyinir Toğrul bəy... xələt, zər-ziba.
Daş-qasıdı, qiyməti gəlməz hesaba.

S a l n a m ə ç i

(*Daxil olur*)

Atabəy Qızıl Arslanla Sultan Toğrul bəyin bu təntənəli görüş mərasimi əslində əmirlərin dövlətə münasibətini aydınlaşdırmaq məqsədi güdürdü.

Y a d a d a m

Onlar qucaqlaşıb indi öpüşür,
Hazırlaş, Əbuşər, bax, məqam düşür.

B a ğ b a n

(*Daxil olur*)

Saxla əllərini yaramaz alçaq!
Sənə qənim olsun bu su, bu torpaq!

Y a d a d a m

Əbuşər, bağbandı.

B a ğ b a n

Tanıdım, yassar!
Səni Qızıl Arslan dilindən asar!
Bayaq İsfahandan, Qızıl Arslandan
Danışan sən idin...

Y a d a d a m

Danışma, bağban!
Biz də Toğrul bəyin adamlarıyıq,
Məram baş tutmasa...

B a ğ b a n

Dur, zatiqırıq!

(*Bağbanı xəncərlə vurmaq istəyir.*
Qızıl Arslan Toğrul bəylə daxil olur)

B a ğ b a n

Hökmdar!

Q 1 z 1 1 A r s 1 a n

(*İkimənali*)

Tanıdım, gəl, qoca bağban.

(*Əbuşəri tuturlar*)

B a ğ b a n

Bir allah saxlasın səni xatadan.

Q 1 z 1 1 A r s 1 a n

(*Kənara*)

Sarayda əvəzsiz bir bağban idi,
Mən uşaq olanda o cavan idi.

Seçilmiş əsərləri. 7 cild, 3-cü cild. Pyeslər

İndi yerişə bax... ahillaşıbdı.
Saqqal callaşıbdı, biğ callaşıbdı.
Atam çox razıydı sədaqətindən,
Sonra... gileyləndi öz səhhətindən.
Atam Həmədana göndərdi o vaxt,
Sağalıb qayıtsın... Təsadüfə bax!

T o ğ r u l b ə y

(*Kənara*)

Bağban Naxçıvanın sağ əli idi,
Bağban Həmədanda şübhəli idi.

Q ızıl A r s l a n

(*Bir az əsəbi*)

Hər şeyi bu həyat öyrədir bizə.
Təqiblər ehtiyat öyrədir bizə.
Mənə tanış gəldi o üz, o surət.
Kölgələr hərlənir...

T o ğ r u l b ə y

(*heyratlə*)

Burda, xəyanət?!

Q ızıl A r s l a n

Səfərə çıxana ehtiyat gərək,
Götür ehtiyatı bir azuqətək.

B a ġ b a n

Atan Eldənizin səxavətindən,
Qardaşın Cahanın şücaətindən
Oğul, bu torpaqda ellər-obalar,
Hələ min il sonra danışacaqlar.
Varsa qoy eşitsin qulağı yerin.

Q ı z ı l A r s ı a n

Baba, yaxına gəl.

(*Qucaqlayır*)

Xələt gətirin.

II ŞƏKİL

Qızıl Arslanın çadırı.

Qızıl Arslan

Aran, Azərbaycan, bütün məmləkət
Bir bayraq altında birləşsin, fəqət.
Vətən bölünməsin... hökm qətidir -
Cahan Pəhləvanın vəsiyyətidir.

Ə b u b ə k r

(*Daxil olur*)

Əsir gətiriblər, hökmdar.

Qızıl Arslan

Buyur.

(*O gedir*)

Məndə Əbübəkr inam doğurur,
Ağlı, düşüncəsi, fikri, zəkası
Yaddan qoruyacaq torpağımızı.
Qılınc döyüşündə çoxdan ad alıb,
Məndən də bir qılınc mükafat alıb.
Lakin İnanc Xatın sarayda hərdən
Şübhəli danışır Əbübəkdirən.
Üzə vurmasa da özü arabır,
Məlikə, görürəm xeyli çəkinir.

Ə b u b ə k r

(*Daxil olur*)

Gətirin... əsirlər qoy dindirilsin.
Hər şeyi hökmdar qoy özü bilsin.

Q ı z ı l A r s ı a n

Əsirlər hardandı, kimdi de görək?

Ə b u b ə k r

Casus daha çoxdu, Şirvandan.

Q ı z ı l A r s ı a n

Demək,
Hardasa işləyir yenə əlaltdan
Şirvanşah sarayı... cənab Əhsitan.

Ə b u b ə k r

Casus yalvarır ki, rəhm edəsiniz.

Q ı z ı l A r s ı a n

Döyüş meydanında görüşərik biz.
Sonra, Əbübəkr?

Ə b u b ə k r

Şəfailərdi.

Qızıl Arslan

Orda ayaq altda qalan şəhərdi.
Mən indi bildim ki, oyaqdı düşmən,
Cahan olübdüsə, yaşayır Arslan.
İsfahan istəmir atabəyləri,
Babam Eldənizin vaxtından bəri.
İsfahan üsyəni bir təhlükəydi,
Yaxud, Əbuşərin niyyəti nəydi?

(Əbuşəri gətirirlər)

Ovcuna tökdürün onun gözünü,
Əbədi görməsin özü-özünü.

Əbusər

Nankoram, hökmdar... əbləhəm, daşam...

Qızıl Arslan

Qaldırın o daşı!

Əbusər

Mən yanılmışam.

Əbusəkr

Niyə, düz gəlibən.

Qızıl Arslan

Düz gətiriblər.

Əbuşər

Toğrul bəy, Məlikə... məni bir qədər
Öyrətdi.

Qızıl Arslan

Əbuşər, səni bir zaman,
Mən özüm gətirdim Türkmənistandan.
Atabəy yurduna sadıq ol dedim,
Məni vurmaq üçün nizə vermədim.

Əbuşər

Hökmdar, rəhm edin.

Əbübəkr

Xain, barı sus!
Süfrələr başında yalmanan casus.

Əbuşər

Hökmdar, məktub var... sizə xəyanət,
Özüm köçürmüşəm üzünü xəlvət.
Məzmunu böyükdü, həcmi çox qısa,
Məni bağışlayın dərgahınıza.
Əfv edin... Qurandan bir ayə deyim.
Ayaqyalın gedim Məkkəyə, şahim!

Q1Z11 Arslan

Xəyanət? Doğrusa bu təzə xəbər,
İnsanda insanlıq tükənə bilər.
Mən bunu əvvəldən duymuşdum... qərəz.
Hərislər toxları aldada bilməz.

Sələmanəçi

(*Daxil olub məktubu oxuyur*)

“Toğrul bəyə, Ayəbaya, Ruza!
...Adı bir hərəmin oğlu Əbübəkrin mənim oğlum-
dan artıq olmasını və daha yüksək mövqe tutma-
sını, sizin ürəyiniz necə götürür?!”

Əbubəkr

(*Bərk tutulur*)

Şahım... mənim anam, şahım, inanın,
Ən gözəl qızıdır Azərbaycanın.
Anam... Sirdaşıydı atam Cahanın.

Q1Z11 Arslan

(*Təmkinli*)

Dayan, Əbübəkr, susan aparar,
Sözün hər ağızda bir qiyməti var.
Söz var, o dillərə ağızdan düşür,
Ağız var, söz orda nüfuzdan düşür.

S a l n a m ə ç i

(*Davam edir*)

“...Məndə elə miqdarda pul, sərvət, dinar və dirhəm var ki, sizi saxlamaq üçün uzun illər kifayət eləyər. Mən istəyirəm siz mənim oğlum Mahmudu bir ata əyləşdirib, özünüz də onunla birlikdə yanına, saraya gələsiniz. Sizin hanımı, kim sizinlə birlikdə gəlsə, mən burada yerbəyer eləyərəm və nə qədər lazımdırsa, o qədər pul xərcləyərəm ki, öz ağanız Atabay Pəhləvanın qoşunlarını Müzəffərəddin Qızıl Arslanın əleyhinə birləşdirəsiniz...

Məlikə İnanc Xatın”.

Q 1 z 1 1 A r s 1 a n

(*Fikirli*)

Axır bir dərəyə yeraltı sular,
Harda günəş doğur, orda bulud var.

Ə b u ş ə r

Məlikə vermişdi... məktubu hökmən
Təcili çatdırıram Toğrul bəyə mən.

Q 1 z 1 1 A r s 1 a n

Gözünə dəyməyin siz o nankorun,
Bir də görünməsin burda... aparın.

(*Əbusşəri aparırlar*)

Hazırlaşın yürüşə!

Qıran

Yeni, şanlı döyüşə!

Yixan

Şahım, siz hay desəniz...

Satmaz

Hay verən bir ordu var.

Tural

Xain, namərd üstünə!

Aydoğdu, sən qabağa!

Hər igidin adı var!

Əbübekir

Aydoğdu, sən qabağa!

Qızıl Arslan

Azərbaycan torpağı
Qalxır indi ayağa!

III ŞƏKİL

Toğrul bəyin çadırı. Uzaqdan təbil səsləri,
at kişnərtisi eşidilir.

R u z

(*Daxıl olur*)

Əlimdə bu qılınc, ciynimdə kəfən,
Bir vicdan səsidir məni söylədən.
Kimsə ovsunladı məni elə bil,
Aldandım... Aldanmaq satılmaq deyil.
Özüm məhv elədim öz həyatımı,
Əbədi sindirdim qol-qanadımı.

(*Toğrul bəy qulaq asır*)

Cahan Pəhləvanın sağ əli ikən,
Uydum Məlikəyə... Ruz, sənə əhsən!
Bu ki, xəyanətdi əsl xəyanət!
Kimin xidmətinə?! Ruz, sənə lənət!

T o ğ r u l b ə y

Gör nələr danışır bu qaradınməz,
O, Qızıl Arslanla döyüşə girməz.

(*Gedir*)

Ç o b a n b a y a t i s i

(*Uzaqdan eşidilir*)

Dağlara dolu düşdü,
Palidin qolu düşdü.
Həsrətin güzarına
Yarımın yolu düşdü.

Yarım bir səsə getdi,
Düşdü həvəsə, getdi.
Gəlirəm deyə-deyə,
Gedər-gəlməzə getdi.

Yollara izim düşüb,
Daş altda dizim düşüb.
Eşitmır yarım məni,
Dünyaya səsim düşüb.

R u z

(*həyəcanlı*)

Ah, könül dildarım, sən harda qaldın?!
Mən burda, sən orda odlarda qaldın.
Sənin sözlərinə məhəl qoymadım,
Sən ürək qoyanda, mən əl qoymadım.
İndi öz cəzamı çəkim mən gərək.
Ölüm, yalnız ölüm!

(*Qılıncla özünü vurmaq istəyir. Ayəba daxil olur
və biləyindən tutur*)

A y ə b a

Tələsmə görək.
Sən ki, Pəhləvanın xidmətindəsən.

R u z

İtil gözlərimdən!

A y ə b a

Ruz, sənə əhsən!..

R u z

Cahan Pəhləvana xəyanət?! Əfsus!
Burda ölməlidir Ayəba və Ruz.
Kimin qapısına sən daş atırsan,
Ağriyan ürəkdən xəbərin varmı?
Kimin süfrəsinə əl uzadırsan,
Kəsdiyin çörəkdən xəbərin varmı?

A y ə b a

Qoşuna rəhbərlik tapşırıb bizə
Məlikənin özü... hər ikimizə.

R u z

İtil... Qızıl Arslan qalib gələcək.
Burda Ayəba da, Ruz da öləcək.

A y ə b a

Bütün qorxaqları mən xain kimi
Özüm məhv edərdim...

R u z

Qorxaq? O, mənmi?!
Ayəba!

(*Qılınlaşırlar*)

Qorxursan?

A y ə b a

İndi bərk dayan.

R u z

(*İstehza ilə*)

Çağır Toğrul bəyi.

A y ə b a

Əsmə qorxudan.

(*Toğrul bəy, Mahmud və Yad adam daxil olur*)

M a h m u d

Bizim tariximiz ölümdü, qandı,
Öldürən qohumdu, ölən qohumdu.

T o ġ r u l b ə y

Heyf... Ruz qəhrəman, qorxmaz bir ərdi,
İgidlər dönmürlər - bu da hünərdi,
Bu da sədaqətdi... başqa şey deyil,
Heç kəs... bu itgiyə cavabdeh deyil.

(*Yad adama işarə edib Mahmudla gedir.
O, Ruzu arxadan vurur.*)

R u z

Kəfən əynimdədir, gördün, yaramaz,
Ölünü öldürmək hünər sayılmaz.

(*Yixılır*)

A y ə b a

(*Daxil olur*)

Ruz o cür ölümə layiq deyildir.
Ah, namərd! Bu kimin fitnə-felidir?!
Xain, bu ləkədir şərəfimizə.

(*Yad adımı təqib edir*)

T o ġ r u l b ə y

Ayəba təhlükə olacaq bizə.

(*Dəbilqəli əsgərlər keçir*)

S a l n a m ə ç i

(*Daxil olur*)

Toğrul bəy əmirlərini yaxşı tanıyırdı, başa düşürdü ki, Qızıl Arslana xəyanət etdikləri kimi, bir gün də ona xəyanət edəcəklər. O, Ayəbanı yanına çağırıb Qızıl Arslanın qoşununa hücum etməyi əmr etdi.

Ayəba əmri yerinə yetirməkdən boyun qaçırdı.

(*Gedir*)

T o ğ r u l b ə y

(*Gələn Mahmuda*)

Ayəba hardadı?

M a h m u d

Məyusdur tamam.
Mənə bu barədə demişdi anam.
Sülh vaxtı sakitdi, səngərdə məğrur.
İndi Yad adamı tap! - deyib durur.
Ruzu təntənəylə dəfn edin deyir.
Sizi soruşurdu... görmək istəyir,
Toğrul bəy, düz deyir, məncə, Ayəba
Əsl qəhrəmandır...

T o ğ r u l b ə y

Mahmud, mərhaba!..
Ayəba məğrurdu, biz daha məğrur,
Cəbhədə döyüşmək onun borcudur.

A y ə b a

(*Daxil olur*)

Toğrul bəy!

T o ğ r u l b ə y

Ayəba!

A y ə b a

Qan yerdə qalmaz!
Toğrul bəy, siz məni eşidin bir az.

T o ğ r u l b ə y

Söhbətə başlasaq düşmən vaxt udar,
Mənim səngərimi o gəlib tutar.

A y ə b a

Mən indi bildim ki, zəmanə pisdir,
Düşmən dediyiniz öz əminizdir!

(*Dəbilqəli əsgərlər keçir*)

T o ğ r u l b ə y

Ayəba... səngərə!
Sən döyüşüsən,
Qızıl Arslan ilə üz-üzə gəlsən -
Gərək vuruşasan, tələbim budur!
Cəbhədə tərəddüd şübhə doğurur.

A y ə b a

Mənə şübhələnən hər kimsə, hökmən,
Özü şübhələnsin öz taleyindən.
Xain olmamışam mən, əlahəzrət,
Xainlər içində düşmüşəm əlbət.
Toğrul bəy, tanıdım... o, Ruzu vuran
Həmin Yad adamdı... gördüm arxadan.
Sizi müşayiət eləyən alçaq,
Tərif edirdiniz... sarayda bir vaxt.

T o ğ r u l b ə y

Sən qisas deyirsən!

A y ə b a

Toğrul bəy, qisas!
İgidin şərəfi yerdə qoyulmaz!

T o ğ r u l b ə y

Taleyi gülmədi Ruza doğrudan,
Səngərdə can qoydu... amma nahaqdan.

A y ə b a

Toğrul bəy, görünür qisməti budur,
Bir də ki, ölümlər səngərsiz olmur.

(Əsəbi gedir)

T o ğ r u l b ə y

(*Yad adama*)

Nədir, hər sözündə bir şübhə-qərəz,
Cəbhəçi səngərdə belə düşünməz.
Gör Mahmud hardadır, gözümə dəymir.
O da Ayəbanın tərəfindədir.
Onun qürurundan, şücaətindən,
Cahan Pəhləvana sədaqətindən
Əfsanə danışır bayaqdan... qərəz,
Yox, mənim ürəyim daşdı, o bilməz.
Əvvəl Ayəbani, sonra Mahmudu...
Sənə tapşırıram, qərarım budu!

(*Gedir*)

Y a d a d a m

(*Onun dalınca*)

Toğrul bəy, mənim də daşdı ürəyim,
Amma qiymətlənmir hələ əməyim.
Mən iki əmiri, bir şahzədəni,
Öldürsəm... səadət gözləyir səni.

(*Çoban bayatısı eşidilir*)

Mənim öz nəğməm var, mənim öz havam.

(*Ayəba daxil olur*)

Aha, ələ düşməz belə bir məqam.

(*Onu nişan alır*)

A y ə b a

Odur ki, səlcuqlar xanədanından,
Bir həmdəm tapmadı Cahan Pəhləvan.
Mən onun adına gəldim, inandım,
Burda xəyanəti görüb oyandım.

Y a d a d a m

(*Kənara*)

Xəyanət saxlayır müvazinatı,
Belə dərk edirəm mən də həyati.

(*Mahmud daxil olur*)

A y ə b a

Mahmud, öldürdülər qəhrəman Ruzu,
Gör harda baş tutdu xain qurğusu.

Y a d a d a m

(*Kənara*)

Namərdlər mərdlərə həyatda hər gün
Ehtiyat öyrədir yaşamaq üçün.
Tədbirlə baş işlət, ağıllı tərpən,
Yoxsa birdəfəlik bada gedərsən.
Yox! Hələ bunları Ayəba görmür,
İnsanı insanın gözü götürmür.

M a h m u d

(*Kənara*)

Mənə Toğrul bəyin səmimiyyəti
Şübhəli görünür... nədir niyyəti?!

A y ə b a

Qaç burdan, yazıqsan... bu dünya şərdi,
Həyatın ölümlə qabaq-qənsərdi!

Y a d a d a m

Onu fəlakətdən qaçırdır, ancaq
Özü fəlakətə düçar olacaq.
Varlıqla yoxluğun arasındadır,
Ayəba ölülər sırasındadır.

(*Nişan alır*)

A y ə b a

Mən öz kəndirimi əlimlə kəsdim,
Bilsəydim, mən belə səhv eləməzdəm.
Harda and içilir, orda yalan var,
Qəsдин - əvvəlində vəfa, etibar,
Qəsдин axırında cinayət durur.
Toğrul bəy hardasa bir hiylə qurur...

(*Yad adam vurur*)

Namərd!.. Axtarırdım səni, ah, qisas!

B a ġ b a n

(*Daxil olur və Yad adımı tanıyıb dalınca qaçıır*)

Dayan, tanımışam səni, yaramaz!

A y ə b a

(*Mahmudun qolları üstə can verir*)

Qaç, Mahmud, gözləyir səni fəlakət:
Toğrul bəy namərddi, Məlikə namərd!

IV ŞƏKİL

Birinci şəkildəki vəziyyət.

İ n a n c X a t ı n

(*Təkdir*)

Yuxuma kəfənsiz ölülər gəlir,
Qorxudan yozmuram, birtəhər gəlir.
Gördüm bir dərə var, qorxunc bir dərə,
Ruz orda yalvarır üzü göylərə,
Ayəba uzanıb yanında çılpaq.
Mahmudu dindirmir... bu nədir, allah!
Qaçır Toğrul bəyin atı yüyənsiz.
Kim isə qışqırır, harayı - səssiz!

B i r i n c i k ə n i z

Xanım, dərd çəkməyin, hər şey düzələr:
Mahmud sağ-salamat qayıdır gələr.

(*Gedir*)

İ k i n c i k ə n i z

Sizin hüsnünüzə yaraşmir bu qəm,
Xanım, mən xudaya daxil* düşmüşəm.

* Minnətçi düşmək (*red.*)

Üçüncü kəniz

Mahmud, allah qoysa, yüksələcəkdir,
Cahanın yerinə o gələcəkdir.

İnanç Xatın

Bir falçı çağırın, məni qəm üzdü,
Gördüyüm yuxunu yozsun əlüstü.
Münəccim hardadır, gəlsin o hökmən,
Desin ulduzların vəziyyətindən!

Birinci kəniz

(*Daxil olur*)

Məlikə, Mahmuddur!

İnanç Xatın

Bir şey var əlbət?!

Birinci kəniz

Yox, gözünüz aydın!

(*Mahmud daxil olur*)

İnanç Xatın

İlahi rəhm et!

(*Oğlunu qucaqlayır*)

M a h m u d

Ana... Qızıl Arslan basıldı, ana,
Zərbələr endirir Toğrul bəy ona.

I n a n c X a t ı n

Bu, xeyir xəbərdi Mahmud, cəbhədən,
Mən amma qorxuram, bilmirəm nədən...

M a h m u d

Ruzu, Ayəbanı vuruşduraraq,
Toğrul bəy aradan götürdü...

I n a n c X a t ı n

Allah!
Demək, qətl olundu iki qəhrəman?!
Onları sevirdi Cahan Pəhləvan.
Mənim tərəfimə keçdi ki, onlar,
Mahmudum taxt-tacda olsun bərqərar.

M a h m u d

Toğrul bəy fikrini daim dəyişən,
Ölkəyə hakimlik eşqinə düşən
Səlcuq sultanının oğludur, ana.
Sənə deyəcəyim söz budur, ana.
Orda başsız qalıb indi ordular,
Mən qaçıb gəlmışəm... təcili qərar...

(Pauza)

Özün öz əlinlə Qızıl Arslana,
Nə qədər gec deyil, məktub yaz, ana.
Yenidən birləşsin bizim ordular,
Biz özümüz getsək, daha düz olar.

İ n a n c X a t ı n

(*Təmkinli*)

Toğrul bəy yeridib öz məramını,
Alır atasının intiqamını.
Qoy olsun, o məni aldada bilməz,
Aldanır, aldatmaq istəyən hər kəs!

(*Gedirlər*)

B i r i n c i k ə n i z

Onun gülüşündə tufan gizlənir,
Qəfəsdə bir dişi pələng bəslənir.

İ k i n c i k ə n i z

Cahan Pəhləvanın yerinə gərək,
Oğlu Mahmud olsun ölkədə mütləq.
Bir də bərk qışqanır Əbübəkrədən,
Böyük mənsəblərə çatar o birdən.
Aran gözəlidir onun anası,
Həm də hərəm olub... budur davası.

Ü ç ü n c ü k ə n i z

Taxt-tac istəyir əslində, qərəz,
Elə inaddır ki, and içdi - dönəməz.

İ n a n c X a t i n

(*Oğlu ilə daxil olur*)

Nə üzlə mən gedim, Mahmud, nə üzlə?
Necə şax yeriyim dərəylə, düzlə?
Saraydan — səngərə,
İstidən — soyuğɑ...
Nə su, nə kölgə!
Dünyanın ən uzaq yoludur bəlkə?!
Keçilməz tilsimdi - məndən ötəri,
Əslində təslimdi -məndən ötəri.
İndi Məlikəyəm, bir azdan kəniz.
Ağlasın nəslimiz, nəcabətimiz.
Ağlasın rəiyyət indi saraya,
Yox, qadın qürurum qalsın sonraya,
Ölçüb-biçməliyəm sözü-söhbəti:
Deyirlər başqadır kişi ülfəti.
Deyərəm, birləşsin bizim qoşunlar,
Mən desəm, eşidər məni hökmdar.
Nə qədər güclüdür, nə qədər həssas,
Güclü kişilərdə qərəz, kin olmaz.
Qaranlıq işıqdan görünmür heç vaxt,
İşiq qaranlıqdan görünür ancaq.
Bir məktub yazmışam, oxuyar əlbət,
İlahi, rəhm et!

(*Gedirlər*)

V ŞƏKİL

Dağlarda Qızıl Arslanın çadırı. Dəbilqəli əsgərlər keçir.

Qızıl Arslan

Hər qarış torpaqda şəhid olan var,
Cavanşir qalası, Babək qalası!
Cahanın qanından qanımda qan var.
Çalın, bu dağların cəngi susmasın!

(*Gedir*)

Bağban

(*Daxil olur*)

Oğul, nişan verin Qızıl Arslanı,
Hardadı dağların o pəhləvani?

(*Əsgərlər keçir*)

Qızıl Arslan

Şanlı igidlərim, güc alın yerdən,
Dağ sizə söykənsin, siz dağa hökmən!
Tural, dərədən!
Satmaz, qalx dağa!
Yıxan, qabağa!
Qiran, yolu kəs!
Aydoğdu, tələs!

Nəriman Həsənzadə

(Hökmlər verə-verə gəlir)

B a ġ b a n

Oğul, Qızıl Arslan, adına qurban,
Mən qoca bağbanam.

Q ı z ı l A r s l a n

Gəl, qoca bağban.
Baba, necə gəldin, qorxuluydu yol?

B a ġ b a n

Məni gətirdilər, gəlmədim, oğul.

Q ı z ı l A r s l a n

Necə, kim gətirdi... Mən nigaranam.
O kimdi?

B a ġ b a n

Bir satqın, adı Yad adam.
İnanan aldanır həyatda, oğul,—
gərək heç çıxmasın bu yaddan, oğul.
Toğrul bəy namərdlik elədi, əfsus,
Özüm gətirmişəm burdadı casus,
Yalvarıb, yalayır indi torpağı.

Q ı z ı l A r s l a n

Gətirin.

B a ġ b a n

Xainlər çoxdu cahanda.

Q ı z ı l A r s ı a n

(*Taniyır*)

Əlimdən qaçmışdı o, İsfahanda
Mənə demişdilər belə bir adam
Gizlində işləyir...
Baba, çox şadam.
Dünyanın qəribə təzadları var, —
Kim kimdən qaçarsa, ona tuş olar.

B a ġ b a n

Ruzu, Ayəbanı vurdu arxadan,
Sənə əl qaldırıb əvvəl o nadan.
Biz tutub gətirdik, sonra birtəhər,
Sənin tərəfinə keçdik on nəfər,
Onlar gözləyirlər.

Q ı z ı l A r s ı a n

Gəlsinlər, baba.

(*Pauza*)

Bizə namərd çıxdı Ruzla Ayəba.

Y a d a d a m

(*Yerindən*)

Peşiman olmuşdu onlar sonradan,
Toğrul bəy dedi ki, götür aradan.

Q ı z ı l A r s ı a n

Lakin cəngavəri arxadan vurmaq,
Xainin işidir.

B a ġ b a n

Xaindir alçaq.

Ə b u b ə k r

(*Daxil olur*)

Şahım, yaralanıb bir cavan əsgər
Qızıl qan içində...

Q ı z ı l A r s ı a n

Yoxsa bəd xəbər?..

Ə b u b ə k r

Qoymur yarasını açıb sariyaq,
Nizə pis dəyibdi.

Qızıl Arslan

Nə deyir qoçaq?

Ə b u b ə k r

Sizi tələb edir, görmək istəyir,
Mənim hökmdara sözüm var deyir.
Amma vəziyyəti ağırı bir az.

Qızıl Arslan

Gətirin əsgəri, gözləmək olmaz.

(*Bağbana*)

Baba, o əsirin açın qolunu

B a ġ b a n

Oğlum, bu düşməndi.

Qızıl Arslan

Bilirəm onu,
Burda qanadsızdı, o uça bilməz.

B a ġ b a n

(*Kənara*)

Mərdlərə can qurban, əvəzedilməz.

Nəriman Həsənzadə

(*Yaralı əsgəri gətirirlər, sinəsi bağlıdır*)

Qızıl Arslan

Açın, sarısınlar...

Yaralı əsgər

Ağırkı yaram,
Məni bağışlayın...

Qızıl Arslan

Nəydi əhdiniz?
Siz deyin, yerinə yetirərik biz.
Köynəyi tərsinə geyibsən, qoçaq?

Yaralı əsgər

Bir əhd eləmişdim mən səngərdə, şah!
Ruza yetişsəydi əllərim mənim,
Köynəyi rastına geyinəsiydim.
O mənə vəd verib qaçıdı arxayı...

Bağban

Oğul, o xaini vurdu bu xain!

(*Yad adımı nişan verir*)

Qızıl Arslan

Aparın! Nə desə, özün qulaq as,
Mən olan məclisdə namərd oturmaz.

Y a r a l i ə s g ə r

Nə, vurdu?
Ruz öldü?
Vəfasız insan!

Q ı z ı l A r s l a n

Oğlum, adın nədir?

Y a r a l i ə s g ə r

Ah, Qızıl Arslan!
Sizə əbədi bir sədaqətim var,
Ruza məhəbbətim... adım, Gülaçar!

(Başından dəbilqə düşür, saçları ciyninə dağılır, öltür.
Oğlan paltarında qız hamını sarsıdır)

B a ğ b a n

Ölən Gülaçardı, qalan bu dağlar,
Göydə günəş sönsün, yerdə ocaqlar.
Qəbristan yeriymiş dünya əzəldən,
Bu necə sirridir, bilməmişəm mən.
Gülaçar, açmadın, bəslədim səni,
Güllərin içində gizlədim səni.
A qızım, əlindən tutan bu əllər,

Tabutunu necə dəfn edə bilər,
Sənə laylay deyən bu dillər, qızım,
İndi ağı deyib inildər, qızım.

Q1Z11 A r s1a n

Eşqi güclü oldu sədaqətindən,
Qıza rəhmət deyin - bu eşqə əhsən!
Onu dəfn eləyin oğula layiq:
Yerdən bayraq kimi qaldırmalyıq.
Bir qəlbin andına şahiddi dağlar,
Var olsun dünyada bizim analar!
Qəhrəman bir xalqı məhv etmək olmaz.
Tarix gələcəyə boylansın bir az!

(*Çoban bayatısı eşidilir*)

Dağlara dolu düşdü,
Palidin qolü düşdü.
Həsrətin güzərəna
Yarımın yolu düşdü.

Qəm gəldi, sıralandı,
Mən səndən aralandım.
Səni nişan aldılar,
Mən yandım yaralandım.

Fələk, sən darda qoydun,
Gözü yollarda qoydun.
Əlim xinalı qaldı,
Yarımı harda qoydun?!

(*Əsgərlər qılınlaşa-qılınlaşa keçirlər*)

Ə b u b ə k r

(*Daxil olur*)

Hökmdar, məktub var İnanc xatından.

Q ı z ı l A r s l a n

(*Mənalı*)

Hələ çıxarmayıb bizi yadından?!

(*Məktubu açıb oxuyur*)

Çox gözəl... qoşunlar birləşsin deyir.
Məlikə məni də görmək istəyir.
Amma bir təklifi çox maraqlıdır.

Ə b u b ə k r

Şahım, nə təklifdi?

Q ı z ı l A r s l a n

Bəlkə haqlıdır?
Yazır ki, Toğrul bəy sapdırdı bizi,
Şöhrət düsgünündür, qadın hərisi.
Bəlkə o düz deyir, birləssək əgər,
Azalar Vətənə dəyən zərbələr.
Mənim də istəyim bu olub hər vaxt,
Mahmuda rütbə də istəyir ancaq,
Verdiyi şeylərin o, əvəzinə.
Yazır ki, sizində daş-qas, xəzinə.

Mənə kəniz olmaq arzusundadır,
gəlişin niyyəti bəlkə bundadır?
Oğul bağışlamaq istəyir mənə,
Qız da bağışlasa pis deyil mənə.
Uşaqsız yaşamaq dünyada qəmdir,
Bəlkə də bu, mənim öz faciəmdir.

Ə b u b ə k r

(*Kənara*)

Məlikə İnancla?.. Sancı ürəyim,
Gör harda yanılıb aldanır əmim.

Q 1 z 1 l A r s 1 a n

Necə, Əbübəkr, məram baş tutar?

Ə b u b ə k r

Siz hökmdarsınız, sizindi qərar.

Q 1 z 1 l A r s 1 a n

Oğlum, mürəkkəbdi dünya əzəldən,
Qaldıran əl gərək düşəni yerdən:
İnanc biz tərəfdə vuruşsa əgər,
Qoşun da, ölkə də tamam birləşər.
Düşmənlər araya təfriqə salmaz,
Bu elə təklifdi, yox demək olmaz.
Bəlkə məhkəməyə verək sonradan?

(*Pauza*)

Amma şənimizə sığmaz heç zaman.
Cahan Pəhləvanın adı üstədir.
O düşmən olsa da, indi üzdədir.
Axtar Məlikəni, öyrən hardadır?

Ə b u b ə k r

Oğlu Mahmud ilə bir çadırdadır,
İcazə istəyir görüşmək üçün.

Q ı z ı l A r s ı a n

De gəlsin,
Gəlsinlər.
Açılsın düyüñ.

Ə b u b ə k r

(*Kənara*)

Qədimdən, şah Edip faciəsindən,
Əmim söz düşəndə danışır hərdən.
Deyir bir çobanın səhv hərəkəti,
Törətdi bir evdə min fəlakəti.
Korinf dağılmazdı bəlkə də o vaxt.
Özü Məlikədə yanılır ancaq.
Mən desəm onsuz da eşitməyəcək.
Ürəyi yumşaqdı, rəhm eləyəcək.

(*Gedir*)

Qızıl Arslan

Məlikə vətəni bölməzdən qabaq,
Qoşunu böldülər... o boyda tamah!

İnanç Xatın

(Əbübəkr və oğlu Mahmudla daxil olur)

Şahım, hasil olsun hər muradınız,
Hörmətə layiqdi sizin adınız.
Gəlmişəm mən sizin ayağınıza,
Gözüm kölgəlidir, dilim lap qısa.
Girov gətirmişəm oğlum Mahmudu,
Cahan Pəhləvanın doğma oğludu.

Qızıl Arslan

Qardaşım oğludur.

İnanç Xatın

Əsirik sizə
Pənah gətirmişik ürəyinizə.

Qızıl Arslan

Mahmud — Əbübəkr versin əl-ələ,
Gedək Pəhləvanın məramı ilə.

(Əbübəkr və Mahmud çıxırlar)

Amma Toğrul bəylə gizli qəsdiniz
Bizə ağır oldu...

İ n a n c X a t ı n

Doğru dediniz,
Bir səhvdi, gəldim ki, rəhm edəsiniz.
Ordu qabağında siz gedəsiniz.
Fələk şərbətimə zəhər qatibdi,
Özüm oyaq ikən, bəxtim yatıbdi.

Q 1 z 1 1 A r s 1 a n

Dincəlin, ağırdı bu həyəcanlar.

(*Kənara*)

Dünyanın qəribə töhfələri var,
Həyatda ən ağır cəzanı bəzən,
Kiminsə yerinə özün çəkirsən.

İ n a n c X a t ı n

Cəzadan ağırdı, şahım, mərhəmət,
Siz də danmazsınız bu hissi əlbət.
Qadını cəbrlə deyil, hökmdar,
Bəzən nəzakətlə məhv etmək olar.
Sizdəki bu qürur ümid doğurur,
Neyləyim, mənim də taleyim budur.
Yola çıxmamışam duzsuz, çörəksiz,
Ürəyim dilsizdi, dilim ürəksiz.
Özüm ağırlıqda şahım, dünyada
İki kirpiyim var... qalxmayıb o da.

Qızıl Arslan

Burda nə günahı kirpiyinizin,
Mən ki, xətrinizə dəymədim sizin.

İnanç Xatın

Gərək dəyəydiniz burda, hökmdar,
Zor sevir, güc sevir bütün qadınlar.

Qızıl Arslan

(*Kənara*)

İnancın məkri var, gözəlliyi var,
Xəzinə üstündə yatır ilanlar.

(*Gülümsəyir*)

Məncə, bu yalandır.

İnanç Xatın

Həqiqətdi, şah.
Qadına yalan da yaraşır, ancaq
Kişiyə yaraşmır.

Qızıl Arslan

Kişiyə olmaz.
Yoldan gəlibsiniz, dincəlin bir az.

(*Pauza*)

İ n a n c X a t ı n

Üzüm götirmişəm... dünyada məşhur
Naxçıvan üzümü.

Q ı z ı l A r s ı a n

Sizə təşəkkür.
Şərur düzlərinin dadı, şirəsi.
Ən yaxşı şəfadır adı giləsi.

İ n a n c X a t ı n

İsfahan alması... alın, hökmdar:
Nemətdir, burda da yeməli olar...

(Pauza)

Bu da “Xosrov-Şirin”, tanış olun siz,
Bir vaxt özünüz də istəmişdiniz.
Cəbhədə, səngərdə vaxt tapıb hərdən,
Oxuyun sehrli səhifələrdən.
Şair Pəhləvana bağışlamışdı.

Q ı z ı l A r s ı a n

Bilirəm, Nizami mənə tanışdı,
Mən sizi bilmirəm, məncə Nizami
Böyük sənətkardı Firdovsi kimi.

İ n a n c X a t ı n

Firdovsi dediniz?

Qızıl Arslan

Bir az da artıq,
Biz hələ bu xalqı tanitmamışıq.
Hələ qabaqdadır ən vacib işlər,
Qatır başımızı hərbi yürüşlər.
Sözü biz qılıncla deyirik, ancaq,
Söz də qılıncımız olacaq bir vaxt.
Sabah tariximiz varaqlanacaq,
Gələcək keçmişlə maraqlanacaq.

İanc Xatın

Görünür.
Hər şey öz vaxtında dəyişir, dönür,
Uzaq keçmişini bilməyən bir xalq,
Gözübağlı gedir sabaha ancaq.

Qızıl Arslan

Xalqın taleyini düşünən bir ər,
Olmasa, əlbəttə, xalq itə bilər.

İanc Xatın

Xəyaldır dünyada sizi yaşıdan.

Qızıl Arslan

Məncə, müqəvvadır xəyalsız insan.

İ n a n c X a t ı n

Xəyalla mənim də qəlbim doludur.
Amma nə olsun ki, qismətim budur.

Q ı z ı l A r s l a n

Sizdədir gözəllik, hüsn-lətafət,
Hüsnün düşmənidir amma bu xiffət.

İ n a n c X a t ı n

Kişi qarşısında bəzən bir əda,
Oyadır qadında qadınlığı da.
Görünür qadında hüsn-lətafət,
Onu siz gördünüz, hökmdar fəqət.

Q ı z ı l A r s l a n

Bu səngər, bu hücum, bu döyüş hökmən,
Hissimi, duyğumu alır əlimdən.

İ n a n c X a t ı n

Sizə kəniz olmaq səadətimdi,
Asan bildiyim şey necə çətindi!

Q ı z ı l A r s l a n

Zərif qəlinizi alqışlayıram,
Sizə üzüyümü bağışlayıram.

(Barmağından çıxarıb verir)

Ə b u b ə k r

(*Daxil olur*)

Toğrul fil göndərib bizi çasdırır,
Fil üstə güzgülər göz qamaşdırır.

Q ı z ı l ı A r s l a n

Filin qabağını kəsir piyada,
Şahmat oyununu gətir sən yada.
Çıxart piyadanı, bir məqam axtar.

I n a n c ı X a t ı n

Doğru buyurdunuz, böyük hökmdar.

Q ı z ı l ı A r s l a n

Güzgü şüşədəndi, döyüşü - almaz,
Almazın ağızına şüşə dayanmaz.

Ə b u b ə k r

Hökmdar, üçkünlü dəmir tikanlar
Yollara tökülüb... qandı o yollar.
Karixib düşmənin atı, dəvəsi.

Q ı z ı l ı A r s l a n

Ən böyük qüvvədir döyüş hiyləsi.

Ə b u b ə k r

(Üzüyü İnanc xatının barmağında görür)

Əmim üzüyünü verib yadigar,
Böyük səhv eləyir böyük, hökmdar.

(*Gedir*)

M a h m u d

(*Daxil olur*)

Toğrul bəy təklənib, sərxoşdu murdar,
Söyür, təhqir edir sizi hökmdar.

Q ı z ı l A r s ı a n

(*Fikirli*)

Nəhayət, səngərdə gəldik üz-üzə,
Gəlsin, qılinc çalaq öz kökümüzə.
Qılınclar şimşəkdi, qalxanlar bulud,
İldirim çaxacaq bir azdan, Mahmud.

(*Gedir*)

M a h m u d

Bizdən Əbübəkr şübhələnibdi,
Elə bil üstünə od ələnibdi.
Bir az əsəbidi, bir az da məhzun.

Toğrula yazılın məktubunuzun
Üzünü xəlvəti köçürüb, ana,
Əbuşər çatdırıb Qızıl Arslana.

I n a n c X a t ı n

Dəhşət! Halal olsun Qızıl Arslana,
Üzümə vurmadi.

M a h m u d

Mən getdim, ana.
Üz-üzə dayanıb indi ordular,
Qılınc döyüşünə girib hökmdar.

I n a n c X a t ı n

(*Tək*)

Qaynayıq qanımda yenə bir qisas,
Buza basdırılsam, odum soyumaz.
Qadın dərk eləsə özünü əgər,
Qorxudan bəlkə də özündən hürkər.
Ağrıya dözəndi, təhqirə həssas.
Qoy gəlsin Toğrul bəy... o bunu duymaz.
Məni bağışladı burda hökmdar,
Ah, onun nə böyük mərhəməti var!
Tanrı ürək verib Qızıl Arslana,
Gözəllik, boy-buxun veribdi ona.

(*Bağban gəlib qulaq asır*)

Toğrul qalib gəlsə, kənizi mənəm,
Toğrul məğlub olsa, ona düşmənəm.
Bir yandan ehtiyat, bir yandan istək,
Sevgim nifrətimlə əkizdir, demək.
Dilimdə sədaqət, ürəyimdə kin,
Nə kinin quluyam, nə sədaqətin.

(*Gedir*)

B a ğ b a n

Bu qadın bəzəkli ilana bənzər,
Səsində bal ətri, dilində zəhər.
Ən dərin quyudur, qadın qucağı,
Düşdünmü, görünməz ucu-bucağı,
Fars qızı İnancın məkri, niyyəti.
Xaraba qoyacaq bu məmləkəti.

(*Gedir*)

Ə b u ş ə r

(*Daxil olur*)

Məlikə İnanca sözüm yox daha,
Gör haraya gəlib... düz qərargaha.
Gözünə görünəm - yenə tor qurar,
Gözündən yayınsam - gözümdən vurar.

(*Pauza*)

Əbuşər, məqamdı, hərəkət eylə,
Bir xəncər yarası kifayət eylər...

(*Xəncəri siyirib gedir*)

I n a n c X a t ı n

(Daxil olur)

Dayan! Qorxuludur belə cəsarət.
Nə mükafat düşür sənə, nə xələt.
Tələsmə.

Ə b u ş ə r

Geciksəm, indi bir qədər,
Mənə rəhm eləməz o ulu göylər.
Səadət taxtına çıxar fəlakət.

I n a n c X a t ı n

Fəlakət deyilmə bəs bu cinayət?

Ə b u ş ə r

Sənin gözlərində cinayətdi bu,
Mənim gözümlə bax - bir xidmətdi bu.

I n a n c X a t ı n

Gör harda qadına əl qaldırırsan?

Ə b u ş ə r

Tək qadın olsaydım, dəyməzdəm, inan.

I n a n c X a t ı n

Əlində titrəyir xəncər elə bil?

Ə b u ş ə r

Titrəyən dünyadır, bu xəncər deyil,
Sənin nəzərində əsir bu həyat,
Mənim nəzərimdə donub o yüz qat.

I n a n c X a t i n

Ruza, Ayəbaya qəsd elədilər,
Canını qurtardı Mahmud birtəhər,
Unutdu vədini Toğrul bəy, əfsus.

Ə b u ş ə r

Sən məni çasdırma!

(*hücum edir, İnanc Xatin qışqırır*)

M a h m u d

(*Daxil olur*)

Tərpənmə, casus!
Qılınc sancılacaq murdar sinəndən.

(*Əbusər çasır, əlindən xəncər düşür, İnanc Xatin götürüb
onun köksünə sancır*)

Nəriman Həsənzadə

İ n a n c X a t i n

Al!

Ə b u ş ə r

Canım qur...tardı, if...ritə.., səndən.

(*Ölür*)

T o ğ r u l b ə y

(*Daxil olur*)

Qılınc zərbəsini dadsın qoy əmim,
Biləyim səngərdə bərkiyir mənim.
Gəlsin, mən səlcuqam, o atabəylər,
Bizim haqqımızda başqadı rəylər.
Bizim torpaqları mən almaliyam,
Atamın yurdunda mən qalmaliyam.
Ona kömək durdu Müctəhid Xalis,
Bağdad qoşununu məhv elədik biz.
İraq hakiminin qəsdi-qərəzi,
Bir də İnanc xatin... qadın hiyləsi!

Q 1 z 1 1 A r s 1 a n

(*Daxil olur*)

Mən əl qaldırmazdım bəlkə də heç vaxt.

T o ğ r u l b ə y

Mən tələb edirəm!

Q ı z ı l A r s ı a n

Di bərk dur, qoçaq!

T o ğ r u l b ə y

Qılınçın uzundur.

Q ı z ı l A r s ı a n

Ömür gödəldir.

T o ğ r u l b ə y

Mənim qılınçımın dəstəyi ləldir.

Q ı z ı l A r s ı a n

Dəstəyi hərlədən əl olsun gərək.

T o ğ r u l b ə y

Əl məndə.

(Yixılır)

Q ı z ı l A r s ı a n

Toğrul bəy!

T o ğ r u l b ə y

Dayan!

Q ı z ı l A r s ı a n

Qalx görək,
döyüşür səngərdə polad ilə ləl.

(*Toğrulun qılinci düşür*)

Ləlin sülh istəyir, poladım əcəl!
Cahan Pəhləvandan qalıb yadigar.

(*İnanc Xatın qılinci götürüb Toğrula verir*)

T o ğ r u l b ə y

Bu, səlcuq babamdan...

Q ı z ı l A r s ı a n

(*İnancı göstərir*)

Sən ona yalvar.

(*Döyüşürlər*)

Qılinci mənə də o verdi, – İnanc,
Sənə də!
Bir əldən hər iki qılinc.

I n a n c X a t ı n

(*Kənara*)

İki qılınc ilə vuruşur Arslan,
Sözü də qılıncdır, keçir ortadan.

(*Qızıl Arslan Toğrulun qılıncını vurub salır və ayağını
qılıncın üstünə qoyur*).

Q ı z ı l A r s ı a n

Bu qədər qırğınlar, qanlar, ölümlər,
Xəyanət, iftira... Toğrul bəy, yetər!
Xoyu, Urmiyani, Uşnu, Səlməsi
Virana qoydunuz... sözün qisası.
Bütöv bir dövləti bölmək, dağıtmak,
Kim sənə haqq verib?!
Qanunlar, ya xalq?!

M a h m u d

Şahım, vurasıydı məni Yad adam,
o namərd adamla bu namərd adam.

(*Toğrul bəyi nişan verir*)

I n a n c X a t ı n

Bəs əhd-peymanın?!

T o ğ r u l b ə y

Barı, sən dayan,
Sən olan torpaqda nə əhd-peyman?!

I n a n c X a t ı n

Tabe ol, Toğrul bəy, ənənə budur,
Xalının üstünə ayaq bas, buyur!
Baş əy hökmdara!

M a h m u d

(*Qılincini çıxarır*)

Biz olan torpaqda?..

Q ı z ı l A r s ı a n

Belə yaramaz.
Qəhrəm qalasında qəhr olsun bir az.

(*Toğrul bəyi aparırlar*)

İndi ləngiməyin, qoşuna elan:
Hədiyyə verilsin mənim adımdan.
Düz qırx gün, qırx gecə məclis qurulsun,
Qoy cəngi çalınsın, keflər durulsun...
Bayraqlar asılsın, bəzənsin ölkə,
Əbədi sülh oldu, dünyada bəlkə.
Sən də Əbübəkr!
Gəncəyə - vali!
Qurub-yaradandı orda əhali.

Seçilmiş əsərləri. 7 cilddə, 3-cü cild. Pyeslər

Səlcuq hökmdarı Məhəmməd Tapar,
Orda qazanmışdı hörmət, etibar.
Ağılı rəhbərdən bizim torpaqda,
Razılıq eləyib zaman da, xalq da.
Elə ki sözündə bir yalan olub,
Ölkədə ya qırğın, ya talan olub.
Gəncə qapıları...
Fikirləş görək.
Özgə qapılarda qalmasın gərək.

(*Bağbana müraciətlə*)

Gəncədə bir bağ sal “Bağban” adında,
Min il bu ellərin qalsın yadında.

Ə b u b ə k r

(*Cibindən kağız çıxarır*)

Hökmdar, zülmdən qurtardı ellər,
Qələbə naminə təbrik edirlər.
Bağdad hakiminin hökmü, qərarı:
Xüsusi qılıncla sultan paltarı!

(*Alqışlayırlar*)

Çaparlar gəlibdi Çindən, Misirdən,
Hinddən, Suriyadan, Əlcəzairdən.
Buyurun, uzaqdan gələn qonaqlar
Sizə minnətdardi, böyük hökmdar.

(*Qızıl Arslana sultan paltarı geydirirlər*)

İ n a n c X a t i n

(*kənara*)

Çatdı Qızıl Arslan öz niyyətinə,
Bir rütbə vermədi Mahmuda yenə.
Düz başa düşmədi o niyyətimi
Gör harda tapdadı heysiyyətimi.

(*Uzaq elli elçilər adətə görə əyilib hökmdarın
qarşısında torpağı öpürlər*)

Q ı z ı l A r s ı a n

Gedək, paytaxtimiz gözləyir bizi,
Orda bayram edək qələbəmizi.
Yəqin, İnanc Xatın, bütün Naxçıvan
Səndən nigarandı, məndən nigaran.

(*Gedirlər*)

B a ğ b a n

(*Üzüyü İnanc Xatının barmağında görür*)

Qalib hökmdara, ey tanrı, yol aç!
Onu əsir edib aparır İnanc.

III PƏRDƏ

I ŞƏKİL

Atabəylər sarayı. Toy məclisindən qabaq.

S a l n a m ə ç i

(*Daxil olur*)

Qızıl Arslan İraq səltənətinin təkbaşına hakimi oldu. O, Azərbaycanı, Aranı, Həmədanı, İsfahani hakimiyyətinə qatdı, bütün vilayətlərilə birlikdə Reyə yiyələndi. Farsın və Xuzistanın hakimləri də öz növbəsində ona tabe idilər.

Məlikə İnanc Xatın Qızıl Arslandan narazı olanların hamısını əvvəlcədən ələ almaq niyyətinə düşdü. O dedi ki, biz Toğrul bəyə qarşı vuruşmaqdə haqsızlıq eləmişik. İndi heç kəs daha bize inanmaz. Qibleyi-aləm Qızıl Arslanın özü bizimlə əlaqəsini kəsənə qədər biz onunla əlaqəni kəsməliyik. O artıq müxtəlif dövlət vəzifələrində bizim adamları öz adamları ilə əvəz etməyə başlayıb.

(*Gedir*)

I n a n c X a t ı n

(*Mahmudla daxil olur*)

Mən sənə dedim ki, əmin yad deyil,
Amma taleyindən narahat deyil.
Axırda o tamam unutdu səni,
Yenə Əbübəkr aldı Gəncəni.
Aran torpağında o hakim oldu,
Əvvəli kim idi, sonu kim oldu.

Gəldilər, qalxdılar, dövlət oldular,
Şanını itirdi şanlı ordular.
Sənin ata baban qul idi, ağı qul,
Şəmsəddin Eldəniz... o ac və yoxsul!
Satın alıbdılar qul bazarından,
Qurtarıb dünyanın dərd-azarından.
Mömünə xatını aldığı gündən,
Səlcuqlar çəkindi Atabəylərdən.
Qoy olsun, başqadır hökmü həyatın,
O Mömünə Xatın... Mən İnanc Xatın!
Fars qızı İnancam, qanım tərtəmiz,
Əslimiz, nəslimiz, nəcabətimiz!
Sənin ata baban ana babamı
Öldürüb... Qoymaram yerdə bu qanı.

M a h m u d

Əmimlə toyunuz başlayır, ana,
Gedib xəbər çatar Qızıl Arslana.

I n a n c X a t ı n

Qəhrəm qalasına... indi birbaşa.
Ayağın yollarda dəyməsin daşa.
Götür.

(Pul kisəsi verir)

Ver, sonradan istə açarı,
Özün bu məktubu apar içəri.
De ki, darıxmasın... get dediyimtək,
Əmindən görmədik, Toğruldan görək.

M a h m u d

(*Gedə-gedə*)

Toğrul bəy öldürtmək istədi məni,
Mənim öz taleyim gözlədi məni.
İndi ərə gedir əmimə anam,
Ona məktub yazır...
Heç baş açmırıam.

I n a n c X a t ı n

(*Tək*)

Mən indi qayıdır bəzənəcəyəm,
İndi mən hamiya küsənəcəyəm.
Cavahir yanacaq barmaqlarımda,
İpək sürünenəcək ayaqlarımda.
Ətir bədənimi, sūrmə gözümü...
Gərək tanımayım özüm-özümü.
Tanınsa adıdır... tez sınar qadın,
Tanınmaz olanda tanınar qadın.
Əkiz bacıdlar qadınla torpaq,
Qadın uşaq doğur,
Hər şeydən qabaq
Qadın doğmalıdır öz-özünü də,
Gözəl cəmalını, öz hüsnünü də.

(*Barmağındakı üzüyünü göstərir*)

Üzüyün oduna gizli yanmışam,
Ayaqdan yox, əldən qandallanmışam.

1 - c i k e n i z

Məlikə, hökmdar soruşur sizi.

2 - c i k e n i z

Gözləyir mübarək qədəminizi.

B a ğ b a n

(*Daxil olur*)

Toyuna çağırıb məni hökmdar,
Ondan hörmət gördüm, bir də etibar.
Gərək heç bu nikah baş tutmayaydı,
Cahanın ruhunu unutmayaydı.
Cır tutla xar tutun peyvəndi tutmaz,
Qartal yuvasından qarğı uçurtmaz.
İgid könül versə namərdə əgər,
Axırda qılıncı özünə dəyər.
Burda ya Cahanın vəsiyyəti var,
Ya Qızıl Arslanın öz niyyəti var.
Ya başqa bir düyü... bir də məsəldir,
Tac başda olsa da, saxlayan əldir.
Məlikə İnancın toyuna ancaq,
İkinci dəfədir gəlirəm, allah!
Üçüncü toyuna ya İnanc, ya mən!
Ürək gözdən çəkir, göz görüdüydən.

İ n a n c X a t ı n

Hə... Gərək bu gecə, bu gecə hökmən,
Məhbəsdə görüşəm Toğrul bəylə mən.

(*Gedir. Rəqqasələr gəlirlər. Rəqs.
Bir azdan Qızıl Arslan və İnanc Xatın daxil olurlar.
Şərbət verilir.*)

O z a n

(*Onları qarşılıyır*)

Torpağının altı vardı,
Üstü dövlət, bəhrə-bardı.
Eldənizdən yadigardı
Atabəylər dövlətimiz.

Cahan Pəhləvan - Arslandı,
Qızıl Arslan - Pəhləvandı,
Əbübəkr - qəhrəmandı.
Var olsun bu qeyrətimiz,
Atabəylər dövlətimiz!

Azərbaycan, Gəncəbasar,
Ozan deyər, tarix yazar,
Zaman bizə qulaq asar,
Unudulmaz xidmətimiz,
Atabəylər dövlətimiz
Azərbaycan dövlətimiz.

Q ızıl A r s l a n

Bu böyük sənətə heyranam, düzü
Ozan ovsunlayır hər adı sözü.

Ə c ə m i

Kimin sinəsində belə nəfəs var?!
Nə belə nəğmə var, nə belə səs var.

B a ġ b a n

Mən də bir söz deyim şahın yanında,
Günəşin odu var onun qanında.

Q ı z ı l A r s ı a n

Buyur, qoca bağban, söz səninkidir.

B a ġ b a n

Mən indi gördüm ki, ömür ikidir -
Biri sağlığında, biri sonradan.
Gərək çıxarmasın heç səni yaddan
Bütün Azərbaycan, Aran torpağı;
Sönmədi bu yurdun odu-ocağı.
Demişdin bağ salım “Bağban” adında
Min il bu ellərin qalsın yadında.
Su içib göyərdi torpaq əlindən,
Oğul, bağ sənindi, bağbanı sənsən.

(*Alqışlayırlar*)

I n a n c X a t ı n

(*Kənizlərə müraciətlə*)

Şirin şərab verin əlahəzrətə,
O heyran qalıbdı sözə, sənətə.

1 - c i k e n i z

Qibleyi-aləmə göz qoyuram mən,
Piyalə bayaqdan düşmür əlindən.

2 - c i k e n i z

Məlikə içirdir... gərək az içsin.

3 - c ü k e n i z

Yenə bir düyün var sarayda yəqin.

1 - c i k e n i z

Məlikə düyündü başdan-ayağa,
Yüz il azlıq edər onu açmağa.

2 - c i k e n i z

Yəqin bəyənmədi Ozan babanı.

Ə c ə m i

(*Onu eşidir*)

Hər ürək dərk etməz sazda havanı.
Doğma ananı da duymaq üçün sən,
Gərək süd əməsən onun döşündən.
Ana laylasına yatasan gərək,
Ata nəfəsinə oyandıqıntıtkə.
Dilimiz yaranır süddən, sümükədən,
Bunsuz öz-özünə möhtacdır vətən.

Qızıl Arslan

Nizami hardadır, gözümə dəymir?

Əbubəkr

Xəstədir, hökmdar, o gələ bilmir.
Deyir bağışlaşın şanlı hökmdar,
Bir qəzəl göndərib, qoy oxusunlar.

Ozan

“Ay üzlü nigarım, kimə mehman olacaqsan?
Bir söylə, kimin şəninə şayan olacaqsan?
Şahlıq çətiri var başın üstündə bu axşam,
Ənbər çətirinlə kimə sultan olacaqsan?
Şəkkər demirəm mən sənə, ondan da şirinsən,
Dilbər, necə bir bəxtəvərə can olacaqsan?
Zülmət gecə, sən nurlu çıraq, bəd gözə gəlmə,
Ey abi-həyat, sən kimə canan olacaqsan?
Getdin, necə bəs tab eləsin hicrə Nizami,
O xəstə ikən, sən kimə dərman olacaqsan?”

Qızıl Arslan

Nə qədər incədir sözü, rübabı,
O sual verirsə, yoxdur cavabi.
Onsuz da Gəncəyə səfərimiz var,
Orda görüşərik, ona xoş olar.
Burda Əcəmini görürəm, əhsən!
Bizi sən türbəylə sehrləmisən.
Anamız Mömünə Xatının adı,
Sənin sənətinlə tarixdə qaldı.

Əcəmi... Nizami... dövrün məşəli!
Sən quran əlisən, o yazan əli.
Bu iki sənətkar burda doğuldu,
Daşımız, sözümüz qimyətli oldu.

(*Həm baş əyir, musiqi çalınır*)

İ n a n c X a t ı n

(*Qızıl Arslana şərab verir*)

Bizi bağışlasın məclisdəkilər,
Dincəlmək istəyir şahım bir qədər.
Görünür çox içib, yatsa ayılar.

Ə c ə m i

Gecəniz xeyrə...

(*Dağılışırlar*)

İ n a n c X a t ı n

Xeyir-dualar.

(*Hökmdar yatağa gedir, işıq sönür*)

Q ı z ı l A r s ı a n

(*Qaranlıq səhnədə*)

Oğul bağışlamaq niyyətindəsən,
Bu mənim arzumdu, Məlikə, əhsən!

Öz qanım, öz səsim, öz adımlı olsun
Mənim məndən sonra həyatım olsun.
Uşaqsız bir otaq, bir ev dünyada
Boşdur,
O nə qədər zəngin olsa da.
Lakin bir istək var, bir də namus, ar.
Namusa səsləyib bizi babalar.
Yox, Cahan Pəhləvan, şanlı hökmədar,
Tökülübü ələnsin üstümə dağlar,
Qürbət ölkələrə düşsün güzarım,
Ayaqlar altında qalsın məzarım,
Sənin qadınına toxunsa əlim.
Sənin qılincində əlimdə mənim.
Bu nikah bambaşqa bir nikah idi -
Vətəni birliyə çağırmaq idi.

II ŞƏKİL

Hə b s x a n a

T o ɣ r u l b ə y

Burda tərsinədir qayda-qanunlar,
Gecə ayılırlar, gündüz yatırlar.
Dünya bir dənizdir, məhbəs bir ada.

(İstehza ilə)

Məni qoruyurlar məhbəsxanada.
Yəqin azadlıqda öldürərdilər?!

(Əli ilə dörd divara işarə edir)

Əmimin qayısı mənə... bu qədər!
O boyda səlcuqlar səltənətindən
Mənə məhbəs boyda bu yerdi düşən.
Budur Toğrul bəyin tənha qəbiri -
Həyatda ölüyəm, qəbirdə diri!
Yox... Hələ özüməm küllü-ixtiyar,
Tac Səlcuq babamdan qalib yadigar.

I n a n c X a t ı n

(Daxil olur)

Gəldim mən, Toğrul bəy, adın dilimdə,
Həyatım, ölümüm sənin əlində.

Orda yatızdırdım Qızıl Arslanı,
Burda oyatmışam bir pəhləvanı.
Orda əsir idim, burda da əsir.
Əsirlilik səninlə necə gözəldir.
Kaş dünya əbədi məhbəs olaydı,
Ya məhbəs dünyayla əvəz olaydı.
Toğrul bəy...

T o ğ r u l b ə y

Məlikə, bu, möcüzədir.

İ n a n c X a t ı n

Qadın olan yerdə möcüzə nədir!
Gözündə şübhə var, görünmür sonu.
Qadından şübhələn, amma sev onu,
Şübhə doğurmursa o, qadın deyil,
Qadınsız bir həyat həyatın deyil.

(*Pauza*)

Sənin qollarının arası hökmən,
Genişdi səlcuqlar ərazisindən.
Aç, orda dincəlim, yoxdu qərarım!
İsti yatağım ol, soyuq məzarım!
Daş-qası payladım, aldılar, Toğrul.
Yeganə sərvətim sənindi... Cəld ol!

(*Sinəsini açıb onun qolları üstə yixitlir*)

T o ğ r u l b ə y

(*Kənara*)

Məlikə istəyir taxt ilə tacı,
Lakin Qızıl Arslan qoymaz İnancı.
Məlikə səlcuqlar tərfindədir,
Onda da bilirəm məramı nədir.

I n a n c X a t ı n

Mahmuda verdiyin sözü unutma,
Qalxanda budaqdan tək əlli tutma.
Sabah Qızıl Arslan səfər üstədir,
Özü yox, taleyi yəhər üstədir.
Onun çadırında görüşməliyik,
Biz ya qalxmalıyıq, ya düşməliyik.

T o ğ r u l b ə y

(*Onu qucaqlayır*)

Heyranam, ilahi, mən bu xilqətə,
Həm eşqə çağırır, həm xəyanətə!

III ŞƏKİL

Aran torpağında Qızıl Arslanın çadırı.

Qızıl Arslan

Açın Azərbaycan xəritəsini,
Duyduqca torpağın yaz nəfəsini,
Deyirəm, xoş gəlir bu yurda bahar.
Mənim arzularım, diləklərim var,
Arxlar — səhralara, zəmilər — düzə,
Həyat insan kimi qoy gülsün üzə.

İnanç Xatın

Qəlbi fərəhlənib uşaq qəlbitək,
Ən xoşbəxt çağıdır Azərbaycanın.

Qızıl Arslan

Qızıl sikkələrə həkk olsun gərək,
İndi Qızıl dövrü Azərbaycanın.
Oğlum, Əbübəkr, töhfə et bizə.
Şairi dəvət et məclisiməz.
Gəncədə, biz onun torpağındayıq,
Çoxdan Nizaminin sorağındayıq.

Əbübəkr

Baş üstə, dəvəti çatdırar çapar,
Bu görüş şairə daha xoş olar.

(Çapar göndərirlər)

Qızıl Arslan

Gəncədən nə xəbər?

Əbubəkər

Şanlı hökmdar,
Sizə duaçıdır ellər-obalar.
Sizdəki bu ürək, bu qayğı, hünər
Aran torpağının dilində əzbər!
Şahım, üzə gülür indi küçələr,
Qırmızı kərpiclə bəzənir şəhər.
Tikilir Gəncədə Yeni Gəncəmiz,
Dağa yol çəkirik, şəhərə kəhriz.
Ayrıca bir şahmat mədrəsəmiz var,
Güllərdən, otlardan dərmanxanalar.
Şahım, əlyazması toplayır şəhər,
Pompeyin vaxtından bu vaxta qədər.
Əziz oğlu kimi sevirlər Sizi,
tarixə yazıraq taleyimizi.

Qızıl Arslan

Vergili, Romalı böyük sənətkar
Arazdan bəhs edib... onu da axtar.
Məncə, Əbübəkr, Naxçıvan gərək
Kərpicdən tikilsin Gəncədəkitək.
Şəhər tamamlansın bu gündən belə,
Mömünə Xatının məqbərəsilə.

Ə b u b ə k r

Əcəmi bizə də qol-qanad verib,
Gəncə xalısına tərtibat verib.
Şahım, Əcəmidən xahişimiz var, -
Bir abidə tiksin Gəncədə memar.

Q ı z ı l A r s l a n

Əcəmi bəyənər niyyətinizi,
Ona çatdıraram dəvətinizi.
Gəncə xalısı da abidənizdir.

Ə b u b ə k r

Hökmdar, bu sizin xidmətinizdir.

Q ı z ı l A r s l a n

Böyük sənətkardı, heyranam ona.
Gəlin məqbərənin açılışına.
Gəlin, ləngiməyin, siz də Gəncədən,
Ustad Əcəmiyə söz vermişəm mən.
Yaxşı, Əbubəkr, necədi bağban?

Ə b u b ə k r

Bağına ad qoyub o, “Qızıl Arslan”.

(Pauza)

Şahım, bir şeyi də çatdırım sizə -
Qasid göndərmişdim özüm Tiflisə.
Gəncə qapıları qalır o vaxtdan.

Qızıl Arslan

(Fikirli)

Gəncə zəlzələsi baş verən zaman,
Gəlib, camaata qəsd eləyiblər,
Bir matəm nəğməsi bəstələyiblər.
Daş-qas, cavahirat axtarıbdılar,
Gəncədə var-dövlət axtarıbdılar.
Nə xahiş, nə minnət, nə yalvar-yaxar,
Gedəndə qapını aparıbdılar.

Əbubəkr

Şahım, bir hekayət nəql elədilər,
Batıb zəlzələdən o gecə şəhər.
Ordular Gəncədən qayıdan zaman,
Bir gənc əl çəkməyib o darvazadan.
Arada şəhərin zəlzələsindən,
Möhkəm zədə alıb o, sinəsindən.
Qanı axa-axa qalxıb ayağa,
Təzədən yixıblar onu torpağı...

Qızıl Arslan

(Bərk tutulur)

Danışıq aparın qonşularla siz,
Gərək tapdanmasın heysiyyətimiz.
Hörmət, mədəniyyət xətrinə gərək,
Kiməsə baş əyib, təzim etməyək.
Yaşayır dünyada xeyir də, şər də,
Hikmətlə uyuşmur heç vaxt ədavət.

Tarixə hörmət var həyatda, bir də
Hörmətə tarixi bir münasibət.
Amma qonşularla gərək dil tapaq.
Nifaq yox, ittifaq —
hər şeydən qabaq!

(*Keşikçi içəri girir və Əbubəkrə nə isə deyir.*)

Ə b u b ə k r

Hökmdar, Nizami təşrif buyurur.

Q ı z ı l A r s ı a n

Taleyin ən böyük töhfəsi budur,
Aran görüşümüz hər şeyə dəyər,
Bir az sakit olsun məclisdəkilər.
Nə kef, nə musiqi, nə şərab, nə səs,
Böyük Nizaminin başı götürməz.

(*Şair ozanla birlikdə daxil olur*)

Şairlə bir görüş, ya adı söhbət,
Allaha xidmətdi, bəndəyə hörmət.

(*Pauza. Nizaminin öz şeirindən deyir*)

“Bir ürəkdə olsa iki sevgili.
İkiürəklinin düz olmaz dili.
İki bütclü olsa, Ütarid yanar,
Günəşsən, günəşin bircə bürcü var...”

N i z a m i

Mən də duaçıyam sizə, hökmdar,
“Qapında sütundu saraylı şahlar”.

İ n a n c X a t ı n

Şairə ehtiram adətimizdi,
Hər sözü — sözümüz, söhbətimizdi.
Buyurun, əyləşin.

Q ı z ı l A r s ı a n

Nizami, buyur.
Cahan Pəhləvanın fermanı durur.
Onu, böyük şair, gətirmişəm mən,
Burda təqdim edim özünə, şəxsən.

(Fərmani gətirirlər)

Həmdünyan adında bu kənd, bu xələt,
Sənə məhəbbətdi, əsərə qiymət.
“Xosrov-Şirin” üçün mükafatındır.
Zamanın şöhrəti, sənin adındır.
Səngərdə oxudum əlyazmasını,
Duydum mən ürəyin eşq havasını.
Kəlamlar işləyir iliyə, qana.

İ n a n c X a t ı n

Mən onu apardım Qızıl Arslana.
Məndən istəmişdi oxuyum deyə,
Cahandan yadigar, sizdən hədiyyə.

N i z a m i

Hökmdar, böyükdür səxavətiniz,
Ən böyük dövlətdir bu hörmətiniz.
Sizdəki hünəri, qüdrəti gərək,
Biz sənət dililə göstərə bilək.

Q ı z ı l A r s ı a n

Onda... yaratdığını yeni əsərdən,
Bizə parça oxu, sevinsin vətən.
Şairin dilindən şer eşitmək,
Əvəzsiz bir nemət sayılsın gərək.

N i z a m i

(*Oxuyur*)

“Ey könül, böyüklük almadan ələ,
Böyükər yanında oturma hələ.
Dindirən olmasa, danışma hədər,
Kəsəri yavaş vur, sınmasın gövhər.
Gözsüzə yaramaz göstərmək çıraq,
Görməyən bir gözə nə piltə, nə yağ?!
Ey inci, üzə çıx söz dənizindən,
Sultanın tacında get elə məskən.
Yerlərə, göylərə odur can verən,
Böyük Cahangirdir, düşmən devirən.
Cahan Pəhləvandır, Nüsərətəddindir,
Hökmü düşmənlərə qılınç təkindir.
Şahlıq et, verilmiş sənə ölkələr,
Kömək et xalqlara, ədalət göstər.

Şahdan bir diləyim var mənim ancaq,
Mənim dastanıma nəzər salaraq,
Sönük bir əfsanə görərsə, artıq,
Üstünə nə kölgə salsın, nə işiq.
Rast gəlsə dalğalı inci, gövhərə,
Başımı ucaltsın uca göylərə.
Qaralsın yağının ağızı dağ kimi,
Yansın düşmən dillər bir çiraq kimi.
Uca dövlət kimi qonsun eyvana,
Nizami afərin oxusun ona”.

(*Alqışlayırlar*)

Qızıl Arslan

(*Fikirli*)

Qılıncda güc olur, qələmdə hikmət,
Birləssə, basılmaz bu iki qüvvət.
Hökmdarda qılınc, şairdə qələm...

Nizami

Böyük fəzilətdir, qibleyi-aləm!

Qızıl Arslan

Şairsiz millətin əlacı yoxdur,
Demək o millətin dilmancı yoxdur.
Sözün qiymətini verə bilməyən
Baş varsa, o başı rədd edirəm mən.

İ n a n c X a t ı n

İsfahan məşhurdu sözdə, sənətdə.

Q ı z ı l A r s ı a n

O da Nizamiyə borcludur hətta,
Bizim dilimizin şəhdi, şirəsi -
Nizami şerində sənət zirvəsi.
Laylamız, yasımız dilimizdədir,
Gözəl rəvayətlər, məncə, bizdədir.

N i z a m i

Şahım, qoy bir şeyi mən xatırladım, -
Mən də fars dilində yazdım, yaratdım.
Ona hörmətimiz, sədaqətimiz,
Ustad Firdovsinin dilidi, şəksiz.
Şifahi danışq, göstəriş, filan,
Yaziya köçmürsə, yaşatmır zaman.
Farsın dilindədi dəftərxanalar,
Ana dilimizdə bir yazı axtar?
Yoxdur.
Soruşacaq tarix bir zaman,
Bizə mat qalacaq bizi oxuyan.
Sizin vaxtınızda öz diliniz yox,
Fars dili yayıldı, çiçəkləndi, şah!
Gedib söz soruşsan birindən əgər,
Yalnız fars dilində cavab verirlər.
Nə qan qaraldıram, qibleyi-aləm,
Nə qanım qaralır... guşənişinəm.

Q1Z11 Arslan

(Fikirli)

Şair, inanıram bir gün gələcək,
Azərbaycan dili çiçəklənəcək.
Yeganə sərvətdi bu dövlət, bu var -
Nəsildən-nəsilə qalıb yadigar.
Öz böyük oğlunu yetirəcək xalq,
Biz də gələcəyik dünyaya o vaxt.
Nizami, ölməzdür sənin sənətin,
Canlı bir oğlusan o səltənətin.
Başqadır şairin eşqi, ürəyi,
Çatan əsrlərə sözün səsidir.
Vətən, vətən deyən şair ürəyi,
Vətənin ən böyük ərazisidir.
Demə bu söhbətim bir təsəllidir,
Tarixdən misallar sənə bəllidir.

İnanç Xatın

Hökmdar, elçilər gələcək hökmən,
Çindən, Hindistandan, bir də Yəməndən.
Şair də xoş gəlib məclisimizə,
Şahım, dincəlmək də lazımdır sizə.

Q1Z11 Arslan

Sizi yola salımlı.

Nizami

Böyük hökmdar,
Özümüz gedərik.

(*Gedirlər*)

Qızıl Arslan

Böyük sənətkar...
Bəlkə unudacaq məni gələcək...
Bəlkə bu görüşüm yada düşəcək?!
Şairin öz səsi, öz aləmi var.
Qəlbini gah isti, gah şaxta düşür.
Nə vaxt yetişirə böyük sənətkar,
Hər xalqın şöhrəti o vaxta düşür.

İnanç Xatın

(*Pauza*)

Sizin yanınızda, şahım, sizsizəm,
Nə bilim, bəlkə də mən səbirsizəm.
Görürəm get-gedə artır işiniz,
Azalır əvvəlki nəvazişiniz.
Mən gözə dəymirəm göz qabağında,
İtirəm sarayın əl-ayağında.
Sıxır mənliyimi şərəfim, həyam,
Məlikə olsam da, şahım, qadınam, -
Kişi nəfəsinə ehtiyacım var,
Sizə deyiləsi ağrım-acım var.
Sığal isteyirəm sizdən ər kimi,
Adı qadın kimi, bir bəşər kimi,
Şahım, bağışlayın, birtəhər olur,
Qadın - zəiflikdən hiyləgər olur.
Yeganə gücü var - göz yaşındadır.
Yenə tufanları öz başındadır.

Qızıl Arslan

Məlikə, gözəldir səni dinləmək,
Gözəldir - qadında qadını görmək.
Qadınla əylənmək özü sənətdir,
Ailə ayrıca bir cəmiyyətdir.
Onun da ayrıca öz qanunları,
Sən indi anlatdırın mənə bunları.
Lakin... görüləsi çox işimiz var,
O ulu tanrıdan xahişimiz var,
Gərək şöhrətimiz gəzsin hər yanı,
Zəkamız tanıtsın Azərbaycanı.
Bütün ölkələrlə artsın ticarət,
Ticarət - ən böyük bir mədəniyyət!
Adamlar seçirəm... sabahdan gərək
Şərq ilə Qərbə biz elçi göndərək.
Əlaqə yaradaq gərək bu ara,
Başlayaq siyasi yazışmalara.
Azərbaycan dili - ana dilimiz,
Dünyanın ən gözəl dilidi, şəksiz.
Döyüşdə, sevgidə, siyasetdə də
Bu dil əvəzsizdi,
Nazakətdə də.
Mən gedim dincəlim.

İnanç Xatın

Şanlı hökmdar,
Arzunuz böykdür, hökmünüz də var.

(*Qızıl Arslan gedir*)

Məni də bu dillə siz aldatdınız,
Əvvəl nigahlayıb, sonra atdınız.
Əliniz dəymədi mənə, hökmdar,
Qadını nigahla əsir almazlar.
İcazə vermişdi sizə şəriət.
Siz namus əsiri, mən eşq, məhəbbət!
Bunu bir mən bildim, bir siz, bir Allah.
Lakin qisasını İnanc alacaq!

(*Pauza*)

İndi nə hissi var, nə həyəcanı,
O, sevir məni yox, Azərbaycanı.
Nə sığal gördüm mən, nə öpüş, nə ər,
Bu şərtdə uduzur bütün kişilər.
Xəlvət gizləmişəm burda xəncəri,
İlahi, özün sal məni içəri.
Özün əlimdən tut, mənə kömək ol,
Gərək gecikməsin Mahmudla Toğrul.

(*Gedir*)

M a h m u d

(*Daxil olur*)

Elçilər gəldilər... Toğrul bəy və mən,
Çindən, Hindistandan, bir də Yəməndən.
Aldatdım bir təhər keşikçiləri.

(*İstehza ilə gülür*)

Qoy indi Toğrul bəy gəlsin içəri.
Bizim taleyimiz həll olunacaq,
Əbədi sönəcək indi bu ocaq.

T o ġ r u l b e y

(*Daxil olur*)

Qəhrəm qalasında mən idim yatan,
Çadırda o yatır.
Oyağam, oyan!
Bu görüş əbədi bir ayrılıqdı,
Hökmdar, bu qılıq başqa qılıqdı!

(*Fikirli*)

Mahmud, heç qalxmayır əlim yuxarı,
Əmimin gör harda yetib axırı?
Məni həbs eləyib o, öldürmədi,
Bəlkə də özünə rəva bilmədi.
Onun ürəyinə bələdəm... bu, düz!
İnanc Xatin ilə sözdü-sözümüz!
Gərək mən öskürəm...
Mahmud, hazırlaş!

Q 1 z 1 1 A r s 1 a n

(*Hövlank çıxır*)

Toğrul bəy?!

T o ğ r u l b ə y

Hökmdar...

Q ı z ı l A r s ı a n

Bu nədir, İnanc?!

(*Toğrulun əli qalxmir. İnanc Xatin arxadan bir neçə dəfə xəncərlə vurur*)

Ah, İnanc!

Ah, Toğrul!

Ah, Mahmud!

Dayan!..

Mənə arxa duran vurdur arxadan.

(*Yixılır*)

(*İnanc Xatin və Toğrul bəy gedirlər*)

M a h m u d

(*Tək*)

Atamın yurdunda təkəm indi mən,

Biz qisas alarıq Əbubəkr dən.

Keçdi əlimizə indi taxt-tac,

Yaşasın, Toğrul bəy!

Məlikə İnanc!

Səs

(*Məlikə İnancın səsi. Mahmud dinləyir*)

Yetər arxalandın doğma vətənə,
Vətən arxalansın qoy indi sənə.
Cahanın taxtında sən özün əyləş,
Qanuni oğlusan...
Mahmud, fikirləş!

İnanc Xatın

(*Daxil olur*)

Qaç, Mahmud! Qaç qurtar indi birtəhər,
Toğrul fərman verdi - həbs eləsinlər.
Götür bu xəncəri, tələb edirəm,
Toğrulun qanına boyansın aləm!

Mahmud

(*Tərəddüd edir*)

Ana, Toğrul bəyin verdiyi vədi?

İnanc Xatın

Vədələr, ümidlər yalnız tələdi!
Tez Mahmud! O səni bərk hədələdi!

(*Mahmud xəncəri siyirib gedir*)

Elə bil ayıldı Toğrul sonradan,
Sarsılıb soruşdu Qızıl Arslanı.
O tələb elədi gözlərində qan,
Mənim əllərimdə görəndə qanı.

T o ğ r u l b ə y

(*Daxil olur. İnanc Xatının barmağında Qızıl Arslanın üzüyünü görür*)

Üzük barmağında buluşmış qana,
Qızıl yalan satdın Qızıl Arslana!
Mənə evlənməyi təklif elədin,
Al bu, üzəagliğin... tanıdın yəqin?

I n a n c X a t i n

Ah, Mahmud! Ah, Mahmud!

T o ğ r u l b ə y

Al, sənin olsun!
Bu qanlı köynəyi kəfənin olsun!
Üstümə göndərdin əlində xəncər,
O hücum etsə də, çəşmişdi... ləçər!
Günəşin odunu külək soyutmaz,
Bəbirlə tülkünnün oyunu tutmaz!
Sən təhrik elədin...

I n a n c X a t ı n

Ah, Mahmud, oğul!

(*Qanlı köynəyini boğazına dolayır və dəli vəziyyətdə özünü boğur*)

S a l n a m ə ç i

(*Daxil olur*)

Nəhayət, oğlunun qanında boğul!

(*Tamaşaçılarla*)

Oğul istəyirdi şah, Məlikədən,
Oğlunu itirdi axırda vətən.
Mömünə Xatından İnanc Xatına,
Bir ölkə mat qaldı iki qadına.
Bir qadın eşqilə qurulan dövlət:
Bir qadın məkrilə uçdu, nəhayət.

Θ c ə m i

(*Nizami ilə daxil olur*)

Zəmanə xatırlar Qızıl Arslanı,
Şöhrətə çatdırıldı Azərbaycanı.
Öz böyük oğlunu itirirsə xalq -
Özü başsız qalır hər şeydən qabaq.

N i z a m i

Millətin şüuru oyansın gərək,
Qorusun vətəni göz bəbəyitək.

B a ğ b a n

Çıxıb Əbubəkr ağ yolun üstə,
Gəncədən yeriyr Toğrulun üstə!

(*Əbubəkr və döyüşçülər siyirməqilinc səhnəyə daxil olurlar.*
Birinci şəkildə olduğu kimi, Salnaməçi və sağ qalan
personajlar qayıdır Mömünə xatın türbəsinin
qapılarından içəri keçirlər)

S o n

Bakı-Zaqatala

1981

Azərbaycan Respublikası Prezidenti
cənab İlham Əliyevin
Naxçıvan Muxtar Respublikasına səfərinin

PROQRAMI

Naxçıvan
12-14 may 2004 il

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Cənab İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva
Naxçıvan Muxtar Respublikasının
80 illiyi ilə əlaqədar Naxçıvana səfərləri zamanı
Nəriman Həsənzadənin “Atabəylər” pyesinə
tamaşa etmişlər (2004).**

Azərbaycan Respublikası Prezidenti
cənab İlham Əliyevin
Naxçıvan Muxtar Respublikasına səfərinin
PROQRAMI
(Naxçıvan, 12-14 may 2004 il)

14 may, Cümə

12.00	- Naxçıvan Muxtar Respublikasının
80 illiyinə həsr edilmiş yubiley
tədbirləri
13.30	- N. Həsənzadənin “Atabəylər” tarixi
dram əsərinin tamaşası
C. Məmmədquluzadə adına Naxçıvan
Dövlət Dram teatrı
17.00-19.00	- Rəsmi ziyafat
Qonaq evi

Şəkildə: Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sadri Vəsif Talbov (soldan 5-ci)
C. Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Dram Teatrında Muxtar Respublikanın 80 illik yubileyi
münasibətilə ikinci dəfə yenidən uğurla tamaşaçı qoyulmuş mənzum "Ataböylər" pyesinin müəllifi N. Həsənzadəni,
əsərin quruluşçu rejissoru M. Fəzəlihəylini və teatrın truppasını təbrik edir, onlara xoş arzularım bildirir (2004-cü il).

Naxçıvan MR. 2004-cü il. N.Həsənzadə: "Atabəylər" mənzum pyesi.
(Naxçıvan aktyorlarının iştirakılı).

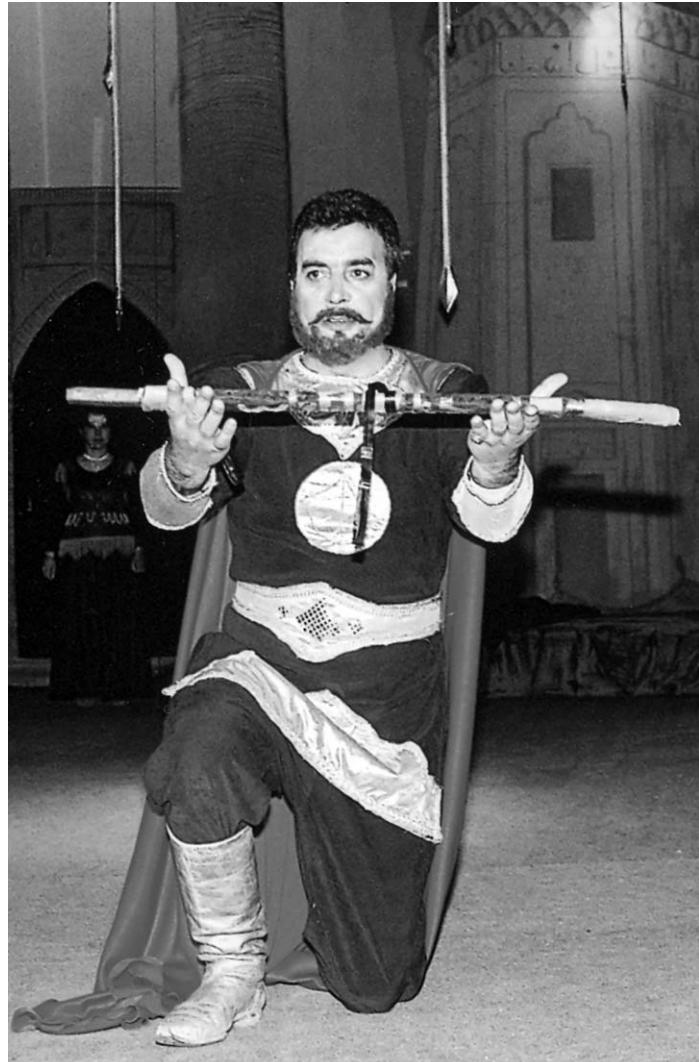
Seçilmiş əsərləri. 7 cilddə, 3-cü cild. Pyeslər

N.Həsənzadənin Naxçıvan Muxtar Respublikasına Bakıdan getmiş tamaşaçı dostları və qohumları

Naxçıvan MR.
“Atabaylar”
mənzum pyesindən
bir səhnə

Şəkildə Naxçıvan teatrı. "Atabaylər".
Azərbaycan Respublikası Xalq artisti Kamran Quliyev
Qızıl Arslan rolunda. 1999

Nəriman Həsənzadə

Şəhidi Nəşvən teatrı, "Atabəylər" tamaşasının sahne

Seçilmiş əsərləri. 7 cilddə, 3-cü cild. Pyeslər

Naxçıvan tamaşaçıları dramaturqu (N.Həsənzadə), rejissoru (M.Fərzalıbəyli) və aktyorları gülləcəklə alqışlayırlar

Азәрбајҹан ССР Мәденијјат Назирији

М. Элизбэјов адына
Ленин орденли вә Гырмызы Эмәк Бајрагы орденли
**АЗӘРБАЙЧАН ДӘВЛӘТ
АКАДЕМИК ДРАМ ТЕАТРЫ**

Б У К У Н
Нәriman HƏSƏNZADƏ

A T A B Ə J L Ə R

ИКИ ҺИССӨЛН МОНЗУМ ДРАМ

Гурулунчү режисор	— Мәрайим ФӘРЗӘЛИБӘЈӨВ (Азәрб. ССР эмәкдар иш- чеснагат хадими)
Р е с с а м	— Фуад ГАФАРОВ
Б ə т ə к а р	— Ариф МӘЛИКОВ (Азәрб. ССР халг арти- сти)

Елми мөслəнəтчи:
Академик--Зија БҮНİЛДÖV

1983/1984-йыллар мөвсүмү

ИНИТИРАК ЕДИРЛЮР:

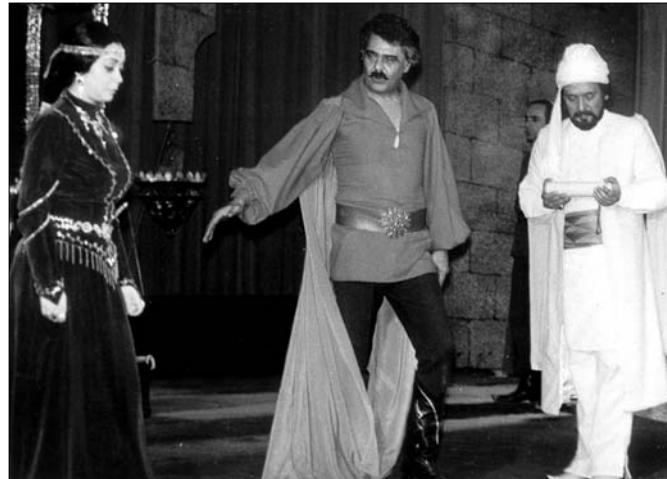
НИЗАМИН	— Намлет Ханызадэ
(Azərb, SSR əməkdar artisti, Respublika Dövlət mükafatı laureatı)
ӘЧӨМИН	— Ağşın Vəlihanov
Sadyg İbrahimbəyov
ГЫЗЫЛ АРСЛАН	— Kamal Xudaverdiyev
(Azərb, SSR əməkdar artisti)
ИНАНЫХАТЫН	— Vəfa Fətullayeva
(Azərb, SSR əməkdar artisti, Respublika Dövlət mükafatı laureatı)
Cəfurov İbrahimova
(Azərb, SSR əməkdar artisti, Respublika Dövlət mükafatı laureatı)
ТОРРНУ БӨЛ	— Rəmiz Məlikov
(Azərb, SSR əməkdar artisti, Respublika Dövlət mükafatı laureatı)
ӘБҮБЭКР	— İlham Əskərov
МАНУД	— Pərviz Bağırov
РУЗ	— Nurləddin Güliyev
АЖӘБА	— Rəmiz Novruzov
КҮЛАЧАР	— Elmiра Əshimzadə
(Azərb, SSR əməkdar artisti)
БАҒБАН	— Müstəfa Cüləjmanov
ӘБҮШОР	— Məcnun Ənəchiyəfov
ЈАДАДАМ	— İnacı Ismaïlov
(Respublika Dövlət mükafatı laureatı)
БАШКОНИЗ	— Zəfirə Şirinova
КОНИЗЛОР	— Zəmfirə Nərimanova
Səidə Güliyeva
Nalə Bağırova
Mətanət Atakiniyeva
АЛДОГДУ	— Əlvilda Çəfərov
ТАУРАЛI	— Sələh Babaev
САТМАЗ	— Mirləz Ağaев
ГҮРЛАН	— Elxan Güliyev
ЈЫХАН	— İftixar Piriyev
СОРКОРДОЛОР	— Rüstəm Əliyev
Abbas Fəhrəmanov

Nəriman Həsənzadə

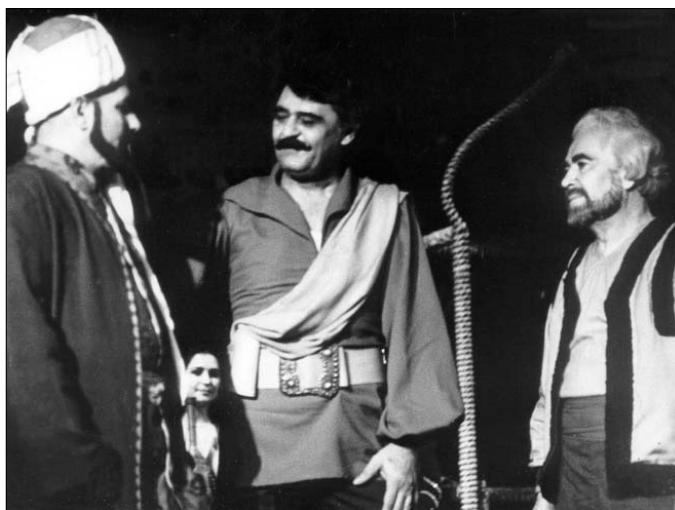

Azərbaycan Akademik Milli Teatrı.
“Atabəylər” mənzum pyesindən bir sahnə.
Şəkildə: Əməkdar artist Vəfa Fətullayeva - İnanc xatun,
Xalq artisti Ramiz Məlikov - Təogrul rollarında.

Seçilmiş əsərləri. 7 cilddə, 3-cü cild. Pyeslər

Azərbaycan Akademik Milli Teatri.
“Atabəylər” mənzum pyesindən bir səhnə.
Şəkildə: Əməkdar artist Vəfa Fətullayeva - İnanc xatun,
Xalq artistləri Kamal Xudaverdiyev - Qızıl Arslan,
Hamlet Xanızadə - Nizami Gəncəvi rollarında.

N.Həsənzadə. “Atabəylər”.
Qızıl Arslan - Kamal Xudaverdiyev,
Əcəmi - Aşın Vəlixanlı, Bağban - Mustafa Süleymanov
(foto Rasimindir)

Nəriman Həsənzadə

Azərbaycan
Akademik Milli Teatrı.
“Atabəylər” mənzum
pyesindən bir səhnə.

Şəkildə:
Elmira Haşimova - Gülaçar,
Nurəddin Quliyev - Ruz
rollarında.

НАХЧЫВАН МР МӘДӘНИЙЛƏТ НАЗИРЛИИ

*Чəлил Мəммəдгузадə адына Нахчыван Дəвлət
муслиги драм театры
Нахчыван Мuxtar Республикасының
75 иллијинə həsr olupur*

Нəriman Həsənzadə

А Т А Б Ə Џ Л Ə Р

2-hissə 12 işekildə tariхи драм

Гурулушчу режиссер – Мəраһим Фəрзəлибəјов

Азərbaycan Res. инчəsonət xadimi

Мəслəhətchi

– Иса Һəbibbəjli

Нахчыван Дəвлət universitetinin rektoru
elmlər doktoru, professor

Режиссер

– Камран Гулијев

Азərbaycan Res. xalq artisti

Гурулушчу rəssam

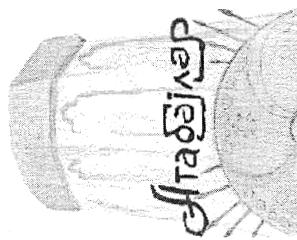
– Эбүлфəз Axundov

Мусиги tərtibatçısı – Ədalət Jynusov

Çaňankır Əliyev

1999-чү ил театр мəvscümü.

Иштиракçıları:	
Низами – Nəsimi Ağayıev (Azerbaycan Respublikası Xalq artisti)	Əlmi məsləhətçi - Akademik Zülfü Büyüğülov Əlaqəni hərəkətçisi Mündəri - Zəlalı Vəzirov (Azerbaycan Respublikası Xalq artisti)
Əcəmi – Xəlani Nusçiyev (Azerbaycan Mədəniyyət Mündəri - Kəamil İsfəndiyarov	Yurultənmiş Mündəri - Kəamil İsfəndiyarov Troupa Mündəri - Rəsmiyyət Nüsebiyyət (Azerbaycan Respublikası Xalq artisti)
Əyazlı Arslan – Kəməran Gülpisəv (Azerbaycan Respublikası Xalq artisti)	Müşəfiyyət Mündəri - Şüərə Fəskərov Təmənnanın idarəetçi eñdi - Şirzad Abutayibov (Azerbaycan Respublikası Xalq artisti)
İlinən Xatıñ – Xurəman İnaiçiyeva (Azerbaycan Respublikası Xalq artisti)	Bəsi Müəllibatçısı - İbrahim Bələliyev (Azerbaycan Respublikası Xalq artisti)
Togruł bəj – Pənah Xəmirdəliyev	Təqribi direktor - Məmməd Hürmətov
Əbüyəkəñir – Ləmər Xəlilzadə	
Mahmud – Səməz Əliyev	
Ajədo – Rəsmiyyət Nusçiyev (Azerbaycan Respublikası Xalq artisti)	
Ruz – Bəhruz Nəfərov	
Küçəçər – Elçinə Kerimova	
Abuşəhər – Şirzad Abutayibov (Azerbaycan Respublikası Xalq artisti)	
Jal adəm – Tofiq Məmmədov (Azerbaycan Respublikası Xalq artisti)	
Batban – Şüərə Alimliyev (Azerbaycan Mədəniyyət Mündəri - Kəamil İsfəndiyarov (Azerbaycan Respublikası Xalq artisti)	
Kəmiz – Külliј Turbanova	
Pərvənə – Kəsimə Novruzova	

Seçilmiş əsərləri. 7 cilddə, 3-cü cild. Pyeslər

АЗӘРБАЙЧАН ССР МӘДӘНИЙӘТ НАЗИРЛИДИ

Ч. Чаббарлы адына
Гырмызы Əmək Bağırga ordenli
КИРОВАБАД ДӨВЛӨТ ДРАМ ТЕАТРЫ

ЈЕНИ ТАМАША

Нәriman ҺӘСӘНЗАДӘ

АТАБӘЛӘР

(ИКИ ҺИССӘЛИ МӘНЗУМ ДРАМ)

Гурулушчу режиссер	— Һилал ҺӘСӘНОВ
Р ə с с а м	— Набат ГҮРБАНОВА
Б ə ст ə к а р	— Ајдын ӘЗИМОВ
Режиссер ассистенти	— Зүлфүгар БАРАТЗАДӘ (Азерб. SSR халг артисти)
	<i>З. Ərəzadə</i>

1984/1985-чи иллəр мөвсуму

РОЛЛАРЫ ИФА ЕДИРЛӨР:

НИЗАМИ	— Эләддин Аббасов (Азәрб. ССР халг артисти)
ЭЧЭМИ	— Гурбан Аббасов (Азәрб. ССР эмәкдар артисти) Рза Надиров (Азәрб. ССР эмәкдар артисти)
АТАБӘЙ ГЫЗЫЛ АРСЛАН	— Эличан Эзизов
ИНАНЧ ХАТЫН	— Пәрванә Гурбанова Фүзуләт Рзајева
ТОГРУЛ БӘЈ	— Алим Мәммәдов (Азәрб. ССР эмәкдар артисти)
ӘБҮБӘКР	— Салым Исмајлов
МАНМУД	<i>= Назим Мамедов</i>
АЖЕБА	— Елдәниز Тагыјев
РУЗ	— Гулам Әһмәдов
КҮЛАЧАР	— Күшвәр Шәрифова Ясемән Мәммәдова
ӘБҮШӘР	— Зүлфүгар Баатзадә (Азәрб. ССР халг артисти) <i>ер төхтәрл</i>
ЈАД АДАМ	— Эли Аллаһвердиев (Азәрб. ССР халг артисти)
САЛНАМӘЧИ	— Мәммәдәли Балаев
БАҒБАН	— Мәммәд Бурчәлиев (Азәрб. ССР халг артисти)
ОЗАН	— Эли Гасымов
БАШ КӘНИЗ	<i>= Ахун Гасымов</i>

POMPEYİN QAFQAZA YÜRÜŞÜ

(Dramatik xronika)

— 1997 —

İŞTİRAK EDIRLƏR:

<i>Çar Uruz</i>	– Alban çarı
<i>Çar Artak</i>	– İberiya knyazı
<i>Qasid</i>	– Alban çarının qardaşı, sərkərdə
<i>İlkcan</i>	– Qasidin nişanlısı
<i>Məlikə Aydan</i>	– Çar Uruzun anası və məsləhətçisi
<i>Çapar</i>	– Cəngavər
<i>Qney Pompey</i>	– Roma sərkərdəsi, baş komandan
<i>Feofan</i>	– Pompeyin tarixçisi
<i>II Tiqrən</i>	– Ermənistən çarı
<i>Şahzadə Tiqrən</i>	– Ermənistən çarının oğlu

*Əsgərlər, elçilər, Roma əsgəri, erməni bələdçisi, gladiatori lar.
Hadisələr e.ə. I əsrin 66-62-ci illərində Qafqazda baş verir.*

Qədimdə, Roma senatının qərarı ilə böyük sərkərdə Qney Pompey qırx-qırx iki yaşlarında (e.ə. 106-ci ildə doğulmuşdur) bizim eradan qabaq birinci əsrin 66-62-ci illərində Qafqaza güclü qoşun yeridir. Məqsədi "Böyük Ermənistən" deyilən dövləti işgal etmək, əslində isə Pont hökmətləri Mitridati aradan götürmək idi. Mitridat II Tiqrən qaynatası idi. Roma imperiyasının da barışmaz düşməniydi.

Adətən Pompeyin adı qullar dünyasında həmişə Yuli Sezarla, Krassla yanaşı çəkilmiş və onların arasında birincilik uğrunda gizli rəqabət getmişdir.

Pompey Krassla birlikdə məşhur Spartak hərəkatını amansızcasına yatırıldıqdan (*müasirləri Krassın üstünlüyünü xüsusi qeyd edirlər* – H.N.) cəmi bir neçə il sonra Qafqaza gəlir.

Hücumun ilk günlərindən Ermənistən şahzadəsi gənc Tiqrən Pompeyə bələdçilik edir, atası II Böyük Tiqrən isə taxt-tacından ehtiyat edərək, Pompeyin hərbi düşərgəsinə gedir, tacını onun ayaqlarına atr, qeydsiz-şərtsiz təslim olduğunu bildirir. Pont hökmətləri Mitridat yaxın müttəfiqi və kürəkəni II Tiqrən tərəfindən başına külli miqdarda pul ayrıldığıını eşidərkən Kolxidaya qaçır. Pompey onu təqib edir; Azərbaycanın indiki Qazax və Ağstafa bölgələrində Kür çayını keçmək istədikdə Alban və İberiya çarlıqlarının böyük müqavimətinə rast gəlir.

Albanlar və iberlər Pompeyə girov versələr də, Ermənistən kimi Romanın vassalına çevriləmir, Alban çarı Uruzun və İberiya knyazı Artakın sarsılmaz dostluğu sayəsində müstəqil dövlətçiliklərini saxlayırlar.

Hadisələri doğru-düzgün işıqlandıran antik və müasir tədqiqatçı alımların, yazıçılardan, tarixçilərin verdikləri yığcam məlumat belədir.

MÜƏLLİF

* * *

*...Qazın bu torpağı, hər qatı qandı,
hər uçuq başdaşı bir qəhrəmandı...
...Hər qaya üstündə bir yazı qaldı,
El köçdü... hər toyun bir yası qaldı...*

* * *

I HİSSƏ

I şəkil

*Qaranlıq səhnədə əllərində məşəl tutan adamlar keçir.
Onlardan biri — Çapar tamaşaçılara müraciət edir.*

ÇAPAR

Qazın bu torpağı, hər qatı qandı,
Hər uçuq baş daşı bir qəhrəmandı.
Döyüşlər, qırğınlar adiləşdilər,
Ot üstən ot bitdi... vidalaşdılar.
Hər qaya üstündə bir yazı qaldı,
El köcdü... hər toyun bir yası qaldı.
Burda haray çəkən Prometeydi, -
Qafqaz tanımadı Qafqaz oğlunu.
Qanla yazılsa da, tarix gileydi,
Çarmixa çəkdilər gör harda onu?
Dağlar - ilk insanın mağarasıymış,
Kür çayı - Daşqının son məcrasıymış.
Tufanda burdaymış Nuhun gəmisi,
Qafqaz hey?! Dünyanın ilk möcüzəsi.

(pauza)

Roma hədələyir Kürreyi-ərzi,
Dünyanı tutmaqdı qəsdi-qərəzi.
Qafqaza göndərib Pompeyi Senat,
Romaya düşməndi Pontda Mitridat.
Tiqrən şah əksinə, bir məqam güdür,
Pompeylə görüşə hazırlıq görür.

*Uzaqdan şeypur səsləri eşidilir. Pompey svitasi ilə daxil olur.
Çapar gizlənib qulaq asır.*

POMPEY

Ordumuz hünərlə keçdi Arazi,
Roma fəth eləyir vəhşi Qafqazı.
Qayada şimşək var, buludda tufan,

(yanında şahzadə Tiqrani göstərir)

Bizə bələdçidir şahzadə Tiqrən.
Gözəl qarşılıdı Pompeyi Qafqaz,
Burda çadır qurun, dincələk bir az.
Dünyanın ən uzaq nöqtəsindəyik,
dünyanın ən uca zirvəsindəyik.
Burda qartalların isti yuvası,
bəbir çalası var, şir mağarası.

FEOFAN

(daxil olur)

Görüşə gəlibdi, böyük hökmədar,
İkinci şah Tiqrən, külli-ixtiyar.

POMPEY

Birbaşa çadırı, belə lap qəfil?..

FEOFAN

Dedi ki, saraydı, bu çadır deyil.
Çadır orda qaldı taxtı-tac ilə,
Saraya gəlmışəm ehtiyac ilə.

(*Pompeylə şahzadə Tiqrən heyrətlə baxışırlar.
Şahzadə narazıdır.*)

Dedim hökmdarsan, dəyişdi tamam,
Hökmdar Pompeydi, dedi mən qulam.

POMPEY

Böyük Ermənistən, ya qarlı Qafqaz,
Hərbi düşərgədə çadira sığmaz.
Qoy gəlsin, onsuz da görüşməliydik,
İkinci Tiqrənla döyüşməliydik.

(*Feofan çıxır, İkinci böyük Tiqrən daxil olur,
Pompeyin ayaqlarına baş əyir*)

POMPEY

Qalx qoca, bu qədər əyilməz insan,
Böyük Ermənistən, İkinci Tiqrən!

İKİNCİ TİQRAN

Sənin hüzuruna gəlib baş əymək,
Başın ucalığı sayılsın gərək.

POMPEY

Romada Tiqrəni tanıyor Senat.

(*pauza*)

Pontdan deyirlər ki, qaçıb Mitridat?

İKİNCİ TİQRAN

Mənim qaynatamdı Pont hökmdarı,
Gizli axtarıram mən o qəddarı.
Romaya təhlükə törədə bilməz,
O başqa şahları öyrədə bilməz.

(əlində tutduğu qızıl tacı Pompeyə təqdim edir)

Bu tac hədiyyədir, Tiqrən şah əsir,
Sarayım günahkar, özüm müqəssir.
Sənə qul oluram bu gündən belə,
yanına şah gəlib qul xahişilə.
Qılınc gətirmişəm mən hələ, Pompey,
boynumu vursunlar, əmr elə, Pompey.

(əyilir, onu qaldırırlar. Gətirdiyi hədiyyələri
bir-bir təqdim edir)

ÇAPAR

(kənara)

Gəlib işgalçiya qul oldu Tiqrən,
yəqin, şah taxtında qulmuş oturan?

İKİNCİ TİQRAN

Üzük ululardan qalib yadigar,
üzük səndə olsa, daha xoş olar.
Qızıl kəmərimdə başqa bir ovsun,
atın yəhərində üzəngin olsun.
Qılınc qurşamağı tərgitdim, inan,
sənin hüzuruna gəldiyim andan.

Sarayı qorunur daha bir əsgər,
Pompey hifz eləsə, kifayət edər.
heç kim deyə bilməz Pompeyə, kimsən?
mən taxt sahibiyəm, sən sahibimsən.
Dövlət qərar tutub bir xəzinədə,
qıflı məndədir, açarı səndə.
Sənə tale verib bu səxavəti,
Pompey əbədidir, biz müvəqqəti.
Sənin hünərinlə susdu Spartak,
qulları qətl etdin neçə il qabaq.
Tutdun Afrikani, Avropanı sən,
çadırın — senatdı, düşərgən vətən.

(yenidən Pompeyin ayağına əyilir)

POMPEY

Yox, yox əyilməsin gərək hökmdar.

İKİNCİ TİQRAN

Pompey hökmdardı, Tiqrən günahkar.

POMPEY

Böyük Ermənistən ümid doğurur,

İKİNCİ TİQRAN

Sən ayaq basdinsa, o böyük olur.

ÇAPAR

(kənara)

Verdi bir ölkənin nəyi varsa, şah,
taxtını Pompeydən satın alacaq.

POMPEY

Bəyəndim mən səni bu gündən belə,
özün öz ölkənə hakimlik elə.
Ayrılsın qoşuna yeddi min talant,
hər seçmə ilxıdan xüsusi bir at.
Sonra, hər əsgərə ayrıca maaş,
sənin ərazində dayansın savaş.
Mənim bələdçimdi Şahzadə Tiqrən,
o da Sofenaya yeni hökmran!

(sağında və solunda İkinci Tiqrənla Şahzadə Tiqrəni
əyləşdirir və salona müraciət edir)

Biri bələdçimdi, o biri məhrəm,
hansına tac düşür?

(tacı əlində oynadır)

Sahibi mənəm.
Didir bir-birini atayla oğul,
hökmdar bir quldu, Şahzadə bir qul.
İnsanın çiyinində baş özu tacdı,
niyə o xəbisdi, o gözüacdı!?

Bunun ölümünə o rəvac verir,
onun ölümünə bu daş-qاش verir.
Ulu sarayların iç üzü budur.

(pauza)

Lakin Uruz məğrur, Artak da məğrur.

(*tacı şahin başına qoyur, Şahzadə narazı qalır*)

İKİNCİ TİQRAN

Sənə itaətdi bütün həyatım,
bütün Ermənistən, əslim, soyadım.
İtaət eləyib insan həmişə,
batan günəşə yox,—

(*özünü göstərir*)

Çıxan günəşə.

(*Pompeyi göstərir*)

BƏLƏDÇİ

(*kənara*)

Şah burda Pompeyə təzim eləyir,
orda da Uruza qardaşam deyir.
Pompeyi aldadır İkinci Tiqrən,
hərbi müqavilə istəyir ondan:
qalib bir ölkəylə məğlub bir ölkə?!
Albana, İberə qarşısı bəlkə.
Roma, Ermənistən... udan uduzur,
Şahzadə deyinir, Tiqrən şah susur.
Xəyanət toxumu səpir torpağa,
xəyanət bitəcək bu yerdən daha.

(*işıq sönür və yanır*)

II ŞƏKİL

*Qədim dövr Azərbaycan. Kür çayının sahili.
Bulaq başında Günəş qarşılayan qızların şərqisi.*

Var ol, ey ulu qüvvət,
Sən ey ulu məhəbbət.
Gün doğar, aydınlıq olar,
obaşdan oyan, ay gəlin.
Yuyun şəfəqlər içində,
Günəşə boylan, ay gəlin.

QASİD

(daxil olur, şərqiyə qulaq asır)

Göyün nemətisən, yerin sərvəti,
ey Günəş, sən qurdun bütün xilqəti.
Yerdə natəmizlik içində insan,
təmizik istəyir ulu Tanrıdan.
Dərk edə bilsəydi özünü bəşər,
nə hiylə qalardı insanda, nə şər.

İLKCAN

(daxil olur)

Günəş də Qasidə məsləhət verir,
göy ruzu paylayır, yer nemət verir.
ey Günəş, ey Tanrı...

QASİD

İlkcan, bir dayan,
Günəşlə görüşə çıxmışdım, inan.
Sən bir az gecikdin.

İLKCAN

Gecikmək olmaz?

QASİD

Qızlarda iki dil, bir ürək olmaz.
Qızlar, qadınlar da istəsə əgər,
Kişidə bir gücü iki güc eylər.

İLKCAN

Səni sevdiyimdən çox sevirəm mən,
Eh, dilim dolaşır.

QASİD

Xoşdur nə desən.

İLKCAN

Qasid, nədir məhəbbət?

QASİD

Əsən meh, durulan su,
körpə kəkliyin səsi.
Zirvədə Qara quşun
qəfil qıyya çəkməsi.

Bir az küsüb deyinmək,
sonra doyunca gülmək.
Divar kimi hörülmək,
tikiş kimi sökülmək.
Bir də nərgiz qarışiq
saçlarına bükülmək.
Yanında səndən ötrü
yanıb, yanıb tökülmək.

İLKCAN

(*kənara*)

İlahi, gör nələr var
hər sözün mənasında.
İlkcan, get bax özünə,
o qəlbin aynasında.

QASİD

İlkcan, nədir məhəbbət?

İLKCAN

Şir görən maral kimi,
səni görəndə çəşmaq.
Sırrımı səndən sənə,
öz içimdə danışmaq.
Böyük kimi dinləmək,
uşaq kimi dözməmək.
Arzusu - yarı görmək,
adəti - yol gözləmək.
Dindirsən - hey küsülü,
amma heç vaxt küsməmək.

Kimdi əvəzsiz olan,
ya da ən əziz olan? -
adını qoyan, yaxud
adını çəkən oğlan?!

QASİD

İlkcan, əzizim mənim,
ən əvəzsizim mənim.
Uçub qonduq budağa
biz iki bülbül kimi.
İki nəğmə oxuduq,
amma bir könül kimi.

(Qasid öpmək istəyir, İlkcan qaçıır)

Ovçu qovar, ceyran qaçar,
qovan qovar, qaçan qaçar.
Qaç, tutum.

İLKCAN

Nə çoxdu çöllərdə ceyran,
qaç tut, cəngavərsən.

(qaçmaq istəyir, Qasid tutur)

QASİD

Sən lira çalan.
Zərif barmaqların şirin dili var,
dənizin nə özü, nə sahili var,
ləpələr yanında piçıldıqları,
Ceyranlar Qasiddən qorxub qaçırlar.

Tutdum ceyranların ən gözəlini,
Sarayın həm qızı, həm də gəlini.
Mənim göbəkkəsməm... südün təmizdir,
Atropat dövründən adətimizdir.

İLKCAN

(*fikirli*)

Qasid, ürəyimə damıb elə bil,
bu sevinc elə bil mənimki deyil.

QASİD

Sən lap darıxıbsan.

İLKCAN

Qasid, nə bilim,
bütün qadınların - deyir ki, babam -
guya ağızı faldı, ürəyi tilsim.
Qadın fəlakəti qabaqca duyur,
alna yazılını qadın oxuyur.

QASİD

Qadınlar... qızlar da istəsə əğər,
kişidə bir gücü iki güc eylər.

(*İlkcan sevinir və səs gələn tərəfə boylanırlar*)

Məlikə Aydandı, anam, deyəsən,
İlkcan, doyunca gül, bax belə, əhsən.

MƏLİKƏ AYDAN

(daxil olur)

Sabah toyunuzdu, gözəl sabahlar,
çarlar, şahzadələr, əziz qonaqlar
Alban sarayına buyuracaqdı.
Ay, Günəş Allahdı, torpaq ocaqdı.
Dilim duaçıdı, nəfəsim ovsun,
Çar Uruz taxtında bərqərar olsun.

ÇAPAR

(daxil olur, kənara)

Çarın qardaşıdı Qasid, mehriban,
əsl cəngavərdi, qorxmaz qəhrəman.
Ağilli İlkcanın nişanlısıdı,
Qasid xoşbəxt olsun...
Saray qızıdı.

MƏLİKƏ AYDAN

Çar Uruz ovdadı, indi qayıdar,
gərək gecikməsin bu gün qonaqlar.
Qonşu Gürcüstandan, Ermənistandan,
Çar Artak gələcək, Şahzadə Tiqrən.
Gərək xeyir işi çıxardaq əldən,
şər gəlir həmişə gözlənilmədən.

İ s i q s ö n ü r

III ŞƏKİL

*Alban sarayı. Məlikə Aydan, çar Uruz, çar Artak,
onların şəxsi xidmətçiləri daxil olurlar.*

MƏLİKƏ AYDAN

Gəlib yetişmədi şahzadə Tiqran,
saray narahatdı, Uruz nigaran.

ÇAR URUZ

(*təmkinli*)

Şahzadə incikdi şah atasından,
əl çəkmir taxt-tac iddiasından.

ÇAR ARTAK

Şahzadə şahanə söz verməliydi,
qapıdan birinci o girməliydi.

MƏLİKƏ AYDAN

Çar Artak — Uruzun əziz qardaşı,
iki çıyın kimi durun yanaşı.

(*Qızıl-gümüş kasalarda və naxışlı təkə buynuzlarında şərbət gətirirlər, qədəhələri qaldırırlar. İlkcan lira çalır*).)

ÇAR ARTAK

(*zarafatyana*)

Barmaqlar ovsunlu, tilsimli dastan,
Qasid, könül verib, könül alıbsan.

MƏLİKƏ AYDAN

(*ərkyana*)

Çarlar toya gəlib, oynasın gərək,
Qasid də oynasın.

ÇAR URUZ

Qasid, mübarək.

ÇAR ARTAK

Qasid, ağbirçəklər cəhrə əyirər,
ipliyi, saplığı yerbəyer eylər.
Bizim dağlarda da nazik çıqırlar,
ip təki uzanıb yola çıxırlar.
İlkcan gəlnimizdi, Qasid bəyimiz,
Çar Uruz, bizim də bir təklifimiz:

(*pauza*)

Keçsin Gürcüstana toyun davamı,
orda da keçirək gözəl bayramı.
Gürcu adətilə dolsun qədəhlər,
sarayda rəqs etsin qızlar-gəlinlər.
Oğullar düzülsün çiyin-çiyinə,
atalar qayıtsın ilk gəncliyinə.
Orda fişəng ataq, orda at çapaq,
bu eşqin oduna biz də qızınaq.
Kür çayı uzanıb keçir aradan,
biz onu lent kimi kəsək yaridan.
Gedişin-gelişin açılsın yolu,
Çar Uruz Qafqazın qəhrəman oğlu.

(alqış sədaları)

ÇAR URUZ

Bu elə təklifdi, yox demək olmaz,
bu elə görüşdü, gözlətmək olmaz.
Qasidin həyatı sevdalı olsun,
İlkcanın ayağı sayalı olsun.
Kür — Ozan babadı, çalıb-oxuyur,
bir ana dilini iki xalq duyur.
Bizə mehribandı səsi-sədası,
Qafqaz qartalıdır İber knyazı.

(alqış qopur, yenidən rəqs havaları. Çapar daxil olur. Çar Uruz və Məlikə Aydan onu görüb bir az kənara çəkilirlər ki, Çaparla ayrıca görüşsünlər).

ÇAR ARTAK

Qasid, ağbirçəklər cəhrə əyirər,
ipliyi, saplığı yerbəyer eylər.
Bizim dağlarda da nazik ciğirlər,
ip təki uzanıb yola çıxırlar.
Mən də ciğirləri o cəhrəsayaq,
əyirdim, sarıdım toyundan qabaq.
Doladım atının ayaqlarına,
dörd dükçə gətirdim qardaş toyuna.

ÇAR URUZ

Qasid, tapmacanı tapan qoçaqdı.

QASİD

(*pauza*)

Atın dırnaqları, dördü də ağıdı,
dörd dükçə kimidir.

ÇAR URUZ

Nə deyir, Artak?

ÇAR ARTAK

(*alqışlayır*)

İndi ki, belədir, gərək oynayaq.

(*rəqs edirlər*)

ÇAPAR

(çar Uruza)

Roma orduları keçib sərhəddi,
dağıdır yollarda bərəni-bəndi.
Qaçış şah Mitridat, şah adamları,
qırıb xəstələri, yaralıları.
Zəhər paylayıbdi özü sonradan,
hər kim əsir düşsə, içsin o zaman.
Otuz min piyada qılinc oynadan,
on iki min atlı qaçış qabaqdan.
Bələdçilik edir şahzadə Tigran,
taxt-tac istəyir şah atasından.

ÇAR URUZ

(təəccübələ)

Necə?! bir də danış, bələdçi kimdi?

ÇAPAR

Şahzadə Tigran...

ÇAR URUZ

Şahzadə bu qədər korafəhimdi?.
O ki, xain çıxır Ermənistana,
hələ bizim saray qalsın bir yana.

ÇAPAR

Şahzadə göstərib bizim yolları,
qızışış romanın vəhşi qulları.

Pompeylə birləşib İkinci Tiqrən,
Pompey də razılıq eləyib ondan.
Sonra pul ayırib şah özü şəxsən,
Sofen şahlığının xəzinəsindən:
Pompey ordusunu yemləmək üçün,
dəyən ziyanları ödəmək üçün.
Şahzadə dözməyib, təhqir eləyib,
Şahlıq və xəzinə mənimdir, deyib.
Şahzadə deyib ki, mən də hər nəyəm,
başqa romalıya xidmət edərəm.

ÇAR ARTAK

Atası Tiqrənla şahzadə Tiqrən
əslində düşməndi, mən tanıyandan.

ÇAR URUZ

(təmkinlə)

Sarayda gözlədik biz şahzadəni,
o öz vətənində satdı vətəni.
Həyatı şübhəli, andı xəyanət,
necə xəlq edibdi onu təbiət?

(təmkinli)

Troya ən böyük bir dövlət idi,
orda da şahzadə xəyanət etdi.
Bir ölkə dağıldı bir qeyrət üstə.

(pauza)

Yüz hiylə qurulur bir niyyət üstə.
Tiqrən bələdçidir... oğul və ata.
Cavab verəcəklər min il sonra da.
Gedib istədiyin bir yeri qazsan,
görürsən üstü kül, altı soxulcan.
Torpaqda sürünen kərtənkələlər,
hər fəsil dəyişib bir rəngə girər.
Amma xəyanətin yoxdur əsası,
insanda qalmayırlar insan qisasi.

ÇAPAR

(*kənara*)

Uruz bu sevdadan pərişan çıxıb,
kimə dost demişdi, o düşmən çıxıb.

CAR ARTAK

İber çarlığıdı Kürün o tayı,
Kürün bu tayında Alban sarayı.
Taledir səsləyən üzüküləyə ,
əl-ələ qardaşlar, kürək-kürəyə
Bütün İberiya, bütün Gürcüstan,
səfərbərlik edir günü sabahdan.
Alban ordusuyla İber ordusu,
elə ki, birləşdi, yoxdu qorxusu.

MƏLİKƏ AYDAN

Ulu babaları unutmaq olmaz,
and için, bir anda möhtacdı Qafqaz.
Dağ dağa söykənsə, sel yuya bilməz,
ayrılısa, el-eli qoruya bilməz.
Sizin dostluğunuz, qardaşlığınız,
Sizin gücünüzdü, bizim arxamız.

*(Uruzla Artak xəncərlərini çıxarıb biləklərini çərtir və
bir-birinə yapışdırırlar. Qanları bir-birlərinin damarlarına
axır. Onları alqışlayırlar.)*

ÇAR URUZ

(təmkinli)

Demişdim hər yanda yansın məşəllər,
söndürün, Pompeyi qovana qədər.
Zülməti zülmətlə biz qarşılıayaq,
bizim gözümüzə işıqdı torpaq.
Məlikə, dəyişmir amma qərarım,
məclisə xoş gəlib mənim dostlarım.
İlkcanın gözünə qəm ələnməsin,
Qasidin ürəyi zədələnməsin.
Bu gün toy çalınsın, sabah da şeypur,
ordu qabağında Çar Uruz durur.

(hami alqışlayır)

İşiq sönür və yanır. Şeypur səsi. Pompey svitasi
ilə daxil olur.

POMPEY

(Çapar kənardan qulaq asır)

Gecə Kolxidaya qaçıb Mitridat,
evində gizlədir onu camaat.
Pontdan – dəstəsilə Ermənistana,
sonra İberiya yol verib ona.

(yanındakılara göstəriş verir)

Elçilər ayırin iki-üç nəfər,
saraya göndərin, geçikməsinlər.
Çar Uruz... icazə versin o bizə,
Alban torpağından keçək.

FEOFAN

İcazə?

POMPEY

Hərbi güzəştdi bu, etikamız var,
sonra nə eləsək, tam haqqımız var.
Albanlar buraya yəqin bir zaman,
Romadan köçüblər, İtaliyadan,
Alban şəhərindən... əcdadlarımız...

FEOFAN

Yox, Pompey, adları oxşardı yalnız.
Gəmilər göndərib bir vaxt İsgəndər,
bir yanı Kür çayı, bir yanı Xəzər,
böyük Albaniya — silsilə dağlar,
Patroklun iri bir xəritəsi var.

POMPEY

İsgəndər görmədi onda Qafqazı.

FEOFAN

Sənə minnətdardı Ellin dünyası.
Pompey, Albanların çarlığı Uruz,
deyirlər məğrurdu.

POMPEY

Yəqin qorxdunuz.
Burda deyirlərsə, bəd xəbər deyil,
bu çarlar Kir deyil, İsgəndər deyil.
Onlar teatrda çar ola bilər,
çarların əksidir, əslə deyillər.

(yanındakılara göstəriş verir)

Yollarda, izlərdə keşikçi dursun,
çaşşın kəşfiyyatı görək Uruzun.
Nə qədər çalışıb düşsə də əldən,
kəşfiyyat baş açmaz hərbi hiylədən.

FEOFAN

Düşmənin üstünü qəfildən almaq,
Pompeyin kəşfidir hücumdan qabaq.

POMPEY

Qaf dağı... Esxilin yazdığı əsər,
burda Prometeyi zəncirləyiblər.
Mələklər, iblislər burda görüşür,
burda qar ərimir, qara qurd düşür.

Deyirlər qədimdən burda yer yanır,
torpaq buxarlanır, su alovlanır.
Qayalar yaxındır Aya, Ulduza,
indi biz yaxınıq – Roma – Qafqaza.
Keçdim mən yürüşlə Arazdan bəri,
əzdim tayfaları, qəbilələri.
Arı sürüsüydü üstümə gələn,
çalırdı, sancırdı hər bir tərəfdən.
Bir ara vermirdi o gecə-gündüz.

(*pauza*)

Hünərsiz bir ölkə məhkumdu, sözsüz.

İ ş i q s ö n ü r

IV ŞƏKİL

(Çaparın Pompeylə görüşü. Kürün sahilində mağaraya bənzər bir yer.)

ÇAPAR

(daxil olur, kənara)

Pompey, Yuli Sezar, bir də ki, Krass,—
üç sütun durduqca Roma basılmaz.
Pompey yer üzünə meydan oxuyur,
abad şəhərləri xərabə qoyur.
Deyirlər Pompeytək bəxti gətirən,
nə sərkərdə olub, nə başqa tiran.
Krass Spartakı vurub arxadan.
Pompey şərik çıxıb ona sonradan.
Ona "Böyük Maqn" Roma ad qoyub,
amma atasına lənət oxuyub.
Qorxduğu — bəlkə də Pontda Mitridat.—
Pompey əsəbidir, Roma narahat.

(Pompey svitasi ilə daxil olur)

POMPEY

(Çaparı nəzərdə tutaraq)

Yəqin bələdçisən.

ÇAPAR

Bələdçi?.. çətin...
Cəzası ağırdı o xəyanətin.
Bizdə bir misal var: böyük adamlar
bələdçi axtarmaz, bələdçi olar.

POMPEY

Burda düşmənimdi Pont hökmdarı,
onun nə haqqı var, nə ixtiyarı.

ÇAPAR

Qafqazda albanlar, bir də iberlər,
dostdurlar qədimdən indiyə qədər.
Bax, bu qayalara, uca dağlara,
təbiət xasiyyət verib onlara?
Gizlənir Pompeydən Pont hökmdarı,
gecəli-gündüzlü yoxdu qərarı.

POMPEY

Bəs Tiqrən, bəs böyük bir Ermənistən?!

ÇAPAR

Bizə xain çıxıb o binə-başdan.
Qafqazda yer tapıb yaşasalar da,
Qafqaz xasiyyəti yoxdur onlarda.
Bizim yanımızda bizə dost deyir,
yadelli gələndə ona baş əyir.

(pauza)

Pompey, hər xörəyin bir kəfi olar,
xörəyin özü yox, kəfidir onlar.
Satqındı, qorxaqdı, yaltaqdı Tiqrən,
Pompeyə, Romaya dost olmaz ondan.

POMPEY

Böyük dövlətlərə dost gərək deyil,
qorxu kifayətdi...

(pauza)

Tiqrən tək deyil.

ÇAPAR

Biz də tək deyilik, Pompey, şübhəsiz,
azsaylı olsaq da, çoxdu çəkimiz.
Pompey də böyükdü, birinci əsgər!
Böyüklük göstərsin gərək böyüklər.

POMPEY

Böyüklük?!

ÇAPAR

Qafqazdan çək qoşunları,
dağlarda qıracaq Qafqaz onları.

POMPEY

Albanlar, İberlər qorxub qaçarlar!
Bu əldəqayırma, balaca çarlar!
Pompeyin Qafqaza yürüşü bir vaxt,
Qafqaz tarixində xatirlanacaq.

ÇAPAR

Düşməni — mərdlərin qılinci ilə,
Dostu — at belində yapıcı ilə.
Belədir əzəldən dağlı adəti,
dağlar özü verib bu təbiəti.

POMPEY

Bəs hanı qılincın, bir hünər göstər.

ÇAPAR

Hünəri qılincsiz göstəribdilər.

POMPEY

Bir də təkrar elə sən bu kəlamı,
qılincsiz, qalxansız hünər olarmı?!
Bu fikir təzədir məndən ötəri,
qılınclar qoruyur qalib əsgəri.

ÇAPAR

Gedir bu dunyadan qılinc yarası,
getmir söz yarası...

POMPEY

Nədir mənası?.

ÇAPAR

Pompey, bir insan var, bir heyvan olur, –
sözdən yaralanan, söz qanan olur.
Pələngə, ya şirə söz kar eləməz...

(iki mənalı)

Pompey dediyimi inkar eləməz!

POMPEY

(kənara)

Dünyadan nə qədər daş-qas gətirdim,
gecə tapdığımı gündüz itirdim.
Orduya payladım var-dövlətimi,
göstərdim dünyaya öz qüdrətimi.
Adı bir albanın dediyi kəlam,
burda heyran qoydu, məni, danmiram.
Qafqazı tanıdı, bələdçim oldu,
ancaq heç bilmədim özü kim oldu.

ÇAPAR

Burda oğullar var, Pompey, oğullar,
təkbətək orduyla üz-üzə durar.

POMPEY

Onun biri mənəm, yəqin biri sən.

ÇAPAR

Mən kiməm, nə gəlir mənim əlimdən!
Tutub yer üzünü şöhrətin, adın,
ölkələr fəth etdin, şəhərlər aldın.
Çıxdı pişvazına tağlı saraylar,
ağır qərarını dinlədi şahlar.
Yerdə bilmədilər, gələn gurultu,
göydə ildirimdi, ya vəhşi ordu?.
Məğrurlar öündə məğrur səs oldun,
sən əydin, sən özün əyilməz oldun.
Lakin, bu kainat tək sənin deyil,
dünya Allahındı, bəndənin deyil.
Meşədə yaşayır bayquşla bülbül,
şir, ceyran, ya qartal min il, milyon il.
Niyə heyvanların dili yox ikən,
dil tapıb yaşayır belə qədimdən?
İnsan öz əslinə oxşaya bilmir,
dili var, dil tapıb yaşaya bilmir?.
Səmada Günəş var, ulduz var, Ay var,
göydən üstümüzə tökülmür onlar.
Orda da bir mizan, bir qayda-qanun,
Dostudur Ay oğlu, Günəş oğlunun.
Niyə bu yerdə də nüfuz olmasın,
niyə Pompey olsun, Uruz olmasın?
Niyə senat qalxsın, elan eləsin,
Pompey Mitridata divan eləsin?
Yaşaya bilməzmi başqa ölkələr,
niyə bir başçıya baş əysin bəşər?

POMPEY

(təmkinli)

İnsan cilidində insan olmayan
nə qədər canlı var, yerdə yaşayın.
Hələ çox fərmanlar yazılmalıdır,
onlar ölməlidir, asılmalıdır.
Cəmiyyət — bir göldü, qoşun bir külək,
O külək əsməsə, göl kiflənəcək.
Bağban ağacları darayı tamam,
kəsməsə, bilir ki, quruyar tamam.
Yox, Çapar... ən qədim fəlsəfi fikir,
Sənin sözlərini təkzib eləyir.

ÇAPAR

Demək, gələcəkdə, bundan sonra da,
İnsan qırılacaq hələ dünyada?
İnsanlar yaxşıdır, münasibət var,
yüz il yaşasa da, bir axırət var.

(pauza)

POMPEY

Gələcək ölçündür, mizan-tərəzi,
Misqalla çəkəcək qəsdi-qərəzi.
Mənim xidmətimi o inkar etməz,
Qılınc qurşayana qanun kar etməz.

İ ş ı q s ö n ü r

V ŞƏKİL

(*Köhnə qəbristanı*)

BƏLƏDÇİ

Axber, gəl əyləşib dincələk bir az,
ölüdən diriyə xata toxunmaz.
Qoy orda vuruşsun Pompeylə Uruz,
Uruz düşmənimiz, Pompey dostumuz.
Gəl, eşək, qəbirlər dövlətdi-vardı,
Heyif, pis qazıblar, divarı dardı.

ƏSGƏR

Biz də ölücəyik yəqin bir zaman.

BƏLƏDÇİ

Sən də ölücəksən, nə darixırsan?

ƏSGƏR

Yəni qəbristanda adı bir qəbir?

BƏLƏDÇİ

Qəbir olacaqsan, dünya belədir.

ƏSGƏR

Bizi də udacaq bu qara torpaq.

BƏLƏDÇİ

Səni də udacaq, darıxmaancaq.

ƏSGƏR

İnsanın axırı gör nədi, dəhşət.

BƏLƏDÇİ

Sənin də axırın beləymış əlbət.

ƏSGƏR

Əbədi gedirik: cənnət, cəhənnəm.

BƏLƏDÇİ

Sən get cəhənnəmə, mən sonra gəlləm.
Sən orda cənnətin yolunu öyrən,
burda bələdçi mən, axırətdə sən.

ƏSGƏR

(*qəbri nizə ilə eşələyir və qorxub çəkilir.*)

Baş daşı elə bil boynunu burub,
hər qəbir üstündə keşikçi durub.
Gör harda salıblar qəbristanlığı,
cığırlar — soyulmuş ilan qabığı.

BƏLƏDÇİ

Bir evin başçısı ölürsə əgər,
nəyi var, özüylə dəfn eləyirlər.
Qızılı, daş-qaşı, varı, dövləti.

ƏSGƏR

İlişdi deyəsən.

BƏLƏDÇİ

Qəbrin qiyməti
insanın özündən qiymətli olur.

ƏSGƏR

Bizim əvvəl-axır sonumuz budur.

BƏLƏDÇİ

Burda filosofluq eləmə, axmaq,
onlar göyə baxdı, sən qəbirə bax.

ƏSGƏR

İlişdi deyəsən.

BƏLƏDÇİ

Küpədir, dayan,
qızılla doludur, sən sindirarsan.

ƏSGƏR

Mən tapdım, mənimdir hamısı tamam,
burdan qayıdanda bir mülk alaram:
içində hovuzu, bağçası, bağlı...

BƏLƏDÇİ

(*kənarda Çaparı görür*)

O kimdi, tökülüb qası-qabağı?
Var-dövlət axtarır yəqin o hərif,
bizim gözümüzdən orda gizlənib.

ÇAPAR

(*daxil olur*)

Bizə babalardan qalıb bu torpaq,
biz də... ölenəcən gərək qoruyaq.

BƏLƏDÇİ

Ey, orda sən kimsən?

ÇAPAR

Dağlıyam, burdan.

BƏLƏDÇİ

Qızıl axtaransan?

ÇAPAR

Yox, qəbir qazan.

(*kənara*)

Biri ermənidı, biri romalı,
bu da havalıdı, o da havalı.
Bələdçilik edir ona binamus.

(*kənara*)

Böyük Ermənistən... Çapar, hələ sus.

(*ucadan*)

Ölümüz düşübdü, qəbir qazıram,
bizim tayfamızın başçısı, babam.

BƏLƏDÇİ

Qızılı, daş-qası, yəqin nəyi var,
özüylə bərabər basdıracaqlar?

(*kənara*)

Kasıbin nə dostu, nə qohumu var,
dostu ağız büzər, qohumu danar.

ÇAPAR

Qızilla doludu burda qəbirlər,
çəkir keşiyini şirlər, bəbirlər.

BƏLƏDÇİ

Şirlər, ya bəbirlər qoruya bilər?

ÇAPAR

Vəhşidən qoruyur onu vəhşilər.

ƏSGƏR

Tamam təmizlədim böyür-başını,
nə dərin basdırıb o daş-qaşını.
Nə böyük küpədir, ağızı bağlıdır.
Qoy açım, qoy açım...

BƏLƏDÇİ

(*ayilib qəbirin içində baxır*)

İki tağlıdır.
Üstündə yazı var, oxumaq olmur,
yəqin ölülərin varlığı budur?

(*Romalı əsgər küpənin ağızını açır və bərk qucaqlayır.*
Qəhqəhə ilə gülür, gülə-gülə də keçinir.)

ÇAPAR

Əqrəblər sancılar.

BƏLƏDÇİ

Nələr?

ÇAPAR

Əqrəblər.

BƏLƏDÇİ

Bəs niyə gülürdü, belə bir təhər?.

ÇAPAR

Əqrəblər sancanda karixır insan,
gülür, ağlamağı çıxır yadından.

BƏLƏDÇİ

Əqrəblər qoruyur vari-dövləti?

ÇAPAR

Əqrəblər tanır bu məmləkəti,
O da öz borcunu ödədi bu gun,
Bir yağı öldürdü — qansız və düsgün,

(oxla onu nişan alır)

Tərpənmə, yaramaz!

BƏLƏDÇİ

Nə?... Qəbirqazan?...

ÇAPAR

Küpü də özünlə çıxart məzardan.

BƏLƏDÇİ

Mən axı, mən axı... burda nəciyəm?.

ÇAPAR

Sən xain, goreşən...

BƏLƏDÇİ

Mən... bələdçiyməm.

ÇAPAR

Doldur öz əlinlə, boş küpə dolsun,
torpaq ye, qarnın yox, gözün tox olsun.

*(Bələdçi səhnə boyu firlanır, vurnuxur, küpəni doldurur
və torpaqdan yeməyə başlayır)*

BƏLƏDÇİ

Zəhərdi, mən necə yeyim zəhəri?

ÇAPAR

O baldan şirindi bizdən ötəri.
Taxılı, bostanı, bağı, meyvəsi,
yoxdu yer üzündə onun əvəzi.
Sağ ikən yemləyər bizi sərasər,
ölsək, üstümüzü yorğantək örtər.
Romadan Pompeyi göndərir senat,
sən adamyeyənsən.

(bir ovuc torpaq götürür)

Torpaq ye, cəllad.

BƏLƏDÇİ

Mənə rəhmin gəlsin, bir insanam mən.

ÇAPAR

Mən çörək yeyənəm, sən torpaq yeyən.

BƏLƏDÇİ

Boğuldum, zəhrimar... boynum düz qalıb.

ÇAPAR

Niyə, zəhrimarda gözünüz qalıb?.
Düşmənə bələdçi, qonşuya düşmən,
şahzadə Tiqrənin gəlsin gözündən.
Nə üzü bilinir, nə də astarı,
dünyanın ən kinli hiyləbazları.

BƏLƏDÇİ

Su, su... boğuluram...

ÇAPAR

İndi necəsən?
Qaniçən su içməz, sən qaniçənsən.
Səni torpaqda yox, əksinə gərək,
torpağı mən səndə basdırıram, köpək.

İ ş i q s ö n ü r

VI ŞƏKİL

(*Alban sarayı*)

ÇAR URUZ

(*daxil olur*)

Ordu səfərbərdi, ölkə narahat,
Çapar danışdı ki, qaçıb Mitridat.
Şaha yox deyibdi qohumu Tiqrən,
şah kömək istəyib, qaçıb arxadan.
Tutub göndərdiyi elçilərini,
Pompeyə bildirib onun yerini.
Mitridat sülh deyib sonra Pompeyə,
o da rədd eləyib, — təslim ol, — deyə.

(*pauza*)

MƏLİKƏ AYDAN

(*daxil olur*)

Pompey hiyləgərdi, izn istəyir,
yəni, torpağını mənə ver deyir.
Çar Uruz, taxt-tacda oturan heç kəs,
sonuncu fikrini əvvəlcə deməz.
Tələsmə, tədbirlə görülən işdən,
insan iki dəfə sevinir hökmən.
Əvvəl biləndə ki, yanılmayıbdı,
sonra bəhrəsini gördüyü zaman.
Sənə kömək olsun ulu yaradan,
Həqiqət heç yerdə danılmayıbdı.

Əl işdə görünüb, daş hörgü üstə,
yüz budaq doğranıb bir kötük üstə.

ÇAR URUZ

Pompey keçmək üçün ərazimizdən,
izn istəyəcək əvvəlcə bizdən.
Hakim dövlətlərin təcrübəsi var,
izn istəyirlər əvvəlcə onlar.
Deyirlər köməyik, yardım əliyik...
sonra, tələbini ödəməliyik.
Pompey Kür üstündə çadır quracaq,
Milli bayramıdır onların sabah.
Üç yerə bölübdü bütün qoşunu,
qəfildən hücumdu bu qəsdin sonu.

ÇAPAR

(*daxil olur*)

Bir elçi gəlibdi, xoşdur niyyəti,
Elcidə Pompeyin səlahiyyəti.

ÇAR URUZ

Qoy gəlsin.

(*elçi daxil olur, təzim edir*)

Elçiyə hörmət, ehtiram.

FEOFAN

Sülhdür məramımız.

ÇAR URUZ

Qulaq asıram.

FEOFAN

Çar, böyük Pompeydən məktub var sənə,
hörmətdi bu çarlıq şərafətinə.

(məktubu verir)

Dağların qoynuna qaçıb Mitridat,
onu gizlədibdi vəhşi camaat.
İcazə istəyir Pompey, çar Uruz,
Alban torpağından keçsin ordumuz.
Basılmaz qüvvədir, bizim qoşunlar,
yəqin sarayda da rəy müsbət olar.
Təəssüf eləsə Pompey bir qədər,
nə sənə, nə bizə xeyiri dəyər.

MƏLİKƏ AYDAN

(kənara)

Ağırlıq eləməz bir baş heç kəsə,
bir baş ikibaşlı söz işlətməsə.

(ucadan)

İcazə istəyir, Pompey əmr edir?

FEOFAN

Qalib sərkərdənin dili belədir.

MƏLİKƏ AYDAN

Quşu dimdiyindən tanıyırıq biz,
uşağı bələkdən... çoxdu səbrimiz.
Elçilər görmüşük biz qonaq kimi,
gərək danışmasın elçi şah kimi.
Qürurla açılmaz bağlı qapılar,
səbrlə axtarsan, itən tapılar.
Ağız tərəzidi, dil orda pərsəng,
söz əvvəl ağızda çəkilsin gərək.
Ağırı, yüngülü onda bilinər.

(*pauza*)

Çar yəqin təmkinli sözünü deyər,
Çarın öz cavabı əsasdı.

FEOFAN

Əsas.
Çar razılıq versə, nahaq qan axmaz.
Böyük Ermənistan, Tiqrən şahənşah,
bizə müttəfiqdi, şahiddir Allah.

ÇAR URUZ

Bunu eşitmışık... səni bir qədər,
xəber göndərməkdə ləngidibdilər.
Cənub qonşumuzdu bizim Mitridat,
Pompey yadellidir, bilir camaat.

Bu torpaq vətəndi, vətən torpağı,
ona dəyə bilməz düşmən ayağı.
Romada yarışın Roma atları,
Alban sarayının budur qərarı.
Sən vəhşi dediyin dinc camaatdır,
vəhşi qoşunlardan o narahatdır.
Pompey təəssüf ki, tövbə eləsin.

(*pauza*)

Elçini ötürün, qoy ləngiməsin.

(*Feofani yola salırlar*)

Şahzadə danırmış nədir niyyəti,
Dərk edə bilmirəm bu xəyanəti.

MƏLİKƏ AYDAN

Lukull gələndə də, Pompeydən qabaq,
şahzadə Tiqrəni gizlətdin o vaxt.
Lukull dağitmışdı Tiqrənkerti,
şahdan şahzadəni tələb edirdi.
Atası qəddardı, heç nahaq yerə,
Şah Tiqrən özünü bənzədir Kırə.
Deyir varisiyəm böyük Daranın,
hikkəsi sonsuzdu qoca Tiqrənin.
İgid ölüməndən yox, qorxsun ləkədən,
sağlığında olur ləkə götürən.

ÇAR URUZ

İndi Ermənistan satılıb hökmən,
şah Tiqrən düşməndir, şahzadə düşmən.
Pompey söz veribdi yəqin Tiqrana,
Alban torpağından yer versin ona.
Roma ordusuyla birlikdə yəqin,
hücumu gözlənir ermənilərin.
Pompey keçmək üçün ərazimizdən,
icazə istəyir əvvəlcə bizdən.
İcazə istəməz qoşunla gələn.

(*pauza*)

Tiqrən Çar Artakdan görüş istəyib,
o mənə Urudan yaxındır deyib.
İstəyir Artakdan razlıq alsın,
bizim aramıza təfriqə salsın.
Görünür, Artakdan yoxdu xəbəri,
Gürcüstan əyilməz şahdan ötəri.

ÇAPAR

(*kənara*)

O, indi mənəvi əziyyət çəkir,
bu köhnə yollarda təzə xətt çəkir.
Döyüş meydanı bir başın içi,
qulaqlar — keşikçi, gözlər — xəbərçi.
Baş — zireh, fikirlər qoşun kimidir,
zirehli qoşundur əslində fikir.
Beynində vuruşur səngərdən qabaq,
burda qalib gəlsə, orda udacaq.

(*hamı alqışlayır, şeypur çalınır.*)

İ ş i q s ö n ü r

VII ŞƏKİL

(*Iberiya knyazlığı. Artakla II Tiqrانın görüşü*)

ARTAK

(*svitasi ilə daxil olur*)

Bu gün gəlməlidir yanına Tiqrان,
xəbər göndəribdi adamlarınyan.
O məni təklikdə görmək istəyir,
yəqin bir sözü var, demək istəyir.
hərbi ittifaqdı bəlkə niyyəti?
Döyüşür meydanda İber dövləti.
Pompey hədələyir bütün Qafqazı,
üstəlik, Tiqrانın xeyir-duası.
Böyük Ermənistan, ya böyük Tiqrان,
ayağa qalxmadı əlində qalxan.
Əksinə, Qafqazdan Qafqaz istədi,
xaqan sözü deyib, məqam gözlədi.
Lakin qorxuludur gəldiyi qərar,
Qafqaz onun olsun, o da hökmədar?!
Romaya güvənir Qafqazda Tiqrان,
Qafqaz oğulları çıxır yadından.

(*pauza*)

Birləşə bilsəydik birinci gündən,
biz qova bilərdik Pompeyi hökmən.
Böyük Ermənistan eşqilə Tiqrان.
xəcalət çəkməyir satqınlığından.
Bunu gözəl bilir, o uşaq deyil,
görkəm o görkəmdi, şah o şah deyil.

(pauza)

Onu qəbul etsəm, bir Xaqan kimi,
tarix bağışlamaz mənim səhvimi.

(keşikçi daxil olur, II Tigranın gəldiyini xəbər verir.
Artak onu pişvaza çıxır. Kənara)

Qonaq qarşılamaq adətimizdi,
xalqın niyyəti pak, ruhu təmizdi.

II TİQRAN

(daxil olur, görüsüb əyləşirlər)

Gəldim qonşu kimi, müsafir kimi,
qalacaq bu söhbət burda sərr kimi.
Bu görüş çoxdankı bir arzum idi,
mən səni bilmirəm, bu lazımdı.
Meydan görməyənlər meydan oxuyur,
Pompey xeyirxahdı, o bizi duyur.

ARTAK

(sözünüü kəsir)

Pompey xeyirxahdı?

II TİQRAN

Xeyirxah, inad.
Lukull cəllad idi.

ARTAK

Bu, daha cəllad.
 Hələ Spartakin meyidi üstə,
 quzğunlar süzürdü dəstəbədəstə,
 Altı min qul seçdi üsyançılardan,
 çarmixa çəkdirdi Pompey sonradan...

(pauza)

Bəlkə bu gəlişin, hörmətli Xaqan,
 Pompeyin əmriddi belə, nagahan?

II TİQRAN

Yox, buna Pompeyin yox ehtiyacı,
 o mənə qaytardı taxt ilə tacı.

ARTAK

Getdin ayağına sən də Pompeyin.

II TİQRAN

Artak, əsassızdı məncə, gileyin.

ARTAK

Yox, Tiqrən, hökmdar?.. düşmən ayağı?
 fikrimi deyirəm gürcüsayağı.
 İranın ən ulu sülalələri,
 sənin əcdadındı zat-aliləri?
 Özün fəxr edirsən — əhəmənilər.
 Mənə çox danışıb gələn elçilər.

İran ənənəsi və siyasəti,
Tiqran sarayının ilk ana xətti.
Daranın varisi, ya Kserksin,
gərək öz sözünü mərdanə desin.
Dara baş əymədi İsgəndər şaha,
burda sən... bilmirəm nə deyim daha.
Pompey hədələyir bütün Qafqazı,
bəli, qorxuludur bunun sonrası.
O qoşun yeridib Ermənistana,
istəyir ölkələr baş əysin ona.

II TİQRAN

Yox, Pompey istəyir ona dost olaq,
gələn təhlükədən tamam qurtulaq.
O deyir qoy qalsın dağlı ölkələr,
silah götürməsin ancaq bir nəfər.
Mənə tabe olsun... ilk şərti budur,
O, İsgəndər kimi qanunlar qoyur:
Kim tabe olursa, dostumdu deyir,
tabe olmayanı o məhv eləyir.
Uruz da vuruşur Pompeyə qarşı,
sərçə bir qartala, bir leyə qarşı...

ARTAK

(sözünü kəsir)

Yox, yox qardaşımı, qorxmazdı Uruz,
o əsl qartaldı, birdi yolumuz.
Onun siyasəti, ağılı, zəkası,
məni heyran qoyur sözün qisası.

II TİQRAN

Saxlaya bilərmi Uruz Qafqazı?

ARTAK

Uruz qəhrəmandı, Qafqaz arxası.

II TİQRAN

Onun arxasında bir Roma durur.

ARTAK

Bunun öz varlığı şücaət, qürur.

II TİQRAN

Pompey sərkərdədir.

ARTAK

Uruz hökmdar.

II TİQRAN

Pompey xeyirxahdı.

ARTAK

Uruz inadkar.

II TİQRAN

Pompey istəyir ki, gəlib obaşdan,
keçsin Kolxidaya İberiyadan.
Alban sarayına elçi göndərib,
Pompey xahiş edib, Uruz yox deyib.

ARTAK

Qoşun çəkə bilməz bizim torpağa,
albanlar, iberlər qalxıb ayaga.

II TİQRAN

Pompey Mitridatı axtarır.

ARTAK

Nahaq,
o şaşqın, bu məğrur... hardan tapacaq?
Yayılib Romaya artıq hünəri,
sən ki, qohumusan, — qızının əri.

(*iki mənali*)

Kim kəsib gətirsə başını əgər,
mükafat alacaq səndən, — deyirlər.

II TİQRAN

Mitridat?.. O kimdir, nəcidir, nədir?
onun beyni-başı dolu hiylədir.

ARTAK

Yox, Tiqrən, qafqazlı bir ağsaqqalın,
adına yaraşmir sənin sualın.
Mitridat... qüdrətli Pont hökməarı,
indi nə hökmü var, nə ixtiyarı.
Pompeyin Qafqaza gəldiyi gündən,
qoşunu, ölkəsi çıxıb əlindən.

II TİQRAN

Mitridat düşməndi mənim taxtıma.

ARTAK

Bir düşmən kimi də o, mərddir amma.

II TİQRAN

İndi Mitridatın başını kəsən,
düşmən olsa belə, deyərəm əhsən.

ARTAK

Baş kəsən kimdirə, əslinə baxsan,
O dost olsa belə, düşməndir inan.

(pauza)

Hələ Spartaka gizli fal açan,
əvvəldə haqq alıb, axırda qaçan.
Kili... kiyalılar məhvə aparmış,
Onlar da erməni tayfalarımış.

II TİQRAN

(ümidsiz halda ayağa qalxır)

Görüş alınsa da, qoy qalsın, Artak,
söhbət alınmadı.

ARTAK

Alınmayacaq.

(kənara)

Buyursun Tiqrən şah.

II TİQRAN

Artak buyursun.

ARTAK

Yox, yox sən qonaqsan, buyur.

II TİQRAN

Qoy olsun.

(Ayrılırlar. Artak fikirli və məğrur görkəmdə qayıdır)

ARTAK

(kənara)

Qoy getsin, Pompeydi onun arxası,
hələ tanımayıb Roma Qafqazı.
Qonub qayalara igid oğullar,
gözüəciq yatır şir kimi onlar.
Qartal yuvasıdır baxsan hər yana,
dağ-dağa söykənir, Pompey Tiqrana.
Çiyin-çiyinədir Artakla Uruz,
ən qədim, ən yaxın ocaq qonşumuz.
Əl-ələ, qardaşlar, yalnız əl-ələ.

(Əl-ələ verən saray adamları sahnəyə çıxır, "Yalli" havasına
bənzər bir yerişlə gedirlər)

Bax, belə, qardaşlar, yalnız bax, belə.
Qafqazda baş əyən, diz çökən heç kəs,
heç zaman qafqazlı sayıla bilməz.

İ ş i q s ö n ü r.

VIII ŞƏKİL

(*Kür qıraqı, məşəlik bir yer*)

URUZ

(*daxil olur*)

ÇAPAR

(*kənara*)

İcazə istəməz qoşunla gələn,
o hücum edəndi, bu sinə gərən.
Üz-üzə gəlməmiş bizim ordumuz,
üz-üzə gəlibdi Pompeylə Uruz.
Biri nişan alan, biri nişangah,
yer göydən xəbərsiz, göy yerdən agah.

(*Pompey svitasi ilə daxil olur*)

URUZ

Böyük Maqn Pompey.

POMPEY

Uruz hökmdar.

(*pauza*)

Sirli-sehirlidir burdakı dağlar,
bizdə də Vezuvi, bir yanar dağdı,
dünya soyuyacaq, o yanacaqdı.

URUZ

Yanır Qafqazda da kükürdlü sular,
içindən od çıxan dərin quyular.

ÇAPAR

(*kənara*)

Əvvəl körpü salır onlar haqq üçün,
fikirdən fikirə addamaq üçün.
Ən böyük sözünü son sözə qədər,
xahiş edə bilməz, qalib bir əsgər.
Böyük imperiya əyilməz, sinar,
Pompey qəsbkardı, Uruz inadkar.

POMPEY

Bu görüş olsa da gizli, şah Uruz,
gərək bu torpaqdan keçsin ordumuz.
Yerlə yeksan olsun gərək Kolxida,
qaçıb gizlənibdi orda Mitridat.

URUZ

(*təmkinlə*)

Pənah gətirənə, Pompey, aman ver,
bir qaçan vardısa, bir də qovan var.
Qovan da, qaçan da kömək istəyir.

ÇAPAR

(*kənara*)

Qaçanı saxlamaq ürək istəyir.

URUZ

(*təmkinli*)

Pompey – Romanyanın baş sərkərdəsi
bir şəxsin dalınca belə düşməsi,
Ordu yeritməsi... gülünc görünür,
səni kiçildirsə, onu böyüdür.
Tiqrana bənzəmir sözsüz, Mitridat,
onda tac həvəsi, bunda etiqad.
qohum olsalar da, düşməndi onlar.

POMPEY

Tiqran müttəfiqdi... Uruz hökmdar.

ÇAPAR

(*kənara*)

Pompey pələng kimi düşüb qəfəsə,
çırpinır, Uruzla nəfəs-nəfəsə.
Gör necə seçilir vəhşi, yırtıcı,
bu yol ayricıdı, tale ayricı.

URUZ

Müttəfiq sanırdı Tiqrani Qafqaz,
bütün Kür-Araz.
Bütün el-elatın müttəfiqiyydi,
Tiqrən Mitridatın müttəfiqiyydi.
Başqa cür baxırıq biz müttəfiqə,
ya əsl müttəfiq, ya da təfriqə.
Şərqiñ təfəkkürü başqadır tamam,

(iki mənalı)

Əxlaqla ölçülür hətta ehtiram...

POMPEY

(onun sözünü kəsərək)

Şərt deyil sevməsi, ya dost olması,
şərtdi müttəfiqin səndən qorxması.
Bu gün müttəfiqdi dünənki düşmən,
Qafqaz – dost axtarır, Qərb – kömək edən.
Yaramaz Tiqrəndən belə incimək,
ölkələr nümunə götürsün gərək.

URUZ

(təmkinlə)

Qafqaz dost axtarır, Qərb kömək edən,
bax, burda ayrılır Qafqaz da Qərbədən.

Hələ “Avesta”dan, Zərdüştən bəri,
döyüşən görmüşük Xeyirlə Şəri.
Ana kitabımız, ilk dinimizdi,
qədim fəlsəfəmiz, ayinimizdi.
Zülmə ədalət, Gecəylə Gündüz,
daim vuruşubdu... Əhrimən, Hürmüz.
İşıq qaranlıqla... Pompey, barışmaz
İşığa səsləyir Qərbi də Qafqaz.

POMPEY

İsgəndər yandırdı “Zend Avesta”nı,
böyük qüvvə pozdu böyük dastanı.
O vaxt dağıdıldı Atəşgədələr,
yanıldı, bəlkə də böyük İsgəndər?!

(pauza)

Əbədi şəhərdi Roma dünyada,
Qafqaz balacdı amma dünyada.
Qafqaz arxalansın Romaya gərək,
İndi... torpağından izin ver keçək.
Mən gizli gəldim ki, açıq danışaq...

ÇAPAR

(kənara)

Başçılar vuruşur ordudan qabaq.
Əsl müharibə meydanı budur,
Pompey hər addimda istehkam qurur.

Uruz qılıncla yox, yenə bu dəfə,
vurur siyasətlə eyni hədəfə.

URUZ

Vətən ululardan qalıb yadigar,
burdan keçə bilməz özgə ordular.
Buna nəsil-nəsil biz and içmişik,
torpağa can verib, candan keçmişik.
Mən icazə versəm, pozular bu and, –
andi mən olaram birinci pozan?
Pompey, andı pozmaq xəyanət olur,
Şəhid – hökmdarla bərabər durur.
Bizim hüququmuz eynidir, fəqət,
yer altı, yer üstü... fərq budur, əlbət.
Biz yad ordulara icazə versək,
Şəhidlər yer altda tapdanır demək.
Yox, Pompey, Qafqazda bu mümkün deyil,
bunu izah etmək heç düzgün deyil.

POMPEY

Deməli, barışmir xeyir ilə şər,
bu yol ayricında çəşibdi bəşər.
Gedib Kolxidanı mən tutmalıyam,
ya bütün Qafqazı dağıtmalıyam.

*(İşıq sönür.
Tiqran qaranlıqda peyda olur)*

II TİQRAN

(kənara, fikirli)

Uruzdan Artakı ayırmaq olmur,
onları ayırıb buyurmaq olmur.
Artakin canında bu gürcü qanı,
Həzm edə bilmədi Ermənistəni.
O vaxt ki, Asiya, bütün Midiya,
Hələ Sisiliya, ya Kilikiya,
Mesopotamiya... başqa ölkələr,
Tİqrانın tacına tac əyirdilər,
Dünya vassalıydı Ermənistanın,
Onda da məndəydi gözü Romanın.
Mənim qohumumdu qanlı Mitridat,
Parfiya xaqanı başqa bir qohum.
Birindən qız aldım, dəyişdi həyat,
birinin qızıyla evləndi oğlum.
Mənimlə yaxınlıq bir hadisəydi,
qohumluq – o yeni bir vərəsəydi.

(pauza)

Gərək Alban çarı, İber knyazı
etibar edəydi mənə Qafqazı.
Gərək mən Pompeylə görüşən zaman,
söhbət aparaydım Qafqaz adından.
Bu çarlar, knyazlar daimi qalmaz,
Dənizdən dənizə bizimdi Qafqaz.
Qoy yazsın erməni tarixçiləri,
sübuta yetirsin, qədimdən bəri

Tarixi – şahların istədiyi tək,
Tarixçilər yazır – belədi gerçək.
Bu mənim müqəddəs bir niyyətimdi,
gələcək nəsilə vəsiyyətimdi.

ÇAPAR

(*kənara*)

Qafqaz – çətin oldu bu ilk imtahan,
Pompey – toppuzdursa, Uruz da – qalxan!
Qalxan yox, qayadır, nəhəng bir qaya,
Qafqazı tanıdır indi dünyaya.

(*Pompeylə Uruz Çapardan aralanırlar*)

İ ş ı q s ö n ü r.

I hissənin sonu.

II HİSSƏ

IX ŞƏKİL

(Gladiatorların döyüş səhnəsi)

POMPEY

Feofan, meydanda döyüsdən qabaq,
bilmirdim mən hansı qalib çıxacaq.
Xəncərlər, qalxanlar düşəndə işə,
başqa məna verdim mən bu gedişə.
Dedim biri mənəm, biri Mitridat,
görək kimə verir axırda həyat?
Mən onu öldürdüm... vuruşda demək,
Pompey orduları qalib gələcək.
Mitridat nə qədər qaçsa da uzaq,
beləcə, əlimdə o məhv olacaq.

FEOFAN

Siseron nə deyir, Pompey, dostumuz,
alın yazılıdır hünər və namus.
Bütün döyüslərdə, harda olmusan,
qələbə ardınca gəlib doğrudan.
Sənin xidmətini unutmaq olmaz, –
Afrika, Avropa, Asiya...

(pauza)

Qafqaz!

POMPEY

İsgəndər Darayla vuruşan zaman,
görür iki kəklik, dimdiyi al qan,
didib bir-birinin tükünü yolur,
dünyanın işinə şah heyran olur.
Onda da İsgəndər baxıb onlara,
deyib biri mənəm, o biri Dara.
Sonda qalib gəlir kəklik İsgəndər,
Mən indi gördüm ki, basılmaz hünər.

FEOFAN

İsgəndər vuruşdu Axilles kimi,
Pompey İsgəndərin özü deyilmi?!
Krass – təhlükəli səhv eləmişdi:
ordu yaranmışdı – atlı, piyada.
Pompey, ləngisəydin İspaniyada,
Spartak Senatı məhv eləmişdi.
Romaya tökmüşdü ac qullarını,
bir də Frakiya yoxsullarını...
Kim əsil romalı sayıla bilər? –
Pompey, bilirsənmi kim ola bilər?

(pauza)

Kim şöhrət qazanıb, bir ad alırsa,
kim vətən yolunda alovlanırsa,
əsl romalıdır o, əsl insan.
Şair Vergildir bunları yazan.
Dəbilqə gizlədir ağ saçımızı,
təki sərrast çalaq qılincimizi.
Nizami orduyla yürütə çıxan,
Pompey romalıdır, böyük qəhrəman.

Vətənə xidmətdi sənin həyatın,
vəhşi Afrikani sən necə aldin!
İsgəndər – İkinci Filippin oğlu,
Ellin dünyasında Gün kimi doğdu.
Ölkədən ölkəyə çapdı atını,
xalqlar əzbərlədi onun adını.
Doğma vətənində hətta o xalqlar,
atının adına şəhər saldılar.
İsgəndər keçmədi daşqın Arazi.
Roma tarixinə saldın Qafqazı.
İlk hərbi düşərgən Kür qırğıydı,
Dillərə düşmüdü Pompey hünəri.
İsgəndər – axırda İran şahiydi,
sən – şanlı general, Roma əsgəri,
Pompey kəşf elədi: Mil var, Muğan var,
Günbatan tərəfdə bir gündoğan var.

POMPEY

Yaz, dostum Feofan, bu günləri yaz,
Sən yazsan, tarix də bizi unutmaz.

İşıq sönür.

X ŞƏKİL

(*Alban sarayı*)

İLKCANIN MAHNISI

Mən Qasidi soruşdum, –
görənlər mənə dedi:
Ağ atın belindədi.
Qasid yixilmaz atdan.
Ağ at, sən aparıbsan,
Ağ at, qaytar Qasidi.

Mən Qasidi soruşdum, –
dedilər səngərdədi,
ən uzaq səfərdədi.
Qasid, harda, hardasan?
Ağ at, sən tanıyırsan,
Ağ at, qurtar Qasidi.

Mən Qasidi soruşdum, –
əsir düşüb dedilər,
tək döyüşüb dedilər,
ağırdı, qan itirib,
Ağ at, İlkcan itirib,
Ağ at, axtar Qasidi.

MƏLİKƏ AYDAN

(*gəlib İlkcanı qucaqlayır*)

Səsin də, nəgmən də gözəldi, İlkcan.

İLKCAN

Sənə minnətdaram Məlikə Aydan.

MƏLİKƏ AYDAN

Çal, çal qoy fikirin dağılsın bir az,
Həmişə qayğılı yaşamaq olmaz.

(İlkcanın əllərini öz sinəsinə qoyur)

Ürəyim çırpınır burda sərasər,
ürək yox, atlardı, təpik döyürlər.
Yerə yox, sinəmə dəyir ayaqlar,
gəlib burdan keçir o qanlı yollar.
Səbr – ləyaqətdi, daim ayıq ol,
qəmə gəlsə üstünə, qəmə layiq ol.
Səadət – daş altda dustaqdı, qızım.
Fəlakət – yol üstə oyaqdı, qızım.
Mən qorxdum simlərin fəryad səsindən,
Sən qorxma atların kişnəməsindən.

İLKCAN

(fikirli)

Hələ xəbər yoxdur Kür qıraqından,
nə Qarayazıdan, nə Sac dağından.

MƏLİKƏ AYDAN

Kömək etməliydi Oğuztayfalar,
Kürü keçməliydi bizim ordular.
Damcılı tərəfdən Daşsilahlılar,*
xəbər gətirməyib hələ ki, Çapar.
Göz yolda olanda, ağırdı dözmək,
ürəyə şər gəlsə, xeyirə yozmaq
özü də insana bir təsəllidir.
Dünya bir olsa da, dörd fəsillidir.
Gah yağar, gah əsər, gah isti, gah qar,
Beləcə, görərsən il başa çatar.

(kənara)

Atasız böyütdüm oğlum Uruzu,
mənə əziz oldu vətən namusu.
Həm ana əvəzi, həm ata oldum,
sarayda olmadım, qovğada oldum.
Çətindi qadının kişi yerişi,
insanın ağılı, bir də vərdişi
üz-üzə gələndə başqadır tamam,
kişi əl gözləyir, qadın ehtiram.
Qadında sədaqət, kişidə mərdlik,
birində zəriflik, birində sərtlik.
Uruz hökmardı, cavandıancaq,
görək bu davadan necə çıxacaq?
Bilmirəm İlkcana təsəllim nədir,
özüm nigaranam, bir Allah bilir.

(pauza)

* Şair Daşsalahlıları nəzərdə tutur (red.).

Gözəldi İlkcanın ağlı, diqqəti,
Tanrim, özün yaşat bu məhəbbəti.
Qasidə həm qadın, həm sirdəş olsun,
bir canda düşünən iki baş olsun.
Onda sarayın da artar nüfuzu,
bir inam yaşadər eli, ulusu.
Onda deyərlər ki, Məlikə, əhsən,
İlkcan su içibdi sənin əlindən.

İLKCAN

Məlikə, qəmlənmə belə bu qədər,
Səni sarsıtməsin bu üzüntülər.
Alban torpağına müjdə gələcək,
Qasid qayıdacaq, saray güləcək.
Uruzun baxtına doğacaq səhər,
burda yiğilacaq qonşu ölkələr,
Qol-boyun gedəcək Artakla Uruz,
yarımcıq qalmışdı bizim toyumuz.
Yenə yanımızda Məlikə olsun.
O necə zərifdi, necə də məğrur,
qürur gözəlliklə yanaşı durur.
Bəsdir, bircə dəfə Məlikə demək,
nə qədər çətindi sənə bənzəmək...

(kənara)

Bizdə də göz yaşı, gülüş, qəm, fikir –
insan ürəyi də dörd fəsillidir.

İşiq sönür.

XI ŞƏKİL

(*Kür üstündə Pompeyin hərbi düşərgəsi.
Hərbi məşq gedir*)

POMPEY

(*daxil olur*)

Dayandırın məşqləri, hazırlaşın yürüşə,
Kolxidaya bir başa, Mitridatla döyüşə.

FEOFAN

Mitridat çox qəliz insandı, Pompey,
o özü-özünə loğmandı, Pompey.
İlanlar, əqrəblər onu çalıbdı,
ilanlar ölübdü, o sağ qalıbdı.
Şahi öldürməyib içdiyi zəhər,
əqrəbi öldürüb, – belə deyirlər.
Onun beşiyinə düşüb ildirim,
amma beşiyi yox, əsgər yandırıb.

POMPEY

Özgə nə deyirlər, dostum Feofan?
Onu tutanadək sən danış ondan.

FEOFAN

Ellin təhsili var, fars tərbiyəsi,
Selevklər nəslindən ulu nənəsi.
Babası olubdu Arziabarzan,
Birinci Daranın adamlarından.
Yaşayır sarayda İran adəti,
bir də Yunanistan mədəniyyəti.
Romaya nifrətdi bütün həyatı.

POMPEY

(əda ilə)

Rəğbətə çağırrıq biz Mitridatı.

FEOFAN

At, ceyran və öküz... onlar biqərar,
şahın qapısında yatır axşamlar.
Gələn təhlükədən onu qoruyur,
insanın qəsdini heyvanlar duyur.

POMPEY

(zarafatla)

Orduya çağırlınsın bütün heyvanat,
Çadırda tək qalsın gərək Mitridat.

FEOFAN

Qərbdə Spartakdır, Şərqdə Mitridat.

POMEY

Mənim qismətimə çıxardıb həyat.
Amma o qul idi, bu şah, hökmdar,
onlara sən ayrı bir təşbeh axtar.
Gərək od ələnsin daşa, torpağa,
burda su doldurun on min tuluğ'a.
Qoşun da, atlı da su içsin gərək,
yanan səhralardan yanıb keçməyək.

(pauza)

Arxada diz çöküb piyada dursun,
pusquda – qalxanın dalında dursun.
Keçsin irəliyə atlı qoşunlar,
düşmənin gözünə görünsün onlar.
Albanlar qovanda, atlilar qaçsin,
dalda, piyadanın üstə yol açsin.

(pauza)

Azadlıq isteyir xırda ölkələr,
quşlar azadlıqda məhv ola bilər.
Qəfəsdə yaşasa, təhlükəsizdir,
qəfəs azadlığı onlara bəsdir.

(gedirlər)

İşıq sönür.

XII ŞƏKİL

(*Alban sarayı, gecə yarı*)

MƏLİKƏ AYDAN

(*daxil olur*)

On min əsir düşüb, düz on min nəfər,
doqquz min qırılıb igid gürcülər.
Girov göndəribdi Artak oğlunu,
Pompeylə vuruşlar sarsıdıb onu.
Nəzarət qoyulub bu yola, izə,
ağız qan qoxuyur, dil Roma desə.

(*Çar Uruz daxil olur*)

Hökmdar.

ÇAR URUZ

Oyaqsan, Məlikə Aydan?

MƏLİKƏ AYDAN

Çar Uruz, keçibdi gecə yaridan,
yorgun görünürsən, get dincəl bir az,
insan açıq gözlə səhəri açmaz.

ÇAR URUZ

Məlikə...

MƏLİKƏ AYDAN

Çar Uruz, halaldır südüm,
Alban çarlığını ölməyib gördüm.
26 dildə danişalar da,
tayfalar birləşib doğma diyarda.
Bir yanı Kür çayı, bir yanı Xəzər,
Aran torpağıdır Araza qədər.
Sənə arxa durur İber çarlığı,
sarayın arxası, elin dayağı.
Fikirli dəyirsən gözümə yaman,
nədir ürəyində belə dolanan?

ÇAR URUZ

Məktub, Mitridatdan...

MƏLİKƏ AYDAN

Kömək istəyir?

ÇAR URUZ

Yox, kömək istəmir, başqa söz deyir.
İtib Mitridatın vəzni, vüqarı,
ona xain çıxıb silahdaşları.
Doğma oğlanları, Mahir və Farnak,
biri vəliəhdி, biri yarımsah.

MƏLİKƏ AYDAN

İçindən yeməsə qurd bir ağaççı,
min il ömr eləyər dəmir ağaççı.
Keçib ehtiyatla dağdan, qayadan,
düz yola çıxanda yıxılır insan.
Onun taleyi yox, xasiyyətidir,
şahı hər addimda təqib eləyir.

ÇAR URUZ

Birliyə çağırır.

MƏLİKƏ AYDAN

Özü hardadır?

ÇAR URUZ

Yerini göstərmir, yəqin dardadır.
Şah deyir birləşək, əl-ələ verək?
Roma yer üzündə tək qalsın gərək.

QASİD

(daxil olur)

Hökmdar, yeriyir düşmən ordusu.

ÇAR URUZ

Vaxtı düz seçibdi tale oğrusu.

QASİD

Təzə bir xəbər də: Kür qıraqından,
torpaq tələb edir ikinci Tiqrən.
Köhnə oymaqlara təzə ad verir,
Pompeyə o yalan məlumat verir.

ÇAR URUZ

Ata-babamızın daş qəbirləri,
meşələr, bulaqlar, əkin-yerləri,
qayada şəkillər, daşda yazılar...
Tarix bizimkidir.

(pauza)

Donqar tazılар.
Pompey qoşununa qahmar çıxıbdı,
tülkü yuvasından şahmar çıxıbdı.
Sarayda hamını qaldır ayağa.

MƏLİKƏ AYDAN

Günəş çox görməsin səni torpağı.
Gərək gürcülərlə əl-ələ verək,
Məktub yaz Artaka, çəşmasın gərək.

(*Qasid, İlkcan və b. saray adamları daxil olurlar*)

ÇAR URUZ

(*fikirli və təmkinli*)

Qasid – baş sərkərdə, qoşuna rəhbər.

(pauza)

QASİD

Təslim olmayacaq düşmənə bu yer!
Uruz, minnətdaram etimad üçün,
həyatım girovdu təmiz ad üçün.

ÇAR URUZ

(*Qardaşı Qasidə yaxın gəlir, onu qucaqlayıb sükut edir,
fikirli görünür*)

Səhər açılmamış, dan qaranlığı,
özün yarmalısan bu dumanlığı.
Ən çətin imtahan gözləyir səni,
bəlkə də... ölüm-qan gözləyir səni.

(*Məlikə Aydan tutulur, kövrəlir*).

(*pauza*)

Pompey hiyləgərdi, Tiqrən yırtıcı,
qolunda qandal var, başında tacı.
O burda Romadan məsləhət alır,
bizi hər addımda bir tora salır.
Arxadan, qabaqdən, soldan və sağdan,
Hər yerdə Pompey var, hər yerdə Tiqrən.
Qonşu bələdçidir, düşmən qəsbkar,
belə ittifaqda cəbhə yarılardı.

(*pauza*)

Xəyanət elədi Qafqaza Tiqrən,
Böyük Ermənistan deyir hər zaman.
İşgalçi ordular gəldiyi gündən,
Romaya dost oldu, Qafqaza düşmən.

MƏLİKƏ AYDAN

İran hədələdi bir vaxt Qafqazı,
Qafqaz düşmənlərin ölüm yuvası.
Yunanlar orduyla axıb gəldilər,
burda sona çatdı müharibələr.
Pompey sala bilməz Qafqazı bəndə,
ağız qan qoxuyur Roma deyəndə.

URUZ

Süldü məramımız, sülhü pozsalar,
burda baş daşı yox, başları qalar.
And olsun içilən andlara bir də,
Prometey can verən odlara bir də.
Albanlar, iberlər verib əl-ələ,
Gedir bu qardaşlıq məramı ilə.
Gərək dar məqamda biz sarsılmayaq,
düşmənlər oyaqqı, Saray da oyaq.
Qasid – nəslimizin gənc cəngavəri,
ordunun dilində gəzir hünəri.
Bir yerdə olarsa, hünər, sədaqət, -
basılmaz meydanda bu iki qüvvət.

QASİD

Səngərə səsləyir bu etimadın,
qələbə rəmzidir sənin pak adın.

(*onu qucaqlayır*)

MƏLİKƏ AYDAN

Qasid, sən böyüüb cəngavər oldun,
dünyaya gələli xoş xəbər oldun;
Qoşun qabağında ağ atın üstə.

İndi şər yeriyir həyatın üstə.
Tələsmə, tələssən, düşmənin duyar,
gecikmə, geciksən, əlin soyuyar.
Oğlum, kölgəndən də hələ şübhələn,
sənin yox, düşmənin olar o birdən?!
Düşmən yaralasa, döyüş sən yenə,
yaralı şir kimi atıl üstünə.
Arxanda Uruz var, saray var, oğlum,
sonuncu arxadı oğullar, oğlum.
Yıxıldın, ayağa qalxmağı bacar,
namərd – qabağından qaçmasan, qaçar.
Düşmən yarasının bir qəmi yoxdu,
vətən yaralansa, məlhəmi yoxdu.

(kənara)

Yox, yox, ürəyimdə bir sıxıntı var,
ana ağrısını analar duyar.
İlahi, yüz yerə gedir xəyalım,
nə qədər köyrəkdi bu qəhrəmanım.
Beşikdən səngərə bir addım imiş,
Övladlar necə də tez böyüyərmiş.

(ucadan)

Qasid, səni yorar bu düşüncələr,
artıq gecə keçir, açılır səhər.

QASİD

Bu xeyir-dualar – ruhi dayağım –
yolda – azuqəmdi, çöldə – yarağım.

(*Qasid Məlikəni, Uruz hər ikisini qucaqlayır.
Göy guruldayır, şimşək çaxır.
İlkcanla Qasid baxışırlar. Lal səhnə. İşıq sönür, yanır.*)

İLKCAN

Gəldim ki, su səpim, Qasid, yoluna,
dağlar kömək olsun dağlar oğluna.
Su da aydınlıqdı adətimizcə,
günəşli gün olsun, aydınlıq gecə.
Taxtına dəyməsin Allah Uruzun,
Onun sarayında səni qorusun.
Sənə göz dikibdi bütün məmləkət,
davaya gedirsən, Qasid, nəhayət.

(*tutulur*)

QASİD

Gərək o dağlara ilk ayaq qoyam,
sənə mən burda yox, orda qoruyam.
Gərək soyumasın isti yuvalar,
namus davasıdı bütün davalalar.

İLKCAN

(*bir az fikirli*)

Dava oyun deyil, oyuncaq deyil,
Pompey də düşməndir, o uşaq deyil.
Deyirlər, çeyirtkə sürüsü kimi
üstümüzə gəlir Pompey, eləmi?
Günün qabağını kəsib kölgəsi,
göydə təbəqəsi, yerdə ləkəsi.

QASİD

(*gülümsəmiş*)

Mən də qızılqışam, arıyeyənəm,
çeyirtkə nədir ki, qənimi mənəm.

(*pauza*)

Yox, İlkcan, görürəm titrəyir səsin?

İLKCAN

Allah eləməsin...

QASİD

Allah neyləsin?
Allah uzaqqadır, yoxdur xəbəri,
elə bil qorxursan, məndən ötəri?
Tək yola salmırsan onsuz da məni,
sevir Məlikə də, Uruz da məni.
Ürəyimdə sənin məhəbbətin var.

İLKCAN

(*təmkinli və utancaq*)

Qasid... sənin məndə əmanətin var.
iki nəfəs alır bir canda İlkcan.

QASİD

(*sevinir, onu qucaqlayır*)

Bu da bir müjdədir Allah-taladan.
Bəs niyə susurdun indiyə kimi?
Bütün saray bilsin bu sevincimi,
Dünyaya gələcək mənim əvəzim!

İLKCAN

Yox, sən əvəzsizsən.

QASİD

(*onu bir də qucaqlayır*)

Mənim əzizim.

(*kənara, fikirli*)

Mənim məhəbbətim safdı, təmizdi,
bu dünya yuxulu rəfiqəmizdi.
O elə divdi ki, oyatmaq olmaz,
verdiyi zəhərə bal qatmaq olmaz.
Hamiyla rəftarı xoşdur əzəldən,
əvvəlcə dost olur, axırda düşmən.

İLKCAN

Qasid, qalib qayıt... bir az geciksən,
biz də gələcəyik dalınca hökmən.
Biz də... ikilikdə...

QASİD

(bir az həyəcanlı)

Darıxma, İlkcan,
ölsəm də, qələbə mənimdir inan.
Mənə qalib qayıt deyir, doğrusu, -
Gətirib arxamca səpdiyin bu su.
Qoluma qüdrətdi, canıma qüvvət,
sən ey ulu Tanrıım, ey ilk məhəbbət. -
Mənim köməyim ol, tanıt düşməni,
orda döyüşlərə çağırır məni,
burda eşitdiyim bu mehriban səs,
bir canda yaşayan bu iki nəfəs.

(İşıq sönür, yanır)

İLKCAN

Nə qədər ağırdı qadın yaranmaq,
qayğını gizlədib, ağrını danmaq.
Qadınlar əvvəlcə dözən olurlar,
sonra payız vurur, xəzan olurlar.
Getsə, alovların qoynuna girər,
İstəsə, qoynunda ona yer verər.

MƏLİKƏ AYDAN

(daxil olur)

Qızım, baxışından görürəm, sənin
gözündə döyüñür bu dəfə qəlbin.
Kirpiklər nədir bəs? – gözün nəbzidir,
Tanrı, darıxanı özü hifz edir.

Təzəcə olubdu qızım, toyunuz,
orda rəqs elədi Artakla Uruz.
Ailə qurdunuz ailəmizdə,
qalxdınız, sarayda, öz əlimizdə.
Qızım, sən yeganə saray qızısan,
Mən getsəm... Məlikə sən olasısan.
Qasidin adı var üstündə sənin,
Qasid – gücün olsun, Məlikə – səbrin.
Kimdi düşməninin əlindən gələn? –
içində sizlayıb, üzündə gülən.

İLKCAN

*(Məlikə Aydana sixılır
və birdən vahimələnib, ətrafa baxır)*

Elə bil Qasiddi məni çağırən,
sən məni bağışla, Məlikə Aydan.
Yatıram, görürəm girib yuxuma,
qalxıram, çağırır...

MƏLİKƏ AYDAN

Çağırsa, qorxma.
Məni çağırardı həmişə o səs,
indi İlkcan deyir... qorxmağa dəyməz.
Qadına məhəbbət, anaya hörmət,
qədimdən indiyə belədir əlbət.
Bu dünya əvvəldən əvəz-əvəzdi,
insanı yaşadan bir doğma səsdi.

İşıq sönür.

XIII ŞƏKİL

(*Ermənistən. II Tiqranın sarayı*)

II TİQRAN

(*daxil olur, həyəcanlıdır*)

Bir yandan Artakdı, bir yandan Uruz,
kəsilib dağlardan enən yolumuz.
Yerdə doğulublar, göyə çıxıblar,
Elə bil Qafqaza yiye çıxıblar...

(*pauza*)

Pompey ordusuyla keçdi Arazi
Tiqrən fəth edəcək bütün Qafqazı.
O zaman Uruzun yanında Artak,
Tiqrən şahlığına vassal olacaq.
Taxta göz dikibdir şahzadə Tiqrən,
Şikayət eləyir öz tanrısından.
Bir başı saxlaya bilməyən quldur,
ölkəni saxlamaq qəsdinə durur.
Qohumu Parfiya hökmdarından,
qoşun istəyibdi, vursun arxadan.

QAPIÇI

(*daxil olur*)

Hüzura gəlibdir Şahzadə Tiqrən,
icazə istəyir şah atasından.
Deyir dəvət edib qibleyi-aləm.

(sükut)

Zati-aliləri, zati-möhtərəm...

(II Tigran işarə edir ki, gəlsin. Qapıçı çıxır)

II TİQRAN

Dəvət etməmişəm,

(əda ilə)

Saraya dəvət?

Orda müharibə, burda ədavət.

Bütün varlığına nifrət etmişəm,

adam göndərmişdi, mən rədd etmişəm.

Bilirdim gələcək axırda özü,

Onun ya dirisi, ya da ölüsü.

(Şahzadə Tigran daxil olur, təzim edir)

Bəxtimə çıxmışdin sən oğul kimi,

qabağıma çıxdın indi qul kimi.

Sənin borcun idi taxtı qorumaq,

Taxta xain çıxdın düşməndən qabaq.

Mənim tacım varsa, qoşunum da var,

Hələ rəiyyətim... onu qoruyar.

Sənin nə qoşunun, nə rəiyyətin,

Taci qorumağa nəyin var sənin?

ŞAHZADƏ TİQRAN

Mən gəldim deyəm ki, Tacindən əl çək,
Gəlmədim, Tac üstə söz güləşdirək.

II TİQRAN

(əda ilə)

Tiqrandan törəyən Tiqrana bir bax.

ŞAHZADƏ TİQRAN

Tiqrانın taxtına Tiqrان çıxacaq.
Bütün Qalatiya, Suriya, Sofen,
bütün Finikiya çıxdı əlindən.
Qoruya bilmədin Ermənistani,
təzədən başladı Nuhun tufanı.
Sən dünən Lukulla, bu gün Pompeyə
gedib boyun əydiñ mütiyəm deyə.
Düz söz eşitmədim sənin dilindən,
Hamiya sən dostsan, hamiya düşmən.

II TİQRAN

Mənim hüzurumda belə cəsarət?
Beşiyə, məzara, Taxta xəyanət.
Lukull məclislərdə ömrünü sürdü,
Pompey məni gördü, səni də gördü.
Lukull – təcavüzkar, Pompey – xilaskar,
mənə dediyini özündə axtar.

ŞAHZADƏ TİQRAN

Kömək istəmişdi səndən Mitridat,
başını kəsənə dedin mükafat.
Ona qahmar çıxdı Artakla Uruz,
başda sən durmuşdun, ortada namus.

(II Tıqran ürəyini tutub sarsılır)

Ordular öünüə çıxan hökmdar,
şahzadə öündə belə sarsılar?
Hünərə çağırmaq azdı milləti,
Hünər göstərməkdə şahın xidməti.
Bir də Şahzadəyə əl qaldırırsan,
baxıb düşmən gülür, yatıbsan, oyan.
Axırda onsuz da səni yad əllər,
Taxtdan taxta üstə endirəcəklər,
bir taxta tabuta – orda rahatdı,
daş-taxta rahatdı, Taxt narahatdı.

II TİQRAN

(kənara)

Mən indi bildim ki, bələdçi buymuş,
saray təhlükədə, tac qorxuluymuş.
Şah qoymaz, Şahzadə burda şah olsun,
mənim niyyətimdən qoy agah olsun.
Birləşib Parfiya hökmdarıyla,
üşyan qaldırıbmış bəd qərariyla.
Ona qoşun verib qayınatısı,
qalsın qiyamətə bunun qisası.
Taledir, üz-üzə gətirdi bizi,
sınaqdan keçirdi hər ikimizi.

(ucadan)

Yixılan görmüşəm, ayaq üstədir,
sən də yixilmışan... tale...

Seçilmiş əsərləri, 7 cilddə, 3-cü cild. Pyeslər
ŞAHZADƏ TİQRAN

O nədir?

II TİQRAN

Tale – insanların öz əməlləri,
yaxşı əməlləri, pis əməlləri.
Çıxır qabağına yüz il sonra da,
nə borc qalır, nə də borclu dünyada.
Təbiət şeytandı, insan oyuncaq,
bizi şirnikdirib o, aldadacaq.
Günün biri şərbət, o biri zəhər,
sonra zəhər qusur şərbət içənlər.

(*Şahzadə Tigran qəfildən geri dönür və atası
II Tigranın yaxasından yapışib boğmaq istəyir*)

II TİQRAN

(*təəccüb və həyəcanla*)

Taca, taxta xəyanət!
Mənimdi hakimiyyət!
Qovun, tutun, aparın!

(*çarpişırlar*)

Bu əlləri qoparın.
Saraya qəsd, mənə qəsd!

ŞAHZADƏ TİQRAN

Fikri, niyyəti sıkəst,
Ölkəsindən bixəbər,
ətraftı qızıl çəpər.

Ortada paslı dəmir
tamam çürümədədir.

II TİQRAN

(*hücum çəkərək*)

Sus, xain, satqın, alçaq.
Şahzadə şah olacaq?!

(*saray adamları şahzadənin üstünə düşür*)

Vurun, döyün, tüpürün.
Zibil kimi süpürün,
atın çölə saraydan.

ÇAPAR

(*kənara*)

Bir tac, lakin iki baş.
Sarayda qırğıن, savaş.
Ölkə çıxıbdı yaddan.

(*Şahzadəni döyə-döyə aparırlar*)

II TİQRAN

Qurun dar ağacını.
Ermənistən tacını
qoruyun belə şərdən
bütün ermənilərdən,
qoruyun hətta xalqdan.
Yaşasın ulu Tiqrən!
Pompey mənə dost deyir,

Roma məni istəyir,
Durur arxamda Senat.
Silah istəsəm verər,
qoşun desəm, göndərər.
Sevinməsin Mitridat.
Sarayda şah olacaq?!
Şahzadə qanlı maymaq!
İşləyirmiş əlaltdan,
Ölməyib hələ Tiqrən!

ÇAPAR

(*kənara*)

Roma nəhəng bir dəniz,
qoşunları sahilsiz.
Saray kiçik bir gəmi,
aldadandı görkəmi.
İçində Tiqrən dəli,
Şahzadə ondan dəli.
Belə getsə batacaq,
gəmi tamam yatacaq.
Sarayda dava-dalaş,
bir tac
bir taxt,
iki baş...

İ ş ı q s ö n ü r

XIV ŞƏKİL

(Səngər. Uzaqdan İlkcanın səsi eşidilir: “Qasid!!!”
Səhnədən düşmən əsgərləri keçir. Qasid Pompeylə
döyüşə-döyüşə daxil olur)

POMPEY

Pompeylə döyüşə? Cəsarətə bax.
Bu, hünər istəyir.

QASİD

Hünərdən qabaq
ədalət olsayıdı, olmazdı hünər,
ədalət üstündə gedir döyüşlər.

POMPEY

Ədalət istəyir zəif olanlar,
mən güc istəyirəm, ədalət axtar.
Bərk dur, tutan yoxdu indi büdrəsən.

QASİD

Mən öz vətənimdə, sən qürbətdəsən.

POMPEY

Vətən?

(qılinc ilə yerdə xətt cızır)

Qəbir boyda, vətən bu qədər,
öz boyun ölçüdə kifayət edər.
Qürbət vətən olar məndən ötəri,
sənin vətənini qürbət edərəm.

QASİD

İşgalçi, qatil.
 Canı, quldurbası, gözüm dən itil.
 Al, Pompey, al bir də...

(*dalbadal zərbələr endirir. Pompey səndələyi, lakin yixilmir.*
Qasidin qılınçı əlindən düşür.)

POMPEY

Vəhşi, de kimsən?
 Mənə ölüm yoxdur.

QASİD

Zireh geymisən.

POMPEY

Qaldır poladını, çəkil qıraqa,
 mən özüm poladam başdan-ayağa.

QASİD

(*qılinc götürüb yenidən hücum edir*)

Döyüşə girməmiş qorxmusan demək,
 Kəfən gətirəydin özünlə gərək.

POMPEY

İndi kəfən biçir qılincım mənim,
 sənə geydirərəm mən o kəfəni.
 Mən zireh, sən kəfən.

(vurur, Qasid yixılır)

Vəhşi yaramaz!

(Pompey gedir, alban əsgərləri daxil olur
və Qasidi aparırlar)

QASİD

Yaram... ağrımaz.

Pompey zireh geyib, deyin siz Çara,
piyada qəfildən çıxdı yollara.

Çaparı göndərin Dindi dağına,
Çar çıxsın Pompeyin öz qabağına.

Düşmən üstümüzü alıb qəfildən,
deyin ki, Çar Uruz... deyin siz... hökmən.

(keçinir, aparırlar)

İLKCAN

(daxil olur)

Qaasiid! – Ürəyimə dammışdı mənim,
demişdim yarımcıq qalacaq əhdim.

(səhnədən gah Alban, gah da Roma əsgərləri keçir)

ƏSGƏR

Yəqin amazonka qızları budur,
Həm cəngavər olur, həm gözəl olur.

(İlkcanı qucaqlamaq istəyir)

İLKCAN

Burax qollarımı.

(Uzaqdan səs eşidilir.)

Dayan! Yaramaz!
Tərpənmə, qadına kişi əl atmaz.

ƏSGƏR

Öpüm dodağından mən bu gözəlin.

İLKCAN

Yaramaz! Əlimə dəyməsin əlin.

Cəbhə. Səngər.

İLKCAN

Mən alban sarayının
qızıydım, gəliniydim.
Gəlinlərin gözəli,
qızların güləniydim.
Bir ana əvəziyi
Məlikə – ömrüm, canım.
Gözümün ilk ovuydu
Qasidim, qəhrəmanım.
Hələ Uruz hökmdar,
Onun xeyir-duası.
Gör harda sindirildi
ürəyimin aynası.
Pompey, dəymə Qasidə,
Pompey, əlin qurusun.
Qoşun, axtar Qasidi, –
əmridir şah Uruzun.

Qasidin ürəyində
bir torpaq qeyrəti var.
Ah, Məlikə... Qasidin
məndə əmanəti var.
Tanrıım, göstər Qasıdi,
son ayaqda görüm mən.
Qasidin qolu üstə
Yaşayım mən, ölüm mən.
Ötən bulud, uçan quş.
Siz də deyin, görsəniz, –
gözlə demişdi Qasıd,
mən gözlədim səbirsiz...

(pauza)

Sinəm qalxan, özüm ox;
ya ox sancılsın mənə,
ya ox kimi sancılım
Pompeyin sinəsinə...

(*getmək istəyərkən Roma əsgərləri daxil olur, “Amazonka”
deyə qışqırırlar və İlkcanı tutub üst-başını cırmağa
başlayırlar. İşiq sönür.*)

ƏSGƏR

Qadın istəyirəm belə, ağ alban.

İLKCAN

Binamus kişinin haqqı yox, dayan!

ƏSGƏR

(*İlkcanın paltarını cirir*)

Əsil Amazonka! Of, zərif çiçək!

(öpmək istəyir)

Səngərdə tər bədən.

İLKCAN

Ah, vəhşi, əl çək!
Qasid, sən hardasan?! Üzünü göstər!

ƏSGƏR

Sizə tabe olur sizin kişilər!

İLKCAN

Hökmən!
Biz kişi doğuruq o kişilərdən.
Gedib qadınlara sataşmir onlar,
qadın düşgündür bic doğulanlar.

POMPEY

(daxil olur. Əsgərlər çəkilir. İlkcanə diqqətlə
tamaşa edir)

Qadın namusuna toxunmaq olmaz,
iti biçaq olur o dəmdə Qafqaz.
Gözəl alban qızı, əsl zadəgan,
hüsnün qarşısında sarsılır insan.
Açır səngərdə də zərif bir çiçək,
ona nə meh dəysin, nə əsən külək.
Səxavət göstərdi mənə bu dağlar,
Romada görüşsək, daha xoş olar.

(Feofana)

Troya şahzadəsi Briseidadan,
Alban şahzadəsi zərifdi, inan.
Onda Aqamemnon, indi də Pompey,
əsir qadınlara əsirdi tale.

İLKCAN

Romaya özüm yox, gedər cəsədim,
Pompeylə döyüşdü hələ məqsədim.
Pompey qəsbkardı.

POMPEY

Qəsbkar olmur,
kim qalib gəlirsə, haqlı da odur.

İLKCAN

Bizim eşqimizə qəsd ola bilməz,
Qasid ağ atından yixila bilməz.

POMPEY

Qasid səhv elədi bir cavan kimi,
amma həlak oldu qəhrəman kimi.
Beldə çətin deyil qılınc gəzdirmək,
beli yox, biləyi bərkitsin gərək.

İLKCAN

Yaşamaq istəsə, Pompeyə olar?!
Qasidə olmazmı, qanlı qəsbkar?!
Artıq olsa idi bir ayaq izi,
yeri əyərdimi daş-tərəzisi?!

Gedəndə ər getdi, ata dönmədi,
dünyadan soruşdum, dünya dinmədi.
Yox, Qasid qayıtsın, yenə qayıtsın,
o məndən gedibdi, mənə qayıtsın.

(*şivən qoparır*)

POMPEY

(*Feofana*)

Bütün döyüslərdə mən qalib ikən,
ağır yaraladı məni bu şivən.
Bir qadın qəlbində ölüb yaşamaq,
qalib yaşamaqdan üstündü hər vaxt.

İLKCAN

Mənə əl qaldırma, işgalçı quldur,
bir Qasid getdisə,

(*qarnını gösterir*)

bu Qasid durur.
Ciyərim yüz yerdən deşik-deşikdi,
qadın vətəndirsə, bətni beşikdi.

(*xəncərlə özünü vurur*)

İ s i q s ö n ü r.

XV ŞƏKİL

(*Hərbi düşərgə.
Şeypur çalınır, Pompey svitasi ilə daxil olur*)

FEOFAN

Əsir albanlarla əsir iberlər,
dünən gecə ikən zəhər içiblər.
Zəncirə, qandala dözməyib onlar.

POMPEY

Albanlar, iberlər?!

FEOFAN

Məşhur adamlar.

POMPEY

(əda ilə)

Seçin, qoy əbədi zəncirdə qalsın,
Başqa məşhurları, məşhur Qafqazın!

FEOFAN

Xəbər göndəribdi Uruzla Artak,
qullar dünyasında qul olmayacaq.
Qızıldan çarpayı yollayıb Uruz,
əl boyda...

POMPEY

Bu da bir Qafqaz oynumuz.
 Onlar teatrda çar ola bilər,
 çarların əksidi...əşli deyillər.

(əsgərlərin düzəldiyi odun kürsiyyə qalxır)

Feofan, məktub yaz bu gün Senata,
 Məni qan hərləyir yerdə, havada.
 Od vurdum Qafqazın meşələrinə,
 yerdən əqrəb çıxır qarşıma yenə.
 Əlimdən qaçmadı gözümdən qaçan,
 nə yerdə yeriyən, nə göydə uçan.
 Afrika, Asiya, Avropa, Qafqaz...
 onlar basıldı, Pompey basılmaz.
 Senat məhəl qoymur hələ bunlara,
 Məvacib göndərmir legionlara.
 Nə ərzaq, nə yardım, nə bilim nə, nə...
 Hesabat istəyir məndən, əksinə.

(pauza)

Qoşun yeridimi, saxlamaq olmaz,
 Qafqazdan bir başa Senata... sən yaz.

(Feofan tərəddüd edir)

Hərbi yürüşlərdə tərəddüd olmur,
 Feofan, Pompeyin qərarı budur.

FEOFAN

(Təmkinli)

Tərəddüd olsa da, başqadır məram,
Pompeyi Pompeydən gərək qoruyam.
Pompeyin Romada yoxdur əvəzi,
Həm onun dostuyam, həm tarixçisi.

(*pauza*)

Sənin düşmənində Romada Lukull,
cibi pul kisəsi, ürəyi yoxsul.
Burda, məclislərdə o səni dandı,
o yeyib yatdıqca, Qafqaz oyandı.
Dağlıdı büsbütün Ermənistəni,
yenə sən tanidın burda Tiqrəni.
Qafqaza gəlsə də Pompeydən qabaq,
O düşmən qazandı Romayaancaq.

(*kənara*)

Pompey canı kimi sevir vətəni,
niyə vətən sevmir vətən deyəni?!

POMPEY

(*təmkinli*)

Qoşun xəbər tutsun qələbəmizdən,
tale üzməyibdi əlini bizdən.

(*cibindən məktub çıxardır və Feofana uzadır*)

Feofan, məktubu oxu ucadan,
Farnak – Mitridatin oğludur yazan.

FEOFAN

(ucadan oxuyur)

“Mənim düşmənimdi atam Mitridat,
burda Pompey bilsin, Romada Senat.

(kənara)

Romanın birinci düşməni, quldur,
bütün fironların axırı budur.
Ən yaxın kimsəsi kəsir başını,
Torpaq da saxlamır qəbir daşını.

(məktubu ucadan oxumağa davam edir)

“Atam Mitridatın meyidi, tacı,
almazla bəzənmiş gürzü, qılinci,
qalxanı, Daradan qalma qızıl taxt...
hədiyyə göndərir Pompeyə Farnak”.

(əsgərlər alqışlayır)

POMPEY

(kənara)

Məndən soruşacaq yəqin ki, Senat, –
ölüb, öldürülüb burda Mitridat?!
Romaya qoşunla yeriyən zaman,
Şamları söndürdü Roma qorxudan.
Ona qənim oldu zəhmi, hikkəsi,
Şərqdə öldürüldü, şərq sərkərdəsi.
Mən hərbi yürüşlə Qafqaza gəldim,
demə... döyüşə yox, mən yasa gəldim?!

FEOFAN

Ondan üz döndərdi əvvəlcə Tiqrən,
sonra oğlanları, boş qaldı meydan.
Başqa br hiyləyə əl apardı şah,
elçilər göndərdi... həbs etdi Farnak.
Mitridat gördü ki, puçdu bu kələk,
axırda Pompeyə əsir düşəcək.
Yanınca getmişdi sadiq adamlar,
buraxdı onları sonra hökmədar.
Hissa, Mitrididat – iki qızıydı,
hərəsi bir şahın nişanlısıydı.
Bir də kelt zabiti, öz keşikçisi,
dedi qayıtmarıq, lap öldür bizi.

POMPEY

(*kənara*)

Sədaqət. Ataya qız sədaqəti.
Feofan qeyd etsin bu hekayəti.
Beləydi Sofoklun Antiqonası,
Qədim Yunanistan, Ellin dünyası.

FEOFAN

Qılinc dəstəyində uşaq yaşından,
zəhər gəzdirmiş özüylə Xaqan.
Götürüb zəhəri içir qəfildən,
amma öyrənmişdi zəhərə bədən.
Ölmür, əzab çekir, sinəsində tər,
qızları içəntək, öldürür zəhər.
Şah kelt zabitinə əmr edib durur,
boynunu qılıncla vursun, o, vurur.

POMPEY

(*kənara fikirli*)

Mən bu cəsarəti alqışlayardım,
özü sağ qalsayıdı, bağışlayardım.
Mən onu hər yerdə axtardım, nahaq,
adiyla, zəhmiylə vuruşdumancaq.

(*Nizələrin ucunda Mitridatin kəsilmiş başını dəfnə
yarpaqlarına bükülmüş şəkildə gətirirlər*)

Şah məğlub olmayıb, həlak olub şah,
nə Pompey öldürüb, nə oğlu Farnak.

(*pauza*)

Budur, Mitridatin kəsilmiş başı,
nizələr ucunda... qana bulaşıq.

(*kəsik başla üz-üzə dayanır. Bir an lal səhnə*)

Həyatın özüdür belə bir təzad,
mənim hüzuruma gəldin, Mitridat.
Sən başınla gəldin, ayağınla yox,
o başa çiyində bu nizə, bu ox.
Sən tək, mən qoşunla durduq üz-üzə,
kim qalib sayılır? Desinlər bizə.
Məğlub olmaliydi Pont hökmədarı,
bu idi senatın qəti qərarı.
Baha başa gəldi o başa qürur,
yox, başın başından yüksəkdə durur!

(*nizəçilər Mitridatin başını aşağı endirirlər*)

O baş hökm elədi: öldürün, qırın. –
hökmümü gözləyir indi... qaldırın!
O susur, gözündə köhnə şübhələr,
o ittiham edir, dilində zəhər.

(pauza)

Danış, nə yazmışan, dostum Feofan,
təzə nə öyrəndin bu dağlılardan?

FEOFAN

Albanlar, iberlər – iki xalqıdalar...

POMPEY

(*sözünü kəsir*)

Səngərdə cəldilər, çox qoçaqdılar.
Saray yanılmışdı amma, Feofan,
Qasidi üstümə göndərən zaman.
Gərək anlayayıdı şahin qardaşı,
vuruşa bilməzdi Pompeyə qarşı.
Qalsayıdı, o dağlı bir əsgər kimi,
bəlkə yetişərdi cəngavər kimi.
Bir az xasiyyətcə qızğındır onlar,
bəlkə bizə çəkib burda cavanlar?

FEOFAN

Ağır yaralının yoxdu qorxusu,
əsir düşəndə də danışmir, susur.
Mərhəmət istəməz təhqir eləsən,
qılığa yatandı, xoş dillə desən.

Yurdları – balaca bir quş yuvası,
yurdsevər böyüyb amma hamısı.
Anlamaq olmayır bir söz deyəndə,
dil öyrənən də yox, dil öyrədən də.
Qadin namusuna toxunmaq olmaz,
iti biçaq olur o dəmdə Qafqaz.
Qisasa qisasdı, əsl intiqam,
Tiqranın sarayı fərqlənir tamam.

POMPEY

Tiqran dostumuzdu.

FEOFAN

Tiqran elə bil,
Qafqazda olsa da, qafqazlı deyil.
Farsın adətilə yaşayır onlar,
qədim tayfalardı burda albanlar.
Xalqın tarixi var, tarixçisi yox,
bu qədər yol gəlib, yolda izi yox.
Yarğanlar, səhralar ölkəsi Qobu,
ən qədim insanın şir, ceyran ovu,
latın hərfi ilə söz yazan əllər,
daşda donub qalıb daş qəbilələr.
Qayalar üstündə şəkillər durur,
bizim bu illərdə o illər durur.

POMPEY

Necə? Afinadan, Romadan qabaq?!

FEOFAN

Bir Zərdüşt olubdu, fikirdən oyaq.
Dünyada birinci alim, sənətkar,
ona səcdə qılır indi də xalqlar.
Kainat oddur – deyib böyük yunan alimi, –
yəqin Heraklitin də Zərdüştü müəllimi.
Ən böyük logman imiş, öyrənibmiş dünyani,
Otlarla, bitkilərlə sağaldırmış insanı.
Onun bir dəftərindən yazmışam dəftərimə,
oxuyub inanmırıam ağlıma, gözlərimə.

(heyrətlə oxumağa başlayır)

«...Dünya olandan bəri vuruşur Xeyirlə Şər,
Yaxşı-pis, Gecə-gündüz, Mərd-namərd, İblis-bəşər...»
«...Nə qədər yaradanın Odu varsa, o qədər
dua edəcəyəm ki, insan ədalət istər.»
“...Aldanmış insanların naləsi yüksələcək,
bir gün adil bir hakim iqtidara gələcək,
yalanpərəst hakimin cəzasını verəcək.»
«...İnsan dindarlıq ilə təmizlənib pak olur,
onun da hədiyyəsi ölkə, ya torpaq olur.»
«...Sən ey Ahura Məzda! – bir sualım var mənim,
Günəşə, Ulduzlara yol göstərən kimdi, kim?..»
«...Səhəri, Günortanı, Gecəni kim yaratdı,
seçilmiş adamlara Əhdi kim xatırlatdı?»

(pauza)

«... Yaxşı adam ev tikir, əkib-biçir, bağ sahri,
gözəl heyvan bəsləyir, tikib-qurur, ucalır...»
«... Ulular, şəxsiyyətlər, - sizin ki, pak adınız,
təbimdə təriflənir – birinci dindarsınız...»

«...Ən müqəddəs kəlami, ağılda olan nuru,
pis rəhbər puç eləyir, kütləşdirir şüuru...»

«Doğru din təbliğ edən doğru dinə qoşulsun,
o buna, bu da ona gərək tərəfdar olsun...»

«...Bir Cənnət körpüsü var axirət dünyasında,
ərimiş dəmir axır çay kimi onun altda.

Körpü, pislər keçəndə, ülgüt tək naziləcək,
Əməlinin dalınca, cəhənnəmə gedəcək...»

(pauza)

İsgəndər yandırıb minbir hikməti,
itib Peyğəmbərin din vəsiyyəti.

POMPEY

(fikirli)

Dünya fatehinin səhvidi, bəlkə?
Peyğəmbər yetirib məglub bir ölkə.

(pauza)

Homerə dəymədi böyük qəhrəman,
əksinə, oxudu, dərs aldı ondan.

Daranın nə qədər daş-qasıvardı,
mücrünün içindən çıxarıb atdı.

Qoydu əvəzində «İliada»nı,
ağlına həkk etdi ağla batanı.

Axilldən öyrəndi qisas almağı,
bir də... ikiəlli qılinc çalmağı.

(pauza)

Yox, yox o sözləri topla, Feofan,
mən qibtə elədim bu dinə, inan.
Qayıdır Romada məşğul olarıq,
Zərdüst – peyğəmbərdi, biz – qul olarıq.
Mən ki yer üzündə Qalib Əsgərəm,
başqadır insanda daxili aləm.
Mənim bir arzum var, çoxdankı arzum,
Romada teatr binası qurum.
Esxili, Sofoklu biz də oynayaq,
teatrı yoxidursa – yuxuludur xalq.
Pərdələr gözlərdən çekir pərdəni,
maskalar oyadır səni...və məni.
İsgəndər ən uzaq səfərdə belə,
artist çağırırdı – öz səhnəsilə.
Qoşun da, özü də razı qalırdı,
sərkərdə sənətdən qidalanırdı.

(pauza)

Oxşardı – teatr və müharibə,
artistlər, sərkərdə – bu iki qüvvə.
Mən də rejissoram, əslinə baxsan,
mizanlar qururam bu vurhavurdan.
Artist oynayırsa, Pompeyi, demək...
Yox, yox oynamasın, yaratsın gərək.
O daha yüksəkdi, başdı həmişə,
ondakı sənətdi, məndəki peşə.

FEOFAN

(razılıq ilə)

General, sağ ol ki, belə, hər zaman,
hikmətə hikmətlə qiyət qoyursan.
Zərdüst ədaləti təbliğ edirsə,
general, o sənsən, yox başqa kimsə.
Romada nə Krass, nə Yuli Sezar! –
sən əl qoyursansa, kim ayaq basar?!

(pauza)

Pompey, düz dedin ki, biz məşğul olaq,
qoşun da yorulub, daha qayıdaq.
Muğanın ilanı, əqrəbi çoxdu,
Çaldımı, davası-dərmanı yoxdu.
Nizələr əyilib yerlə sürünür,
gözə kölgə kimi ölüm görünür.

POMPEY

Qayıdaq... uzandı yəqin səfərim,
mənə eşitdirir sərkədələrim.
Vətən həsrəti də sıxır qoşunu,
üzlərdən, gözlərdən duyuram bunu.
Peyğəmbər Zərdüstün din fəlsəfəsi,
Qafqaz yürüşümün son möcüzəsi.

İ ş i q s ö n ü r.

XVI ŞƏKİL

(*İşıq sözür və yanır. Qasidin və İlkcanın tabutlarını saraya gətirirlər. Çar Uruz əlində qılinc daxil olur. Məlikə Aydanın sinəsinə baş əyir*)

ÇAR URUZ

Alban şəhididir Qasidlə İlkcan,
Alban tarixidir indi danışan.
Saraydan səngərə; bir yol keçdilər,
ölüm şərbətini qoşa içdilər.
Dünən toy günüydü, bu gün yas günü.
insan cəlladına etiraz günü.
Pompeylə vuruşda susdu bir ürək,
o zireh geymişdi, bu qanlı köynək.
Bir insan ömrünü yaşamadılar,
bir şəhid ömrünü yaşadı onlar.

(*pauza*)

Şəhidlər ölmürlər dünyada heç vaxt,
Zamanla yenidən doğulur ancaq.
Bayraqlar qalxanda doğulur onlar,
qılıncalar çıxanda doğulur onlar.
Üz-üzə duranda düşmən ordusu,
yerdə tapdananda yerin namusu,
sərhəd pozulanda doğulur onlar,
tarix yazılanda doğulur onlar.
Adları adlara qoyulan zaman,
şüurlar yuxudan ayılan zaman,
yəhərdə, yüyəndə doğulur onlar,
Azadlıq deyəndə doğulur onlar.

Analara qurban oğul doğurlar,
oğullara qurban – şəhid olurlar.
Ölkəyə şöhrətdi şəhidin adı,
İlkcanın adıyla Qasidin adı.

(*bu sükut içində Uruz qılincını qinina qoyur*)

MƏLİKƏ AYDAN

Qasid bir oğlumdu, İlkcan bir oğlum,
mən oğulmu doğдум, şəhidmi doğдум.
Əldə bir yaşında qaldı anadan,
qızlar bulağından su içdi İlkcan.
Nəfəsi ətirli çiçək əvəzi,
Sarayda Qasidin göbəkkəsməsi.

(*pauza*)

Qasidin gözündə dan söküldərdi,
ayağı sayalı, üzü gülərdi.
Qılinc oynadardı şimşək əvəzi,
gecələr parlardı göyün qübbəsi.
Torpaq göz tikmişdi o boy-buxuna,
Saray həsrət qaldı saray oğluna.
İki nəfər idi Qasidlə İlkcan,
gedəndə üç nəfər getdi dünyadan.

(*pauza*)

Mənim yuxusuzum, gözü oyağım,
qaldırıb başını boyhana bilmir.
Ana laylasına yatızdırdığım,
ana fəryadına oyana bilmir.

(Çar Uruz anası Məlikə Aydanın sinəsinə baş əyir,
sonra qolları arasına alır. Artak svitasi ilə daxil olur,
Çar Uruza başı ilə salam verir və Qasidlə İlkcanın
tabutları önungdə baş əyir)

ARTAK

Xəbərdən sarsıldı bütün gürcülər,
başsağlığı verir gələn elçilər.
Qardaşım Şah Uruz, anam Məlikə,
bir yol ağlamayıb həyatda bəlkə?
Bu dəfə yaş gördüm o gözlərdə mən,
yerin ağrısını duydum yerdə mən.
Ağirdı Qasidi torpağa vermək,
ağirdı İlkcanı tabutda görmək.
Qoşa şahin kimi uçdular onlar,
zirvədən torpağa düşdülər onlar.
Bizim şəhidlərdi sizin şəhidlər,
dünyada məhəbbət qoyub getdilər,
bir namus, bir vüqar qoyub getdilər.
Dünyada etibar qoyub getdilər.
Nə belə ər gördüm, nə belə gəlin.

(öz svitasına)

Baş əyin, önungdə tabut heykəlin.
Bizim şəhidlərdi Qasidlə İlkcan,
var ol, Ulu Qafqaz, Ulu yaradan.

(İşiq sönür və yanır. Şeypur çalınır.
Çar Uruz, Məlikə Aydan daxil olurlar).

ÇAR URUZ

Düşmən tapdağında torpaqlar qalıb,
əkin-biçin yeri, yaylaqlar qalıb.

Canlı qalxan oldu igidlər yerə,
dən kimi səpildi şəhidlər yerə.
Biz öz yaramıza duz basmalıyıq,
ağrımız artdıqca, biz susmalıyıq.
Ağlasaq, gizlədək göz yaşımızı,
yıxilsaq, dik tutaq öz başımızı.
İşgalçi ordudan, namərd qoşundan,
bir gün qisasını alacaq zaman.

MƏLİKƏ AYDAN

And için, bir anda möhtacdı Qafqaz,
qartal and içməsə, zirvəyə qalxmaz.
Günəşlə torpağın andı əsasdı,
bu da yaz gəlinçə bir etirazdı.
Elə ki, yol getdin üzü küləyə,
çıyin-çıyinə ver, kürək-kürəyə.
Bəxtiniz yollarda bələdçi olsun,
qayalar – qalxanlı sərhədçi olsun.
Düşmən hiyləgərdi, zaman qorxulu,
fikri oyaq gəlir, gözü yuxulu,
qılınca tuş gəlir, qılinc görməyən,
rəhmsiz qatıldı, rəhm elə deyən.
Güzəştə getməsin igid oğullar,
Güzəştin sonunda məglubiyyət var.
Pakdı tariximiz od-ocaq kimi,
Pakdı Uruz kimi, ya Artak kimi.
Qoşun yeritdilər Pompeylə Tıqrən,
biri bələdciyi, o biri tiran.
Bu, dünya borcudu, dünyada qalmaz,
And için, bir anda möhtacdı Qafqaz.

(İşıq sözü, Çapar səhnədə tək qalır)

ÇAPAR

(*səhnəyə müraciətlə*)

Qafqaz mənim əcdadımın vətənidə,
əzabımın, fəryadımın vətənidə.
Ölənimin, itənimin vətənidə,
Qafqaz mənim vətənimin vətənidə.

Qafqaz oğlu, vətən oğlu,
yaxşları seç pisindən,
Seç, Qafqazın mərdlərini
satqınından, xəbisindən.
Vəzifəyə hərisindən.
Namussuzdan namusunu qoru bu gün,
süfrəmizin ruzusunu qoru bu gün.
Ocağımız sönə bilməz,
bayrağımız enə bilməz.
səngərimiz uça bilməz.
Qafqazın bir qaçan yeri yoxdur daha,
qaça bilməz.
Bir səngərə siğar Qafqaz,
bir tabuta, fəqət, sığmaz!

İ s i q s ö n ü r.

S o n

MIDIYA SARAYI

İŞTİRAK EDİRLƏR:

Mandana
Ərtapar
Baş kahin
Astiyaq
Zərinə
Qarpaq
Baş çoban
Qasid
Aşpaz

Müəllif pyesi qədim dünya tarixçisi Herodotun “Astiyaq” əfsanəsi əsasında işləmişdir...

Şairin vaxtilə tarixi əsərlərə meylliliyinə ciddi irad tutulduğuna görə, bir müddət bu sahədən uzaqlaşmış, sonra isə yenidən bu mövzuda “Atabəylər” və “Pompeyin Qafqaza yürüşü” mənzum pyeslərini yazmışdır.

“Midiya sarayı” pyesində bir də qayıtmaq arzusunda olduğunu bildirir...

Tərtibçi

Mandana

(*daxil olur*)

İlahi, rəhm elə biz qadınlara,
göydən kömək göndər özün onlara.
Yerdə naləmizi yoxdur eşidən,
biz əl uzadırıq,

sən çəkilirsən.

Sən qadın olmayı öyrətdin bizə,
Sən uşaq doğmayı öyrətdin bizə.
Bizə səbr verdin əzab-əziyyət,
bizə dözüm verdin — bu daha dəhşət.
Yeganə oğlum var bu dünyada — Kir,
Midiya taxtına o təhlükədir?!

Çobanın əlində sağ qalıb uşaq,
öldürtmək istəyir indi Astiyaq.

Atamın hər hökmü ölüm deməkdir,
ən böyük acizlik hökm eləməkdir.

İlahi, Anahid, allahımızsan,
şah yerdə, sən göydə pənahımızsan.
Ey Zərdüşt diyarı, ey odlu topraq,
sən çinar, biz çinar üstündə yapraq.
Qoy bütün qadınlar, bütün analar
mənə kömək dursun...

Şanlı hökmdar,
sizsə taxtınızda möhkəm oturun,
körpə bir uşağın boynunu vurun.
Demək, milyonların puçdu niyyəti,
şübhəli görünür səmimiyyəti.
Bir baş düşünürsə ölkədə yalnız,
bəs nəyə lazımdı bizim başımız?!
Bizə yalvarmağı öyrədirləriniz,
tələb eləyəndə rədd edirləriniz.

Midiya taxtının qızıyam mən də,
Midiya taxtından ziyan çəkən də
mənəm.

Saraylarda doğulmaq ilə,
sarayda yaşamaq bir deyil hələ.
Atam hökmdardı, böyük Astiyaq,
atam mərhəmətdə kiçikdirancaq.

(gedir)

(*Astiyaq, Baş kahin, Ərtapar və başqa əyanlar
daxil olurlar*)

Ərtapar

Hökmdar, and olsun taxt ilə tacı,
elə sarılmışdı uşaq ağaca,
əlini-qolunu kəndir kəsirdi,
döyülen əsirdi, döyen əsirdi.
Uşaqlar içində gördüm bir uşaq
hökm edir.

Soruşdum, sən kimsən, qoçaq?
Mənə cavab verdi, dedi: hökmdar,
dedi ki, şah seçib məni uşaqlar.
Dedim: o uşağın günahı nədir?
— Sözümə baxmayır, — dedi, — cəzamdır,
ayağı başından xəbərsiz gedir,
şah olan məclisdə bu, intizamdır.
Mən çoban oğluyam, dedi o uşaq,
yerdə bir hökmdar, göydə bir Allah.
Mən ona sus, dedim, yayilar bu səs,
dedi: hökmdarda gizli söz olmaz.
Dedim: bədən sənin, baş sənin deyil,
dedi: özümündü, bu yəqin deyil.

Dedi: baş kiçikdi, bədən böyükdü,
baş böyük olanda bədənə yükdü.
Yaşından çox idi başında fikir.
Adını soruşdum, şəstlə dedi: Kir.
Bilmədim bu necə ciddi-cəhd idi,
Çoban paltarında vəliəhd idi.

(*Astiyaqa*)

Bu dil, bu danışq, ya da bu hikmət,
qanın saflığını göstərir əlbət.

Baş kahin

(*kənara*)

Kahinlər demişdi şaha qabaqlar,
bir az ayıq olsun gərək hökmdar.
Qızı Mandanadan doğulan uşaq,
Midiya taxtına hakim olacaq.
Astiyaq Qarpağa əmr eləmişdi,
Uşaq doğulantək öldürt demişdi.
Şanlı hökmdara sadıq qalaraq,
hökmü yetirmişdi yerinə Qarpaq.
İndi çoban oğlu şübhə doğurur,
təsadüf deyilən həqiqət budur.
Qarpaq qohumudur, həm də sağ əli,
Özündən şübhəli, ondan şübhəli.

(*Astiyaqa*)

Uşaq sağ qalıbsa ötüb fəlakət,
uşaq ölübdüsə, artıqdı xiffət.
Yuxunun qorxusu yoxdur, hökmdar,
onu şah seçibdi daha uşaqlar.

Astiyaq

Məncə, o uşaqdı, sağ və salamat,
gərək Qarpaq gəlsin, bir də Mitridat.

(*Ərtapar gedir*)

Uşağı göstərin mənə uzaqdan,
Kahin, özün göz ol sonra uşaqdan.

(*uşağı göstərirlər,
fikirli nəzərlərlə baxır*)

Mənim gözlərimdi, onun gözləri,
mənimdi sözünün hökmü, kəsəri.
Baxışı, duruşu, hələ səsi də,
bir az yerisində tələsməsi də...

(*ucadan*)

Yox, kahin, düz olur ürəyə daman,
onu öldürməyib bizim baş çoban.
Ağıl danışanda tələsmə bir az,
ürək danışanda ona qulaq as.

Zərinə

(*daxil olur*)

Yenə fikirdədir qibleyi-aləm,
salam, kahin baba... əziz, mehriban.

Astiyaq

Sənin nəğmələrin gəlir ürəkdən,
saray nəğməsizdi, sən oxu hökmən.

Zərinə

(*mahnı oxuyur*)

Astiyaq

(*fikirli*)

Midiya taxtına göz dikən alçaq,
mənim qılincıma qurban olacaq.
Onu bağışlamaz bu odlu torpaq.
Yəqin o uşaqdı... xaindi Qarpaq.

Zərinə

Hökmdar fikirli, qayğılı, həssas,
bu qədər fikirlə yaşamaq olmaz.

Astiyaq

Fikirlər saraydan aparır məni,
səsin bu saraya qaytarır məni.

Kahin, bəxtəvərdi sənin qız nəvən,
azaddır dünyanın dərd-ələmindən.
Tanrı vergisidir bu mehriban səs,
onu hər boğaza ilahi verməz.
Bəlkə bir müğənni, bir nəğmə deyən,
xoşbəxtdi fikirli ömr eləyəndən...

Ərtapar

(qasidlə bərabər daxil olur)

Çoban Mitridatdı, yanında Qarpaq,
əmrə müntəzirdi.

Astiyaq

Gəlsinlər, burax.

(Qarpaq və Mitridat daxil olurlar)

Qarpaq, düz danışsan, bu öz işindi,
yox, yalan danışsan, son gəlişindi.
Xəyanət üstündə... taxta xəyanət,
qurda yem olacaq o baş, o cəsəd.
Midiya taxtına fəlakət olan
uşaq doğulmuşdu, Qarpaq, bir zaman.
sənə tapşırılmışdım... yadında olar.

Qarpaq

Hökmə əməl oldu, böyük hökmdar.
Mitridat, baş çoban şahiddi buna,
özü əməl etdi şah buyruğuna.

Astiyaq

Baş çoban, fikirləş... yalan danışsan,
şirlərin ağızına atılacaqsan.

Baş çoban

Qarpağın dediyi düzdü, hökmdar.

(pauza)

Amma...

Astiyaq

Amma?!.

Qarpaq

Amma?!

De, açıq-aşkar,
şahın hüzurunda “amma” söz deyil,
and içmək istəsən, o da düz deyil.
Aç danış hamsını.

Astiyaq

Çasdırma, Qarpaq,
çoban hamısını düz danışacaq.

Baş çoban

Hökmdar, mən sizin öz təbəəniz,
Kir həmin uşaqdı, sizin nəvəniz.

Astiyaq

Qarpaq?!

Qarpaq

Yox, hökmdar, Kir ola bilməz,
ölülər təzədən doğula bilməz.
Mitridat, bu nədir?!

Baş çoban

Şanlı hökmdar,
Qarpaq gətirdi ki, uşağı apar,
Öldür, köynəyini gətir sonradan.

Qarpaq

Sən axı gətirdin köynəyi, çoban!

Çoban

Gətirdim, başqaydı amma o köynək,
evdə dəyişmişdi arvadım...

Qarpaq

Demək...

Baş çoban

O, ölü doğmuşdu.

Astiyaq

Belə de, əhsən.

Qarpaq

Hökmdar...

Astiyaq

Küsancaq öz taleyindən.

Baş çoban

Əlimdə görəndə arvad uşağı,
özü də ağladı uşaq sayağı.
Diriyə yas tutdu evdə, hökmdar,
ölünü bükdü ki, saraya apar.

Astiyaq

Qəribə oyundu — Qarpaq və Çoban.

Qarpaq

(çobana)

Mənim taleyimlə sən oynamışan.

Astiyaq

Mitridat, cavab ver, sual edirəm, —
Kir sənin oğlundu, ya mənim nəvəm?!

Baş çoban

Sizindi bu ölkə, bu uca dağlar,
biz də sizinkiyik, şanlı hökmdar.
Yediyimiz çörək, içdiyimiz su,
udduğumuz hava, günəş...

Astiyaq

Daha sus!
Dünya mənim oldu... bütün kainat,
Kir mənim olmadı, amma, Mitridat.
Lənətə layiqdi sizin adınız,
Dünyanı verdiniz... Kiri aldınız.

(fikirli)

Bir yanda taxt-tac, bir yanda uşaq,
bir yanda hökmdar, bir yanda çoban.
Gizli bir fəlakət gözləyir, ancaq, —
Mitridatı indi, məni sonradan.

(pauza)

Ağırkı taleyin bu istehzasi.

Qasid

(daxil olur)

Qızınız Mandana, Kirin anası
görüşmək istəyir, gəlib, hökmdar.

Astiyaq

O, Kirlə görüşsə daha düz olar.
Sarayda böyüdü... beləymış həyat,
qız ikən doğmayıdı, ana ikən yad.
Özgə ocağını qalayır qızlar,
ata ocağına qızınmır onlar.

Mandana

(*daxil olur*)

Ata!

Ərtapar

Hökmdardi.

Mandana

Qibleyi-aləm,
yerlərə, göylərə mən and verirəm.
Bilirəm, sizindi küllü-ixtiyar,
sizin qızınızam mən də, hökmdar.
Dəhşətli görünən sizə uşaqdı,
Kirə qarşı duran şah Astiyaqdı.

Astiyaq

Midiya taxtına o təhlükədir,
onu xahiş etmək sənə ləkədir.

Mandana

Uşağın yaşına gəlsin rəhminiz;
onun anası mən, babası da siz.

Astiyaq

Taleyin bu gizlin oyunu qədər,
məni sixmamışdı hələ şübhələr.
Burda günahkardı Qarpaqla çoban.

Mandana

Mənə bağışlayın.

Astiyaq

Sən ağlayırsan, —
Midiya taxtının taleyinədir,
Ya Kirə?!
Bu yaşın mənası nədir?!

Mandana

Siz şah atamsınız, Kir doğma oğlum,
ona ana borcum, sizə qız borcum.
Sizə qəsd edilsə, dözə bilmərəm,
ona qəsd edilsə, cavabdeh mənəm.
Mən ana olsam da, qibleyi-aləm,
layla çalmamışam, süd verməmişəm,
onu aparıblar bələkdə ikən,
sizin əmrinizlə...

Astiyaq

(*mat qalır*)

Sən də bilirsən?!

Mandana

İndi ki, sağ qalıb, dəyməyin ona,
pənah gətirmişik oğul və ana.
Bəlkə də bu mənim son xahişimdi.

(*ürəyi gedir, huşunu itirir*)

Astiyaq

Su səpin, ayılsın.

(*kənara*)

Günahkar kimdi?!
Midiya taxtının düşməniancaq,
sarayda Qarpaqdı... xaindi Qarpaq.

Qasid

(*daxıl olur*)

Bir qadın gəlibdi... o, yalvar-yaxar,
deyir rəhm eləsin bizə hökmdar.
Bir odur gözümün ağı-qarası,
çobanın arvadı, Kirin anası.

Astiyaq

(mənali)

Qasid, bir anadan doğulur insan,
amma Kir doğulub iki anadan.
Bir çoban arvadı, bir də şah qızı.
Demək, bir uşağın iki anası.
Sarayda göz açdı dünyaya uşaq,
çobanın evini gördü oancaq.
Bir ana bətnində əzizlənibdi,
bir ana südüylə o bəslənibdi.
Demək, möcüzədir Midiyada Kir,
bəlkə də bu, onun öz taleyidir...

Baş kahin

Hökmdar...

Astiyaq

Qalx, Qarpaq, qalx sən də, çoban.

(mənali)

Yaxşı ki, uşağı sağ saxlamışan.
Düzü, məmnun oldum hərkətindən,
sənin hikmətini unutmaz vətən.
Sabah bir ziyafət verilsin gərək,
Kirin şərəfinə... biz az sevinək.

Baş hakim

(kənara)

Özü öz əksinə getdi hökmdar,
yəqin bu qərarda fəlakət də var.
Fikrindən dönməmiş hələ Astiyaq,
bir sakitlik olur tufandan qabaq.
Od sönür, kül altda qalır istisi.
Pələngin yolu var, ilanın izi.
Göydə ulduzların dəyişməsindən,
yerdə də dəyişir vəziyyət hökmən.
Şir şikar üstünə gəlir təmkinlə,
dartılıb açılır sonra da kinlə.
Daim dərin olur lal axan sular,
sükuta qərq olub yenə hökmdar...

Qarpaq

Vəzir yox, qapında qulam, hökmdar,
şirlərə yem olsam, ədalət olar.
Hər nə öyrənmişdim indiyə qədər,
gördüm ki, bir şeydi - heçə bərabər.
Məsləhət verməkdə ya nadan, ya mən!
mənə məsləhətçi oldu bir çoban.
Bu xata çıxıbdı əslini gəzsən,
onun əlindən yox, mənim əlimdən.
Qarpağı oyunda udubdu çoban,
gərək dərs verməyim, dərs alım ondan.

Baş kahin

(*kənara*)

Yıxılan təzədən qalxmaq istəyir,
 Qarpağı sarayda Qarpaq pisləyir.
 Ya Qarpaq özündü buna günahkar,
 ya şahın başında bir möcüzə var.
 Göydə ulduzların vəziyyətindən,
 hələ xəbərsizdi xəbər gətirən.

Astiyaq

Qurbanlıq kəsilsin... qoy bu ziyafət
 Kirə töhfə olsun, Qarpağa diqqət.
 At çapmaq, ox atmaq, doğru danışmaq,
 Kirin tərbiyəsi bu olsun ancaq.
 Aşpaza xüsusi tapşırığım var,
 qoy gəlsin...

Qasid

Baş üstə, böyük hökmdar.

(*Gedir*)

Astiyaq

Gətir öz oğlunu, Qarpaq, sarayda
 Kiri əyləndirsən sabahdan o da.

(*Hamı gedir*)

Mən öz taleyimlə əlbəyaxayam,
 qarışib dünyada mənim də dünyam.

Asan görünməsin taxtda oturmaq,
Mənə qəsd elədi axırda Qarpaq.
Dövlətin ayrıca qanunları var,
bütün qanunlardan o, üstün durar.
Dövlət təhlükədə olduğu zaman,
gərək o keçəydi öz həyatından.
Mən ona əmr etdim, o başqasına,
qoy indi oğlunun gəlsin yasına.
Görsün ki, nədir o, yalan danışmaq,
gərək dərk edəydi bunları Qarpaq.

(*Gedir*)

Aşpaz

(*pərişan halda daxil olur*)

Gecə yatmadısam, yuxusuzam mən,
amma bu barədə gərək susam mən.
Saray xəbərsizdi...
Biçarə Qarpaq,
oğlunu bu gecə şaqqalatdı şah.
Göstəriş verdi ki, onun ətindən,
xörək hazırlayıım Qarpağa hökmən.
Oğlunun ətindən yesin qoy ata,
əlimi kəşmişəm ət doğrayanda.
Göz yaşım axıbdı duz əvəzinə,
şah ziyafət verir öz nəvəsinə.
O xörək bişdikcə bişdim mən özüm,
qovruldum içimdə... of, necə dözüm.
Xoşbəxtlik gələndə ləngiyir hökmən,
bədbəxtlik gələndə gəlir qəfildən.
Bir addım o yanda xoşbəxtdi Qarpaq,
bir addım bu yanda bədbəxt olacaq.

Qarpaq

(daxil olur)

Aşpaz, bambaşqadı bugünkü, ülfət,
 Kirin şərəfinə bizə ziyafət?!
 Tükdən asılıdı insan həyatda,
 bəzən bir təsadüf çatır imdada.
 Çoban öldürsəydi o vaxt uşağı,
 qalmışdıq ölkədə başıaşağı,

(kənara)

Uşağa dəymədim özüm doğrudan,
 Astiyaq qocadı, Mandana cavan.
 Qorxdum ki, şah olər, Mandana qalar,
 Kirin qisasını o məndən alar.
 Verdim baş çobana...
 Onun əliylə,
 dedim ki, baş tutsun gərək bu hiylə.
 İndi gör... nə yaxşı rahatam, Allah!
 Yoxsa... rəhməsizdi böyük Astiyaq!

Aşpaz

Xüsusi tapşırıb mənə hökmdar,
 gərək razı qalsın gələn qonaqlar.

Qarpaq

Düzü, bərk acmışam... mənə qulaq as,
 gərək şərab içib keflənəm, bir az!
 Şahın şərəfinə yüz söz deyək biz,
 sözlə bəyan olur sədaqətimiz.

Aşpaz

(*ikimənali*)

Əlimi kəsmişəm ət doğrayanda.

Qarpaq

Gətir, əllərini mən öpüm onda.

(*öpmək istəyir*)

Aşpaz

Yox, yox...
Mən dözürəm, mən ürəyi daş,
əllərim biləkdən kəsiləydi kaş.

Qarpaq

(*sevincək*)

Aşpaz, bu əllərlə mənə bir azdan,
xörək verəcəksən...

Aşpaz

Qarpaq...

Qarpaq

Yox, dayan.

(*onun əllərini öpür*)

Mən də bilirsənmi, aşpaz, bir axşam
ağır bəlalardan xilas olmuşam.
Ən böyük bayramdı bax bu ziyafət.

Aşpaz

(*kənara*)

Ən böyük matəmdi.

Qarpaq

Ən böyük hörmət!
Ən böyük hörmət də bu imiş demək.

Aşpaz

(*kənara*)

Ən böyük qəddarlıq!

Qarpaq

Ən böyük ürək!

(*bir an ayılmış kimi*)

Aşpaz, mən oğlumu soruşdum bayaq,
onu axtarırdım...

Aşpaz

(*ikimənali*)

Görmədim, Qarpaq.

Qarpaq

Kiri əyləndirir, sarayda yəqin...

(*Gedir*)

Aşpaz

(*onun arxasında*)

O ən bədbəxtidi biz bədbəextlərin.

Nabat Halanın Şöhrəyi

...Bəzən anamın haqqında düşünürəm. Mənə elə gəlir dunyada bir yazıçı yaşayır – yaza bilmir. Dünyada bir qadın ziyalımız var – kürsülər onu tanımır. Ən böyük məclisləri o öz səhbətləri ilə əsir eləyə bilər. Amma özü savadsızlığın əsiri olub qalıbdi. Hamı mənim anamı Nabat xala kimi taniyır. Hamı elə bilir, o yalnız yaxşı çörək bişirir...

Ədəbiyyat və incəsənət

8 aprel, 1972, №15

JURNALLARIMIZI VƏRƏQLƏYƏRKƏN

ANA ÜRƏYİ, ANA ÇÖRƏYİ

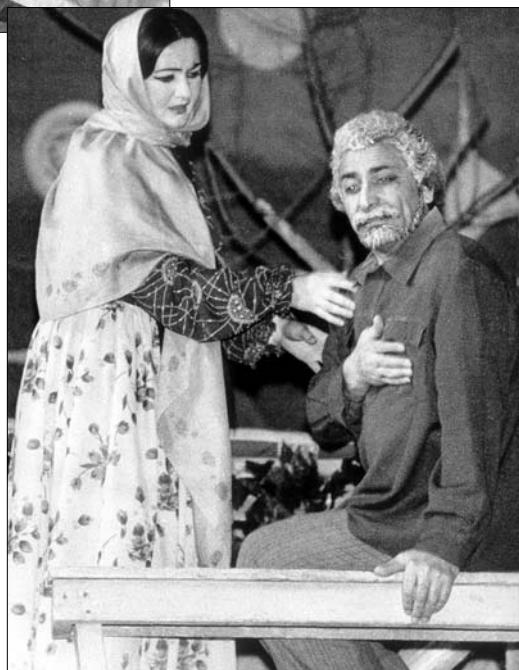
Böyük ədib M.S.Ordubadi demişdir ki, hər insan ömrü yazılmamış bir romandır. Onu necə yazmaq isə yaziçinin qələmindən asılıdır. Bu da təbiidir ki, yaziçilar çox zaman yaradıcılığının və yaşıının müəyyən pilləsində ömrünün bənövşə çağlarına qayıdır, məsum uşaqlığın büllur göz yaşlarından, dağ çayı kimi coşğun qəhqəhəsindən şirin, təmiz nəğmələr arayır.

Nəriman Həsənzadənin lirik şerləri, xüsusən uşaqlıq və tələbəlik illəri ilə bağlı nəğmələri oxuculara yaxşı tanışdır. Lakin onun nəşr əsərini ilk dəfədir ki, oxuyuruq: "Nabat xalanın çörəyi" ("Azərbaycan" jurnalı, 1970, N10; 1971, N9). Nəğmələrdəki xatirələrlə povestdəki hadisələr arasında bir doğmaliq vardır. Şerlərindəki poetik hiss və duygular onun nəşrinə də hopmuşdur.

Kürün sahilində Poylu qəsəbəsində dəmiryolçu Alməhəmməd kişi dünyadan köçəndə "budkasında" özündən çox-çox cavan arvadı Nabat, körpə balası Qiyam, bir də əldən-ələ keçə-keçə gəlib Qiyama çatan bir məktubun yarısı qalmışdır. 62 il ömür sürmüş bu qocaman fəhlənin haqqında nə Nabat xala danışır, nə də Qiyam.

*Mingəçevir Dövlət Teatri.
“Nabat xalanın çörəyi”
əsərindən səhnələr.
Səhnələşdirəni və tamaşaaya
qoyanı, Baş rejissor
Zülfüqar Abbasov
(1989).*

Yarımçıq məktubdan natamam bir romanın qığılçimlarını görürük. Bu romanın bizə yadigar qalan sonrakı fəsilləri ana və bala - Nabat xala və Qiyamın həyat yolu oldu.

Qiyamın doğma anasından başqa kimsəsi yoxdur (ögey bacısı da hələlik yadlaşıbdır). Atası kimi bu romantik təbiətli uşağın fikrində dumanlı arzular dolansa da, hələlik o, bunlardan çox-çox uzaqdır. Qiyam üçün həyat atadan qalma daxma, isti ana qoynu və isti ana çörəyindən ibarətdir.

Təbiidir ki, Qiyam anası Nabat xalanın meşədən gətirdiyi odun şələsinin odunda isinir, axşamdan xamra qoyub sarı ulduz doğanda saç asıb bişirdiyi çörəklə böyükür. Lakin Qiyamın mənəvi ehtiyacına və zehni inkişafına qida verən, onu hikmət və fikir aləmində böyüdən şərait daha təbii və bədii ifadə olunmuşdur. Şair maddi ehtiyacla mənəvi ehtiyaca bir bədənin iki üzvü kimi baxmışdır. Elə buna görə də əsərdə hər bir bölmə iki hissədən ibarətdir. Əgər birincidə biz Qiyamın həyatından bir epizodla tanış oluruqsa, ikincidə bu epizodla müvafiq “sözə qüvvət” adı ilə bizi hikmət dünyasına aparan “yeni bir əsərlə” qarşılaşırıq. Bu hikmətamız hekayətlərin bir qismi Nabat xalanın sinəsindən qopub gəlmış, bir qismi isə Qiyamın görüb şahidi olduğu hadisələrdir. Demək, Qiyam yalnız məktəbdə müəllimindən aldığı təhsillə deyil, anasından, dünyagörmüş atalardan, ağısaçlı analardan aldığı “dərs-lər” ilə böyükür, inkişaf edir. Müəllif içərisində böyüdüyü, pərvazlığı şəraitə müvafiq hadisələri seçib bizə göstərir, ibrət almağa çağırır.

“Nabat xalanın çörəyi” povestinin özünü də əslində iki hissəyə bölmək olar. Birinci hissə Kürün qıraqına yaxın Poylu kəndində balaca bir evdə ana və balanın — Nabat xala ilə kiçik Qiyamın həyat yolunu eks etdirir. Bu kövrək həyat yolunun şirini az, acısı çox, fərəhi az, kədəri çox, büsati az, sükütu çoxdur. Bütün bunlardan da daha çoxu insanı sarsıdan ana hekayələri-ərləri cəbhədən qayıtmamış, vaxtsız saçı ağarmış Sultan, Qızbəs, Ballı, Məsmi, Fatmanisə xalaların kövrək

söhbətləri, nağıl və əfsanələrdir. Onların hər birinin həyat yolu da bir əfsanə, bir hekayədir. Bununla belə, biz onların baxışlarında, davarnışlarında, söhbətlərində həyata bağlılıq, öz müqəddəs mənliyini qoruyub saxlayan əsil ana simasını görürük. Onların küskünlüyü də, giley-güzarı da ərkyanadır.

Povestin ikincit hissəsində Qiyam H.B.Zərdabi adına Pe-daqoji İnstututun tələbəsidir. Burada Qiyam bacısı evində qalır. Yeni mühitə alışdıqca “yadlaşan” bacısı ilə doğmalaşır, bacısı evində yaşayan Fərəhə isnişdikcə Qiyamın qəlbini iliq duyğular axır, tələbə həyatı, Fərəhlə birlikdə hazırlaşmaq, tez-tez küsüb barışmaq... Qiyam gündə bir arpa dənəsi boyda böyüdükcə həyatı da, həyata münasibəti də təzelənir, arzuları böyükür. İndi biz Qiyamın haqqında Fərəhin duyğularını, fikir və düşüncələrini dinləyirik. Daha çox Fərəh danışır. Bir vaxt Qiyama soyuqqanlı, etinasız münasibət bəsləyən Fərəh indi onsuz darixir. Qiyam olmayanda, onun əyləşdiyi stulla danışır, hətta küsəndə falçının arxasında yürüüb falo açdırır, özü küsüb, özü barışmağa tələsir. Qiyam Fərəhin də həyatına fərəh gətirmişdir. Həyat Fərəh üçün də mənalıdır.

Baharın iliq nəfəsindən pərvazlanan çiçəklər kimi Qiyam da, Fərəh də məhəbbətin hərarətindən isinib pərvazlanırlar. Xoşbəxtlikdən ortada qaratikan kolu yoxdur.

Lakin sabaha nikbin gözlə baxan bu qaynar gəncliyin poetik tərcümeyi-hali burada bitir. Biz isə onları yalnız institut tələbəsi kimi görmək istəməzdik. Bu olsa-olsa onların gəncliyinin ilk mərhələsidir. Axı, Nabat xalanın, Məmməd əminin zəhməti sayəsində Qiyam da, Fərəh də arzularına daha çox yaxınlaşmışlar. Axı, valideynlər övladlarını sənət sahibi, eloba üçün yararlı, xeyirli bir insan kimi görmək istəyirlər. Hətta biz onların şəxsində gələcəyin odlu, alovlu, humanist vətənpərvər ziyalilərini görürük.

Ev sahibləri Məmməd əmi və Səriyyə bibi onların gündəlik qayğısına qalırlar, hətta Məmməd əmi maaş alanda hər ikisi-nə cib xərcliyi də verir. Onlara əsil ata kimi yanaşır. Biz bu

məsum yeniyetmələrin atasız böyüdüklərini duymuruq. Əsərdə Məmməd əminin və Səriyyənin həyatlarına az yer verilsə də nevazişkarlıqları, insanpərvərlikləri xoş bir xatırə kimi fikrimizdə dolanır, özünə yer tapır.

Yay tətilində Qiyamlı Fərəh Nabat xalanın yanında istirahət edirlər. Yenə də Nabat xalanın balaca evi, odun şəlesi, isti çörəyi. Yenə Sultan, Qızbəs, Ballı, Məsmi, Fatmanisə xalaların güzəranı, sinə dolu zərb məsəlləri. Vaxtı ilə onlara ana-xala gözü ilə baxan Qiyam da indi onlara bir “yazıcı” kimi baxır. “Yazı yaza bilməyən yazıcı! Məncə, yazı yaza bilmək hələ yazıcılıq deyil. Ağıldan, şüurdan, qələmdən qabaq üzək lazımdır, üzək! Mənim anamin üzəyi var. Onun uşaqlığı, qızlığı, gəlinliyi qabaqkı zamanlara düşüb. Oxuya bilməyib. İndi yadınız da nişa-danişa qalıb... Mənə elə gəlir ki, dünyada bir yazıcı yaşayır. Yaza bilmir. Hamı elə bilir. O yalnız yaxşı çörək bişirir, selponun otaqlarını süpürür, bir də odun şəlesi gətirə bilir...”

Nabat xalanın hələ heç kimsəyə, hətta doğma oğluna da açmadığı bir qəlb evi var. Nağıllarda buna “qırxinci otaq” deyirlər. O, bu qapını gələcəyinə gəlini gözü ilə baxdığı Fərəhin üzünə açır. Fərəh ananın qəlbinə də Fərəh gətirir. İndi ananın kövrək qəlbinə işiq qıqlıcmıları düşür. Bu böyük üzəkli ana indi ölümün gözünə də məğrur və nikbin baxır.

Lakin bu böyük qəlbli, həyata nikbin və ümidlə baxan ananın ölüm haqqında və cənazəsinin yerdən qaldırması barədə düşüncələri bizi inandırmır. Zaman sərt üzünü ona erkən göstərsə də, əsil həyat hələ qabaqdadır.

“Nabat xalanın çörəyi” üslub etibarilə daha çox mənsur şerə bənzəyir. Sözə qənaət edən müəllif uzun təsvirciliyə, artıq təfərrüata yer verməmişdir. Povestdə şairanə hissələr, həyatın özündən gələn təbii hadisələr və “sözə qüvvət” adı ilə ümumişdirilmiş zərb-məsəllər zəncir kimi bir-birinə bağlıdır.

Qara NAMAZOV,
filologiya elmlər namizədi, dosent

*Kimin
suali var?*

*Mənim sualıım var, —
bu torpaq, bu yer,
indi, professor, cavab istəyir.
Oğluna, qızına cavab ver, cavab,
özündən-özünə cavab ver, cavab.
Səndən hər tanıyan cavab istəyir...
Səndən Azərbaycan cavab istəyir.*

Azərbaycan müəllimi

10 dekabr, 1986-cı il

TELEVİZİYA TAMAŞASI

“KİMİN SUALI VAR?”

Arzular, təkliflər və röylər

Görkəmli rejissor E.Meyerxold yazmışdır: “Bir keyfiyyət — cəsarət üç şəxsədə olmalıdır: generalda, yazıçıda və rejissorda!” Cəsarətli olmaq isə sənətdə tapdanmamış ciğirlə getmək, həyatımızın ən vacib və zəruri məsələlərilə səsləşən əsərlər yazmaq, səhnəni həyatın aktual problemlərinin müzakirə meydanına çevirmək deməkdir.

Bir həqiqəti də demək istərdim ki, bizim günlərin teatrı - müzakirə teatridir. Buna görə də teatrlarımızda, televiziyada da köhnəlmış, vaxtı ötmüş pyeslərə yer olmamışdır. Sovet teatrı müasirliyə, sosial ədalət prinsiplərinin ehtiraslı sənət boyları ilə təbliğinə xidmət edir.

Biz televiziyada göstərilmiş şair dramaturq Nəriman Həsənzadənin “Kimin sualı var?” mənzum-pyesinin tamaşasına baxdıqda nəcib təbiətli insanların əxlaqi gözəlliyi və mənəvi üstünlüyünü görürük. Ədalətin professor atasının, həm də

Дүзүнмиз Нұрлан мұстәкі,
Нұхшад арғыларға „Күннүң сұлбы
бай“ мәдениетасындас қатыра оларға

Көрнекті: Ақын - Сабыр Шемісқорда.
Акноң - Нұрсадын Тұлусов.

14 жанвар 1986-жыл и.н.

Нұрсадын Тұлусов

özünün ədalətsizliyi üzündən Ağgün hər cür çətinliklərlə üz-ləşsə də, bu onun üçün dərs olur. O, indi həyatı daha dərindən dərk etməyə başlayır.

“Kimin suali var?” əsərində hadisələr çox sürətlə inkişaf edir. Yoxsul kəndli qızı olduğu üçün şöhrət əsiri olan professor öz oğlu Ədaləti onunla evlənməyə qoymur. O, iki sevən ürəyi bir-birindən yad adamlar kimi uzaq salmaqdan ötrü, Ağgünü sevdiyi təhsil ocağından uzaqlaşdırıb bağçada işləməyə vadar edir. Ədalət atasının hökmü ilə sevdiyi bir qızla evlənir. İztirablara dözməyən Ağgün bir müddət doğma kəndlərində yaşamalı olur. Sonradan biz onu yenə də Bakıda təhsilini davam etdirən görürük.

Müəllif “Kimin suali var?” əsərində göstərir ki, həyat asfalt prospekt deyil, onun bəzən dərə-təpə yolları da olur. Odur ki, hər bir gənc daxilən zəngin, iradəli olmalı, həyat yollarında cəsarətlə irəliləməlidir; şəxsiyyətini itirmiş hər cür mənəvi korlla rəlməz Cəfər Cabbarlının təbirincə demiş olsçaq “varatnikli odun parçaları”na qarşı mübarizədən çəkinməməlidirlər.

Tamaşa bolyu aparıcı-artist Əlabbas Qədirovun bədii ahəngdarlıqla söylədiyi sözlər müəllif fikrinin leytmotivini təşkil edir. Aparıcı bütün tamaşa ərzində heç də hadisələrin şərhçisi rolunu oynamır. Əksinə, o, bizə sosial həqiqətlər, ziddiyətlər haqqında, insan ləyaqətini şikəst edən, ləkələyən illüziyaların, maskaların gec-tez dağılacağından xəbər verir.

“Kimin suali var?” tamaşasında poemada olduğu kimi, iştirakçısı az, lakin qəlbimizdə bədii həyəcan yaradan mənalı fikirlər çoxdur. Mən elə bilirəm ki, tamaşaçılarımız həmişə belə əsərlərin intizarındadır. Axı, teatr sənəti müasir dövrümüzdəki sosial ziddiyətlərə biganə qala bilməz. Bu mənada Lütvi Məmmədbəyovun rejissorluğu ilə hazırlanmış “Kimin sua-

lı var?” pyesi qüvvətli təsir gücünə və idrak əhəmiyyətinə malik bir tamaşa kimi sənətsevərləri sevindirdi.

Yeri gəlmışkən deyim ki, L.Məmmədbəyov bundan əvvəl lərdə bizim televiziya teatrımız üçün maraqlı tamaşalar hazırlamışdır. Bu sahədə o, artıq zəngin təcrübəyə malikdir. Məhz buna görə də, onun yeni hazırladığı tamaşa təsirli aktyor oyunu və səriştəli rejissor işi ilə diqqəti cəlb edir. Bir də ona görə sevindirir ki, “Kimin suali var?” mənzum tamaşası L.Məmmədbəyovun “özünüñküdür”, oxular arasında məşhur olan bu poemaya səhnə həyatı verən o, özüdür. Onun tamaşada ansambl yarada bilməsi, poemadakı əxlaqi-psixoloji fikirləri real boyalarla əks etdirmək qabiliyyəti açıq-aydın özünü göstərir.

“Kimin suali var?” tamaşası, sözün həqiqi mənasında, müzakirə tamaşasıdır. Rejissor da, müəlliflə birlikdə tamaşaçılara demək istəyir ki, baxın gördüğünüz bu adamlara zəmanət verin, onların həyatı, müasir baxışları haqqında bir-birinizə sual verin - “Kimin suali var?”...

L.Məmmədbəyov müəllifin poemada irəli sürdüyü ideyaya sadıq qalaraq, qəhrəmanları müsbət və mənfi kateqoriyalara bölməmişdir. Hər obraz öz üstün və zəif insanı keyfiyyətləri ilə tamaşaçıları həyəcanlandırır və düşündürür. Bu baxımdan aktyorların oyunu çox maraqlı və cazibəlidir. Yaxşı bir cəhət də budur ki, ifaçılar müəllifin ehtirəslə dialoqlarını ritorikaya aludə olmadan, çox təbii və canlı danışq tərzində səsləndirirlər. Onlar həm də yaratdıqları xarakterlərin ruhuna uyğun olaraq, hər kəsin öz təkliyinin, məğlubiyyətinin səbəblərini nümayiş etdirməyə səy göstərirlər. Bu sözlər Ağgün - Sənubər İsgəndrovaya, Ədalət - Ramiz Məlikova, İlham - Nurəddin Quliyeva və professor - Rafiq Əzimova xüsusilə aiddir.

Rejissora iradımız budur ki, tamaşada cərəyan edən gərgin əhval-ruhiyyəni soyutmamaq xatirinə aparıcının söylədiyi mətni daha lakonik vermək məqsədə uyğun olardı.

Tamaşa üçün seçilmiş məkanlar quruluşçu operator Fərman Nəbiyevin, geyim musiqi və mizanlar televiziyanın rejissoru Əmir Hüseyn Məcidovun səmərəli axtarışlarının nəticəsidir.

Nəticə etibarilə demək istərdim ki, televiziya tamaşası milyonların teatrıdır. İndi bizim bütün sənət sahələrimizdə olduğunu kimi, televiziyyada göstərilən səhnə əsərləri də həyat mündəricəsi, ictimai mahiyyəti, orijinallığı və aktual həyat problemlərinə cəsarətlə müdaxilə etməsilə fərqlənməlidir. Bu işdə televiziyanızın zəhmətsevər əməkdaşlarına, o cümlədən, səhnə ustalarımıza, daramaturqlarımıza da keçilməmiş yollar və yaradıcılıq uğurları diləyirik.

Cabir SƏFƏROV,
teatrşünas

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

İ.Həbibbəyli. Müasirlik işığında bədii yanaşma	7
“Bütün Şərq bilsin”	21
“Atabəylər”	33
“Pompeyin Qafqaza yürüşü”	185
“Midiya sarayı”	315
“Nabat xalanın çörəyi”	339
“Kimin sualı var”	346

Nəşriyyat redaktorları:

*Gülzar İbrahimqızı,
Ramin Qurban*

Kompyuter tərtibatçısı:

Aliyə Qabilqızı

Kompyuter yiğimi:

Rəvanə İlmanqızı

Yazılmağa verilmiştir: 18.X1.2010
Çapa imzalanmıştır: 10.03.2011
Kağız formатı: 60x90 1/16
Həcmi: 22,25 ç.v.
Tirajı: 500

Kitab “Prometey” jurnalının
redaksiyasında yiğilib-səhifələnmiş,
“CBS” mətbəəsində hazır diapozitivlərdən
çap edilmişdir
